

2030: עתידים חלופיים לעם היהודי

ראשי פרויקט: אבי גיל ועינת וילך

עורך: רמי טל

ינואר 2010

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי
ירושלים

מבנה המצגת, משימת הפרויקט ומושגי מפתח

מבנה המצגת

פתח דבר מאת אבינועם בר-יוסף

הקדמה מאת יחזקאל דרור

מבוא מאת ראשי הפרויקט אבי גיל ועינת וילך

תמצית מנהלים

פרק 1: מטרות הפרויקט, הרקע והמתודולוגיה

מפרט את מניעי תכנון המדיניות לעריכת תרגיל בעתידים חלופיים לעם היהודי בכללותו, ומסכם את המתודולוגיה ששימשה את המכון לתכנון מדיניות עם יהודי למיפוי הממדים, התרחישים והעתידים החלופיים, בצד ניתוח מגמות קיימות.

פרק 2: התרבות היהודית: בין עלייה, שגשוג ושקיעה

סוקר את הספרות ההיסטורית העוסקת בדפוסי עלייה, שגשוג ושקיעה בתרבויות שונות במטרה לחלץ תובנות על התרבות היהודית באשר לסיבות לעלייה, שגשוג ושקיעה, ולזהות כלי מדיניות העשויים לשרת את מקבלי ההחלטות לקידום השגשוג ולמניעת שקיעה.

פרק 3: ממדים ומגמות

מפרט את הממדים שנבחרו כמסגרות לחשיבה על העתיד, ומביא סקירה נרחבת של כמה מהמגמות הנצפות בכל ממד. פרק זה מכין את הרקע לפריסת העתידים החלופיים.

פרק 4: ניתוח מורפולוגי ועתידיים חלופיים

מציג ארבעה עתידים חלופיים לעם היהודי; אלה מגובים בניתוח מורפולוגי המאפשר המְשָׁגָה של חשיבה על מגוון רחב של עתידים חלופיים.

פרק 5: נקודות התערבות עיקריות וכיווני פעולה אפשריים

מנתח כמה מהמנועים העיקריים למגמות הנצפות בממדים שפורטו. בהמשך, מבליט נקודות התערבות עיקריות שבהן ניתן לקבל החלטות מודעות ולנקוט פעולות קונקרטיות כדי להשפיע על המגמות, כך שהעם היהודי יתקדם לקראת עתיד רצוי ויתרחק מעתידים שאינם רצויים.

משימת הפרויקט

יעדו של פרויקט גישוש זה הוא לספק תובנות על עתידו האפשריים של העם היהודי ועל המשתנים המעצבים אותם, תוך זיהוי כלי מדיניות שמקבלי החלטות של העם היהודי יכולים להשתמש בהם כדי להגדיל את הסבירות של עתיד משגשג לעם היהודי ולהפחית את הסבירות של עתידים שליליים. אף שהפרויקט מצביע על כמה בחירות אסטרטגיות שכדאי לקבל, מטרתו העיקרית היא לשמש כבסיס לתכנון מדיניות, כאשר העיבוד של התפתחויות חלופיות מפורטות, ניתוחי מדיניות והמלצות אסטרטגיה ייעשו במסגרת שורה של פרויקטים אחרים של העם היהודי ושל המכון לתכנון מדיניות עם יהודי.

מושגי מפתח

בעבודה זו נעשה שימוש במונחים הבאים:

- **עתיד חלופי (alternative future):** ניסיון לדמיין את העם היהודי בשנת 2030 בצורה אחת אפשרית ומציאותית. עתיד חלופי אינו מהווה ניבוי מלא. תחת זאת הוא בודק אפשרות שעל פי ההנחה יש לה סבירות ניכרת, אך מבלי לכמת את הסיכוי להתממשותה.
- **תרחיש (scenario):** מערך של שלבים ואירועים ברצף, המתרחשים בסדר זמנים מסוים וביחד משרטטים את התייב שבו יתפתח העם היהודי מנקודת הזמן הנוכחית אל אחד מהעתידים האפשריים; פרויקט זה אינו מביא תרחישים נראטיביים מפורטים, אלא רק רשימה של התפתחויות אפשריות.
- **ממד (dimension):** מסגרת שדרכה נעשה הניתוח של העם היהודי – היבט מרכזי של החיים היהודיים הקולקטיביים. במצורף, הממדים אמורים לספק מבט מקיף על ההיבטים העיקריים של העם היהודי.
- **מנוע (driver):** משתנה בעל תפקיד משמעותי בעיצוב העתיד היהודי (לדוגמה: מספר הילדים במשפחות של נישואי חוץ הבוחרים להזדהות כיהודים ו/או עם העם היהודי הוא מנוע למספר הכולל של העם היהודי). אנו משתמשים במנועים ברמת הביניים של הניתוח, מתוך הכרה כי מאחורי כל מנוע כזה פועלים מנועים עמוקים יותר (לדוגמה, העוצמה הרכה של העם היהודי משפיעה על מספר הילדים במשפחות של נישואי חוץ הבוחרים להזדהות כיהודים). כמו כן, ישנה פעילות גומלין רבה וחפיפה בלתי-נמנעת בין מנועים שונים, המהווים מושג ניתוחי ותפעולי המזוקק מתוך תהליכים מורכבים שיש ביניהם קשרי גומלין מסועפים. מנוע עשוי לשנות את פעולתו בכיוונים שונים (בדוגמה של ילדים מנישואי חוץ, המספר יכול לגדול או לקטון). כאשר מנוע משתנה, הוא מוביל לתוצאות שונות, המשפיעות על עתיד העם היהודי. המנועים בעבודה זו מנותחים על פי הממדים השונים שעליהם הם משפיעים ביותר, למרות שלמנועים רבים יש השפעה על מספר היבטים בעת ובעונה אחת.

- **מגמה (trend):** כיוון השינוי של המנוע לאורך זמן. מגמות משקפות הבנה של דינמיקה שכעת נראה סביר שתימשך בעתיד ותוביל לשינויים משמעותיים בממדים של העם היהודי. השינויים יכולים להיות הדרגתיים ומצטברים או פתאומיים ומקוטעים. פרויקט זה מתמקד במגמות שסביר להניח שתהיה להן השפעה ניכרת על עתיד העם היהודי. לדוגמה, המנוע בדוגמה הקודמת הוא מספר הילדים במשפחות של נישואי חוץ הבוחרים להזדהות כיהודים, והמגמה הנצפית היא כנראה לקראת ירידה בהזדהות.
- **מגמה רבתי (mega-trend):** מגמה כוללת ברמה גבוהה יותר, הנוצרת משילוב של מספר מגמות. לדוגמה, בממד הדמוגרפיה היהודית, המגמה רבתי יכולה להיות ירידה במספר הכולל של היהודים. אחד המנועים של הדמוגרפיה היהודית הוא ההשתייכות של ילדים מנישואי חוץ. השתייכות זו, בתורה, היא תוצאה של מגמות שונות הקשורות בחינוך יהודי ובערכים מעצבי זהות. לאור העובדה שפרויקט זה מנתח תופעות מורכבות שיש להן סיבות מרובות ולפעמים נפרדות, עם קשרי גומלין הפועלים בשלל דרכים ליניאריות ולא-ליניאריות, הניתוח כופה סדר פרגמטי מסוים על המנועים והמגמות, מתוך חתירה לזיהוי טווח ביניים של סיבות התורם לזיהוי כלים למדיניות ביצועית. יחד עם זאת יש להכיר בכך שמגמות ומגמות רבתי עשויות להשתנות באופנים בלתי-צפויים, ובמקרה זה יש לתקן את הניתוח כך שיתאים למציאויות מתפתחות חדשות.
- **כלי מדיניות (policy instrument):** כמה מהמנועים רגישים להשפעה מכוונת, במישרין או בעקיפין, באמצעות פעולה קולקטיבית של העם היהודי. זהו פתח להזדמנויות לעצב מדיניות המורכבת מחבילות של כלי מדיניות המשפיעים על הכיוון העתידי של המגמות. לעומת זאת, יש מנועים ומגמות שאינם חדירים להשפעה מכוונת של פעולה מצד העם היהודי. כלי המדיניות הזמינים למצבים אלה הם בעיקרם הסתגלותיים, כמו לדוגמה, הסתגלות לצמצום אפשרי במספר היהודים על-ידי השבחת ה"איכות". היכולת להשתמש בכלי מדיניות תלויה במספר גורמים, כגון היכולת למפות אותם, יכולות עיצוב מדיניות, וזמינותם של גופים מקבלי החלטות, משאבים למימוש המדיניות, ועוד. כל אלה אינם נדונים במסמך זה, אך מטופלים במסגרת פרויקטים אחרים של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי.
- **נקודת התערבות (intervention point):** מרחב בזמן וקושרים שבהם יש ברירה בין מדיניות, שבכוחן להשפיע רבות על כיוון המגמות.

פתח דבר

שנת 2030 אינה ממתינה מעבר לפינה, אך זהו בהחלט אופק הזמן שיש להתייחס אליו כאשר ניגשים לחשיבה אסטרטגית ולתכנון מדיניות למען העם היהודי ולמען שגשוגה של הציביליזציה היהודית. אין זה מקרה שפרויקט זה היה אחד הראשונים שיזם המכון לתכנון מדיניות עם יהודי עם הקמתו בשנת 2003. בצד ההערכות השנתיות והניירות האסטרטגיים האחרים בהוצאת המכון, הוא נועד לשמש כבסיס לתכנון עתידי לנו, למדינת ישראל ולארגונים היהודיים, שכבר תורמים באופן משמעותי להבטחת עתידנו.

אומות וארגונים גדולים במקומות רבים ברחבי העולם עוסקים בתכנון אסטרטגי עשרות שנים קדימה, אך זוהי הפעם הראשונה שבה נהגה ובוצע פרויקט כזה למען עם ולמען ציביליזציה. פרויקטים בארצות הברית, שבוצעו על-ידי ארגונים ממשלתיים ולא-ממשלתיים, בחרו אופקי זמן שונים לבחינת עתידה של המעצמה היחידה בעולם בראשית המאה ה-21, והשתמשו במתודולוגיות שונות.

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי בהנחיתו המקצועית של פרופ' יחזקאל דרור ניגש לביצוע הפרויקט באמצעות זיהוי מנועים שונים להתמודדות עם תרחישים של עתידים חלופיים. הפרויקט שאב השראה גם מן האתגר שנטל על עצמו מכון ראנד בסנטה מוניקה, לבחון מה צופנת שנת 2100 לארצות הברית, בין היתר תוך לימוד לקחי העבר. בהקשר זה, והואיל ושורשיה של הציביליזציה היהודית נטועים באלפי שנות היסטוריה, העבודה המרשימה שנעשתה על-ידי השגריר אבי גיל וד"ר עינת וילף, נשענת בין היתר על המחקר המעמיק שערך ד"ר שלום סולומון ואלד במסגרת המכון על עלייתן ושקיעתן של ציביליזציות ועל הלקחים המתבקשים לעם היהודי. כמו כן ברצוננו לציין את תרומתם המשמעותית של הפרופסורים סרג'יו דלה פרגולה, צבי אקשטיין וחיים וקסמן.

במבט לאחור, נראה כי כמה מאלה שהצליחו לחזות את העתיד באופן המרשים ביותר לפני כמאה שנה היו סופרי מדע בדיוני. הבחנה זו היתה הבסיס לגיוסם של כמה מן המוחות היצירתיים והמבריקים ביותר בקרב העם היהודי בעת הזו, במסגרת סדרת מפגשים של סיעור מוחות שהתחילה במרכז הכנסים וואי ריבר בארה"ב בשנים 2005-2006 ונמשכה בירושלים בשנים 2007-2008. בתרגילים אלה השתתפו לא יותר מעשרים משתתפים בכל מושב, ובכללם אקדמאים, סופרים, אנשי מקצוע ומנהיגים בולטים, שמקדישים חלק גדול מזמנם לחשיבה ותכנון במטרה להבטיח עתיד טוב יותר לעולם כולו.

רשימת המשתתפים מופיעה בעמוד הבא, ובשם המכון לתכנון מדיניות עם יהודי ברצוני להביע את תודתנו והוקרתנו העמוקה לכולם, ובמיוחד לשגריר דניס רוס אשר שימש בשנים אלה יו"ר המועצה המקצועית המנחה של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי והרים תרומה רבת ערך לפרויקט.

אבינועם בר-יוסף

מנכ"ל

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

משתתפי מפגשי החשיבה של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

אליוט אברמס	רוג'ר הרטוג	ויליאם ספייר ז"ל
מרכוס אגווינס	משה ויגדור	סטיבן פופר
ז'אק אטאלי	צבי הירש ויינרב	אייב פוקסמן
סטוארט אייזנשטאט	אריאל וייס	ויין פיירסטון
דייויד אלנסון	הארולד טאנר	מקסין פינקלסטיין
ג'ודית בוקסר ליברנט	שמואל טריגנו	רייצ'ל פיש
יהודית בירק	דיוויד יאנג	סמי פרידריך
גבריאלה בלום	אהרון ידלין	ארלין קאופמן
אלוף בן	ג'רמי יששכרוף	אירוויין קוטלר
סנדי בקלור	סוזן לאסט סטון	האוורד קור
צ'רלס ברסון	גלן לואי	הנרי קיסינג'ר
רות גביזון	אדוארד לוטווק	ברנרדו קליקסברג
ניקול גדג'	מורלי לויין	צ'רלס קראוטהאמר
ריצ'רד ג'ואל	דניאל ליברנט	לסטר קראון
צ'רלס גודמן	יצחק מולכו	עליזה רובין קורשאן
ניל גולדשטיין	דייוויד מקובסקי	דניס רוס
טוד גיטלין	דן מריאשין	יהודה ריינהרץ
מישה גלפרין	סלי מרידור	ג'ון רסקיי
סטנלי גרינברג	ליאוניד נבזלין	שיזף רפאלי
רות דיץ'	סטיבן נסטיר	סטיב שווגר
אלן דרשוביץ	לורנס סאמרס	מייקל שטיינהרט
דייוויד האריס	חרמונה סורק	יובל שרלו
מלקולם הונליין	רנה סמואל סיראט	נתן שרנסקי
סטיב הופמן	שלום סער	

צוות המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

יחזקאל דרור

אהרון זאבי פרקש

אבינועם בר-יוסף

אבי גיל

איטה אלקלעי

מייקל פוייר

שלום סלומון ולד

עינת וילף

סרג'יו דלה-פרגולה

חיים וקסמן

עמנואל סיון

יהודה מירסקי

דב מימון

שרון פרדו

רמי טל

בארי גלטמן

יוגב קרסנטי

צביקה ארן

אריק פודר

הקדמה

בשנת 2009 התרחשו שני אירועים בלתי-צפויים והם המשבר הכלכלי-פיננסי העולמי והשבעתו של ברק אובמה כנשיא ה-44 של ארצות הברית. אשר לאירוע הראשון, ייתכן מאוד שהמשבר הכלכלי-פיננסי לא היה צריך להפתיע את מי שמוחם לא הסתנוור מתיאוריות פגומות ומראיה ליניארית של ההיסטוריה. אשר לאירוע השני, משקיפים מנוסים מסכימים ביניהם כי רק לפני שנים ספורות, האפשרות שאמריקני ממוצא אפריקני, שנולד לאם לבנה ואב שחור, ייבחר ברוב מוחץ לנשיאות ארה"ב, היתה כמעט בלתי-נתפסת.

במצורף, שני האירועים המכריעים האלה – שבוודאי תהיה להם השפעה משמעותית על העתיד – מדגימים את טבעם הלא-ליניארי של תהליכים היסטוריים, ובכללם אירועים משני-מגמה. ובכל זאת, מדינות, חברות ותרבויות, ובכללן העם היהודי, חייבות לתכנן קדימה ולקבל הכרעות עם הפנים לעתיד. וזה אפשרי, משום שלא כל הדברים משתנים במהירות כזו. מרכיבים חשובים רבים של המציאות הם יציבים לאורך תקופות ארוכות, ומאפשרים ראייה ומדיניות לטווח ארוך. יחד עם זאת, תכנון מדיניות חייב להביא בחשבון שהוא עוסק בתערובת של גורמים המשתנים במהירות וגורמים יציבים ביותר, ושהגבול ביניהם אינו ניתן לדיעה מלאה. לפיכך, השיטות לתכנון מדיניות צריכות להיות מותאמות לתנאי אי-ודאות, כך שיתאימו לתנאי המאה ה-21, שתהיה כנראה מאה של שינויים עמוקים בצד יציבות וקביעות רבה.

אחת השיטות העיקריות להתמודדות עם תערובת של כאוס ויציבות היא בניית עתידים חלופיים המבוססים על ההבנה של תהליכים היסטוריים ושל המנועים הדוחפים אותם. באמצעות הצגת עתידים חלופיים, במקום התמקדות ב"תרחיש ייחוס" אחד בלבד, אנו מביאים בחשבון את אי-הודאות. בנוסף, עקומת הלמידה הופכת תלולה יותר כשאנו מאפשרים השוואה בין העתידים החלופיים לבין מציאויות מתפתחות, מבססים את פעולתנו על העתיד ההולך ומתמשש, ומוסיפים לו בהדרגה עוד עתידים חלופיים לטווח ארוך יותר, תוך השמטת העתידים החלופיים שהתבררו כלא מתאימים למציאויות המתפתחות.

אבל אפילו העתידים החלופיים המתוכננים ביותר, המבוססים על מחקר יסודי ומעמיק של תהליכים היסטוריים עמוקים, מושתתים על העבר, כמו כל תיאוריה, הערכה ו"דעת מומחה". לפיכך הם אינם יכולים לחזות מראש דילוגים על שלבים, שקרוב לוודאי יאפיינו את המאה ה-21, וכפי שהומחש בשנת 2008. הדמיון יכול לעזור להרחיב את נקודת המבט, אבל אי אפשר לסמוך עליו בקבלת הכרעות חשובות. כדי להתמודד עם אי-ודאויות כאלו, שאינן ניתנות לצמצום, עלינו להגביל את אופק הזמן של העתידים האפשריים, המשמש כבסיס לגיבוש מדיניות מكرעת, ולהגדירו כקצר יחסית – עשרים עד שלושים שנה קדימה בלבד. כאשר מדובר בתהליכים ארוכי-טווח יש להוסיף פרספקטיבות לטווח ארוך יותר, בעוד שלתכנון הפעילות השוטפת דרושים אופקי זמן קצרים יותר. אבל העתידים

החלופיים לשנת 2030 מהווים כלי יעיל לתכנון מדיניות לשנים 2010 עד 2015, שאז יש לעדכן את העתידים החלופיים, בתנאי שאירועים הופכי-מגמות לא יחייבו זאת לפני כן. לפיכך, זהו אופק הזמן שנבחר לעתידים החלופיים של העם היהודי המוצגים במסמך זה.

עתידים חלופיים יכולים להיות משלושה סוגים עיקריים, בצירופים שונים. הם יכולים להציג חזון אוטופי או מציאותי. הם עשויים להציג עתידים צפויים במקרה שהמדיניות הנוכחית תימשך ללא שינוי קיצוני, והם יכולים להיות עתידים מותנים, גישושיים, הנובעים ממדיניות חדשנית בתחומים שונים. יש תועלת בכל הסוגים הללו והשילובים ביניהם, וצריך להשתמש בהם בצירופים שונים. אבל גם העתידים החלופיים האייתנים ביותר הם עתידים חלופיים הבודקים את העתידים הצפויים כפי שאלה יושפעו מן המדיניות הנשקלת כיום, בתוספת רשימה של אירועים מפתיעים אפשריים, שנועדה "לפתוח את הראש" של קובעי המדיניות ולעודד אותם לגבש מדיניות גמישה עם תהליכי למידה מוכללים. זוהי השיטה שבחר המכון לתכנון מדיניות עם יהודי לתכנון העתידים המוצגים במסמך זה.

כדי לעזור למקבלי ההחלטות בעם היהודי, המכון לתכנון מדיניות עם יהודי מציע שלושה סוגי תשומות בעלות טווח ישימות נרחב, בנוסף למחקרי עומק על סוגיות מדיניות נבחרות: סקירה שנתית של התפתחויות עיקריות; מחקר על גורמי עלייה ושקיעה המיושמים באופן טנטטיבי על העם היהודי, שיראה אור בקרוב; וחקירה לטווח הביניים של עתידים חלופיים, המוצגת במסמך זה. ביחד, הם מספקים מגוון מסגרות לבחינה מעמיקה יותר ומתוך נקודת השקפה רחבה יותר של סוגיות מרכזיות, ולתכנון מדיניות שתתרום לשגשוג העם היהודי בטווח הארוך. בדרך זו מנסה המכון לתכנון מדיניות עם יהודי לעמוד במשימותיו כמכון החשיבה של העם היהודי (Jewish People Think Tank).

יחזקאל דרור

נשיא מכון

המכון לתכנון מדיניות עם יהודי

מבוא מאת ראשי הפרויקט

"הכל צפוי והרשות נתונה" מסכת אבות, פרק ג, משנה טו

חשיבה על העתיד היא פיתוי שאין לעמוד בפניו, אך הוא עתיר מלכודות. אף שאיש אינו יכול לצפות את העתיד, על כל פרטיו המבלבלים, הקסם שהעתיד מהלך על האדם הוא ממרכיבי היסוד של המצב האנושי. אנחנו יצורים הפונים לעתיד, המסוגלים לתכנן ולחשוב על העתיד, ובמודע או במובלע – כל צעד שאנו עושים, כל החלטה שאנו מקבלים, כל יום וכל רגע מכאונים כלפי העתיד ומבוססים על הנחות שאנו מניחים על מה שהוא צופן לנו.

כשאנו חושבים על העתיד, הדחף המולד שלנו הוא לנחש, במסורת של קוהלת שמה שהיה הוא שיהיה, מה שנעשה הוא שיעשה, אין חדש תחת השמש. ובכל זאת, כבני אדם, לפעמים אנו מרימים את ידינו בתסכול, וקוראים "קה סרה סרה" – יהיה מה שיהיה – כשאנו מוותרים על האפשרות לומר משהו בעל משמעות על העתיד.

העתיד אינו ידוע – והוא נעשה עוד יותר בלתי-ידוע ככל שקצב השינוי בחיים הולך ומואץ, אבל אין זאת אומרת שאי אפשר לומר עליו שום דבר בעל משמעות. אף שהיעדר הפתעות יהיה כשלעצמו בגדר הפתעה, בין שני הקטבים של ניחוש מחד גיסא וחוסר מוחלט של יכולת לדעת מאידך גיסא, יש הרבה דברים שביכולתנו להקיש לגבי העתיד הרלוונטי לתקופת חיינו, אם נשתמש בכלים טובים ומתוחכמים יותר. אף שבעתיד המייד ייש ערך גם לניחושים, ואילו העתיד הרחוק אפוף בעלטה מוחלטת – החשיבה על העשור, שניים או שלושת העשורים הבאים, מצריכה התוויית נתיב ביניים העושה שימוש במגוון כלים, כגון תכנון תרחישים ועתידים חלופיים, המאפשרים לנו לדמיין שורה של אפשרויות ברורות ומובחנות.

כבני העם היהודי, יש לנו תודעה היסטורית מפותחת ותחושת גורל משותף. אנו שומרים על המסורת ועל הקשרים המשותפים בינינו מתוך ציפיה לעתיד משותף. ועל אף שייתכן שהכל ידוע ונגזר מראש, ניתנת לבני האדם אפשרות ליזום ולעצב את גורלם. כעם, אנו עוסקים בשלל פעילויות – ברמת היחיד והקולקטיבי, המיועדות להבטיח את עתידנו כעם משגשג – ועל אף שידענו כשלונות, הוכחנו גם את יכולתנו בצמתים מכריעים לנקוט פעולות שעיצבו את ההווה שלנו באופנים אשר בעבר לא ניתן היה לדמייןם.

עשייה אנושית משפיעה. למרות שההווה מגביל את אפשרויותינו, לפעולות שלנו יש השפעה על יכולתנו להתוות נתיב חיובי יותר לקראת עתיד טוב יותר ולהתרחק מעתיד של סיוט בלהות. איננו חסרי אונים מול השינויים העולמיים. גם אם לא נוכל להשפיע על מהלך העולם, אנו יכולים להיטיב להיערך לקראת השינויים ולהסתגל אליהם ביתר מהירות לכשיבואו, ובעניינים רבים המעסיקים אותנו במישרין כעם, יש לנו היכולת לפעול ולעצב לטובה את עתידנו.

"סוף מעשה במחשבה תחילה" מתוך פיוט "לך דודי"

מטרת פרויקט זה לספק כלי לחשיבה על העתיד באופן שאינו מניח לא ניחוש ישיר ולא כאוס מוחלט. זהו מאמץ לשפוך אור יעיל, שיפוגג מעט את ערפל העתיד ויעזור לנו להתגבר על הכשל המולד שלנו לדמיין עתיד שיהיה שונה מאוד מן ההווה שלנו. אבל לא מדובר רק בחשיבה על העתיד ובנסיון לדמיין אותו, אלא גם בתכנון לקראתו. ארגונים, יזמים, נדבנים יהודים ומקבלי החלטות בממשלת ישראל מקציבים כספים, תומכים בתוכניות ומקבלים החלטות שיעצבו את העתיד המשותף של העם היהודי. באופן קולקטיבי, הפעולות וההחלטות הללו מצטברות לכלל סדר קדימויות לעם היהודי. אבל האם אלו הן הקדימויות הנכונות? וכיצד תורמות הפעולות שאנו נוקטים כיום לכל אחת מהאפשרויות? האם יהיו לפעולות שלנו השלכות בלתי-מכוונות שאיננו מצליחים לחזותן מראש? האם נוכל להיטיב לכייל את פעולותינו כך שינווטו אותנו לקראת העתיד שבו אנו רוצים וירחיקו אותנו מהעתיד שממנו אנו פוחדים?

איש אינו יכול להשיב על שאלות אלו בוודאות, אבל אפשר לחשוב עליהן באופן שיטתי. פרויקט זה שואף להציע כלי לחשיבה ולדמיין עבור כל מי שנוקטים פעולות ומקבלים מדי יום ביומו החלטות הצפויות להשפיע על עתידנו כעם. הפרויקט מנסה גם לספק ראייה משולבת ככל האפשר, הבוחנת מגמות מפתח על פני ממדים שונים של החיים היהודיים ואת הקשרים הפנימיים ביניהם, כפי שמגמות אלו פועלות במצורף לעיצוב שורה של עתידים חלופיים אפשריים.

אף שהפרויקט נועד בעיקרו לשמש כנדבך ראשוני לחשיבה על העתיד ולדמיין שורה של אפשרויות, הוא מציע גם כמה רעיונות ראשוניים למדיניות, שנועדו, ככל האפשר, לחזק את האפשרות של מימוש עתיד חיובי לעם היהודי, ומניעה, במידת האפשר, של התפתחות עתיד סיזמי.

ביחד עם ההערכות השנתיות – פרסומי הדגל השנתיים של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי – פרויקט זה מיועד לשמש ככלי מועיל בארגז הכלים של כל אלה אשר באמצעות פעולותיהם והחלטותיהם מעצבים את עתידנו המשותף כעם היהודי. מעצם טבעו, פרויקט זה משלב את העבודה שנעשתה לאורך שנות קיומו של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי וכולל בתוכו תרומות חשובות, פרי עטם של עמיתי המכון בתחומי התמחותם השונים, ואנו מודים להם על תובנותיהם ומומחיותם החשובות. אנו מכירים תודה מיוחדת לפרופסור יחזקאל דרור, הנשיא המכונן של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, אשר ללא הקפדתו, חזונו, הידע הנרחב שלו ותשומת לבו לפרטים, וחשוב מכל – דאגתו העמוקה לעתיד העם היהודי – פרויקט זה לא היה מה שהוא.

אבי גיל ועינת וילך

תמצית מנהלים

פרויקט עתידים חלופיים מזהה מגמות מרכזיות ומנועים עיקריים המעצבים את העתידים החלופיים של העם היהודי. אופק הזמן שנבחר הוא שנת 2030, הקרובה דיה על מנת לאפשר זיהוי מנועים עיקריים ועתידים חלופיים, אך גם רחוקה מספיק בעתיד כדי לאפשר התערבויות יעילות. העמדה הערכית שביסודו של פרויקט זה היא חתירה לעתיד שבו העם היהודי ישגשג במונחי תרבות, איכות חיים ותחושת לכידות, על בסיס ערכים יהודיים פלורליסטיים, ועם מדינת ישראל כמדינת הליבה של העם היהודי. היעד המבצעי של הפרויקט הוא לספק למקבלי ההחלטות, ההוגים, מעצבי דעת הקהל והקהילות של העם היהודי בכללותו, מסגרת מקצועית לפיתוח מדיניות יעילה שתוביל לעתיד משגשג, ולסייע לחשיבה שיטתית יותר המיועדת לגיבוש מדיניות כבסיס לחלק מעבודת תכנון המדיניות של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי.

הפרויקט מבוסס על שיטות בדוקות לבניית עתידים חלופיים. השלב הראשון כולל ניתוח של מגמות מרכזיות הניתנות לצפיה כיום, שסביר להניח שתהיה להן השפעה רבה ביותר על עתיד העם היהודי. המגמות מנותחות דרך מספר מסגרות – ממדים – אשר במצורף מספקים ראייה כוללת של מצב העם היהודי. הממדים שנבחרו לניתוח כוללים היבטים פנימיים וחיצוניים גם יחד. הממדים הפנימיים של העם היהודי נוגעים לדמוגרפיה, זהות, עוצמה קשה ורכה והשפעה, יחסי ישראל-תפוצות, כלכלה ומנהיגות. ביחד הם יוצרים תמונה מורכבת של העם היהודי, הנקראת "מומנטום יהודי". ההיבט החיצוני מתייחס לסביבה החיצונית שעמדה העם היהודי מקיים פעילות גומלין. הוא כולל אותם ממדים הצפויים להשפיע יותר מכל על נתיב ההתפתחות של העם היהודי. ממדים אלה כוללים גיאופוליטיקה, ובמיוחד את השחקנים העולמיים העיקריים והתפלגות הכוחות שלהם, הפצת נשק קוטל המונים, טרור, אנרגיה, הפלסטינים והמזרח התיכון. כמו כן הם כוללים גורמים חברתיים כלל-עולמיים כגון גלובליזציה, דמוגרפיה, כלכלה, תרבויות, דת, משילות ואנטישמיות, בצד מדע, טכנולוגיה, המרחב הממוחשב (cyberspace), וסוגיות של איכות הסביבה ובריאות הציבור. בין הממדים הפנימיים והחיצוניים יש חפיפה מסוימת ופעילות גומלין ענפה. קווי המדיניות של העם היהודי יכולים להיות מופנים בעיקרם לציר זה או אחר, אבל בדרך כלל הם פונים בשני הכיוונים. על קווי מדיניות אלה מוטלים אילוצים עקב גורמים פנימיים והסביבה החיצונית גם יחד, אבל חלקם בלתי-תלויים ("רצון חופשי"), ולאורך זמן הם משפיעים גם על המומנטום וגם על היבטים מסוימים של הסביבה החיצונית.

להלן תיאור קצר של המגמות הנצפות בכל ממד. הדו"ח המלא יספק ניתוח מפורט יותר, כמו גם דיון בשינויים אפשריים במגמות הנצפות.

- **דמוגרפיה יהודית:** כיום קיים מאזן שלילי בין לידות למיתות יהודים ברוב הקהילות היהודיות ברחבי העולם, פרט ליוצא מן הכלל הבולט – ישראל. ברחבי התפוצה היהודית, בחירה תכופה יותר בבני זוג לנישואין מחוץ לקהילה היהודית מתקשרת עם שיעורים הולכים וגדלים של ילדים שאינם מתחנכים כיהודים. השחיקה של הדור הצעיר הנובעת מכך הולידה תהליך מתמיד של הזדקנות האוכלוסיה היהודית, שהוביל בתורו לשיעורי מיתה גבוהים יותר יחסית ולירידה באוכלוסיה. השלכות חשובות נוספות של השינויים התרבותיים והמשפחתיים המתמידים כוללות טשטוש גבולות ההזדהות היהודית וגידול במורכבות של הגדרת הקולקטיב היהודי. בישראל יש גידול טבעי של האוכלוסיה היהודית, אבל המאזן הדמוגרפי בין יהודים ללא-יהודים יוצר משוואה בעייתית הקשורה באופן מכריע לסכסוך הישראלי-פלסטיני. מיקומם של היהודים על מפת העולם משקף ברובו את דירוג הארצות על פי מדד הפיתוח האנושי. יותר מ-90 אחוזים מיהדות העולם מתגוררים כיום ב-20 האחוזים העליונים של הארצות המפותחות ביותר – כלומר, צפון-אמריקה, מערב אירופה וישראל. שני מרכזי האוכלוסיה היהודית הגדולים ביותר, בארה"ב ובישראל, מִכְפְּזִים כיום כ-80 אחוזים מיהדות העולם.

- **זהות יהודית:** המגמה הכללית בהזדהות היהודית היא לקראת צורות מגוונות ופולורליסטיות יותר של הזדהות יהודית, המתמקדת פחות במערך משותף של ערכי יסוד. מתחוללת תזוזה בהזדהות, מדתית לחילונית, מאתנית לתרבותית, מקהילתית לאינדיבידואליסטית ואוניברסלית. נורמות גלובליות לגבי זהות, בחירת היחיד, ביטוי קהילתי וחופש דתי, הופכות את אפשרות הבחירה של אדם בזהות דתית/לא-דתית וקהילתית למקובלת יותר ויותר. הזדהות היהודית כיום נוגעת יותר לבחירה אישית ולחיפוש אישי אחר משמעות, בעיקר בקרב הדור הצעיר. מחוץ לישראל, במסגרת הגיוון והריבוי הגוברים, נראה כי נתיב ההזדהות היהודית כיום מוביל לקיטוב מוגבר בין המזדהים בבירור כיהודים לבין אלה שאינם מזדהים כלל כיהודים, כשפלח גדול מצוי בתוכם.

- **עוצמה יהודית קשה ורכה והשפעה:** העם היהודי מעולם לא היה חזק כפי שהוא כיום, וזה כולל את עוצמתה הצבאית ומעמדה של ישראל בעולם, את העוצמה הרכה המשתמעת מהרעיון של "המאה היהודית" – גם אם הוא מופרך – ואת העוצמה הפוליטית והכלכלית וההשפעה של הקהילה היהודית באמריקה, ובמידה פחותה – של קהילות יהודיות אחרות. יחד עם זאת, את העוצמה יש להעריך במונחי עוצמה יחסית או עוצמה "נטו", שפירושה עוצמת העם היהודי בהשוואה לסכנות, האיומים והאתגרים שבפניהם הוא ניצב. מחוץ לישראל לא מאיימת על העם היהודי כמעט שום סכנה פיזית, בעוד שישראל עדיין נתונה תחת איומים קיומיים. ישראל עדיין ניצבת מול אויבים הנחושים בדעתה להשמדה, ומותקפת באנטי-ישראליות מצד קבוצות רבות, ובכללן גם בארצות המערב.

- יחסי ישראל-תפוצות:** המגמה הכללית של הקשרים בין היהודים בישראל ובתפוצות היא שבני הדור הצעיר, הן בישראל והן בתפוצות, נוטים להתעניין פחות בגורל אחיהם היהודים שמעבר לים. הקשרים בין ישראל לבין העם היהודי בתפוצות חזקים כיום, אך צפויים להיחלש. הדור הצעיר בתפוצות מרוחק מן האירועים ההיסטוריים הדרמטיים שליוו את הקמת מדינת ישראל. לדור הצעיר יש יותר סיכוי להיחשף לדעות שליליות על ישראל ועל מדיניותה, ואין לו כמעט שום ניסיון בהזדהות עם ישראל כמקור לגאווה. הוא מודאג פחות בקשר לישראל ועתידה והקשר רגשי שלו לארץ חלש יותר.
- הכלכלה היהודית:** העם היהודי כיום מצוי בשיאה של יצירת עושר מוחלט. כשרובם המכריע של היהודים חיים בארצות העשירות ביותר בעולם, וכשרובם של יהודים אלה נמנים על המעמד הבינוני והגבוה מבחינה חברתית-כלכלית בארצות אלו (פרט לישראל), העם היהודי בכללותו נהנה מגישה חסרת-תקדים לעושר. כיום יש יותר כסף לנפש בידיים יהודיות, בערכים מוחלטים ואולי גם באופן יחסי, מאשר אי פעם בהיסטוריה. בתוך ישראל, צבירת העושר בידי יהודים תלויה הרבה יותר במדיניות הכלכלית והחברתית של הממשלה (או בהיעדרה), במסגרת ההקשר הכלכלי הגלובלי וההקשר הביטחוני המקומי. המגמה הצפויה לישראלים היא ביצועים מעט טובים יותר משיעורי הצמיחה של רוב הארצות המפותחות, ואלה נובעים בעיקר ממדיניות משופרת, בעיקר בתחום של עידוד שיעורים גבוהים יותר של השתתפות בשוק העבודה ומאבק בעוני באמצעות תעסוקה. אשר לחלוקת העושר והקצאתו למטרות יהודיות, אין בידינו די נתונים, והראיות הן בעיקר נקודתיות. נראה כי מחוץ לישראל, תרומות נדבנים למטרות יהודיות מהוות רק שבירר מכלל תרומות הנדבנות היהודית, אבל ייתכן שהגידול בעושר פירושו כי במונחים מוחלטים יש כיום יותר כספים זמינים למטרות יהודיות מאשר בעבר. נגיע לצומת מכריע כאשר בני הדור הנוכחי, המבוגר, של יהודים מחויבים, מעורבים ועשירים, יקבלו החלטות לגבי מה שיעשה בהונם לאחר מותם. אף שהמשבר הכלכלי הנוכחי משפיע באופן מיידי וספציפי על העושר היהודי ועל הנדבנות, בינתיים לא נראה כי הוא גרם לשינוי מהותי בתנאים היסודיים ובמגמות לטווח ארוך של הכלכלה היהודית.
- מנהיגות:** העם היהודי מתמודד עם מחסור חמור במנהיגות איכותית – רוחנית, פוליטית וארגונית – ולא ניכרת מגמה ברורה של שיפור בתחום זה. נראה כי פרט לחריגים בולטים מעטים, למנהיגות הנוכחית, הן בישראל והן במוסדות היהודיים, אין היכולת להיענות לאתגרים הניצבים מול העם היהודי ואין הבנה מעמיקה של המציאויות המשתנות או של רעיונות חדשים להתמודדות עמן, שיוכלו להבטיח לטווח ארוך ככל הניתן את המשך השגשוג של הקהילות היהודיות ברחבי העולם ושל ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, אשר בשילוב סינרגטי מצטרפים לשגשוגו של העם היהודי בכללותו. עמדות ההנהגה היהודית בישראל ובקהילות יהודיות אחרות אינן מושכות אליהן את הטובים והמבריקים ביותר – פרט לכמה חריגים בולטים. המאמצים למשיכת הטובים והמבריקים ביותר ולהכשרתם לתפקידי מנהיגות אינם מספיקים, ולמרות כמה התחלות, כולל ברמת החברה האזרחית היהודית, קצב הכניסה של צעירים לעמדות מנהיגות אטי ביותר. כמו כן קיים מחסור מורגש ביותר של מנהיגים רוחניים המקובלים ככאלה על חלקים גדולים של העם היהודי.

הסביבה החיצונית:

רשימת ההתפתחויות החיצוניות שיכולות להשפיע על עתיד העם היהודי בטווח הארוך היא אינסופית, ברובה בלתי-ניתנת לידיעה, ואפילו להעלותה על הדעת לא ניתן. אבל בהינתן אופק הזמן של שנת 2030, ניתן לזהות כמה מנועים עיקריים שסביר להניח שיהיו רלוונטיים לתנאים החיצוניים שבמסגרתם יחיה העם היהודי בעתיד, למרות שברור שגם בהם יכולים להתרחש שינויי מגמה מפתיעים. בניית הסביבה החיצונית מושם דגש על מנועים ומגמות שיש להם יותר סיכוי להשפיע במישרין על עתיד העם היהודי. מתוך הניתוח המפורט של מגמות ניתנות לצפייה בממדים שפורטו לעיל – כפי שהוא מופיע בדו"ח המלא – עולה התובנה כי לב התמורה בעידן הנוכחי הוא קפיצת המדרגה ביכולת של המין האנושי לעצב את עתידו באמצעות פעולה ואי-פעולה מכוונת. ואולם היכולת האתיות, הקוגניטיביות והמוסדיות של המין האנושי גדלות רק בקצב מצטבר, וזאת במקרה הטוב, וכך נפגעת תהום המתרחבת במהירות בין המידה שבה יכולה האנושות להשפיע על עתידה לבין איכותן של השפעות אלו. תמורות בטכנולוגיה ובעוצמה עתידות להמשיך להיות מלוות במאפיינים הבסיסיים של ההתנהגות האנושית בנושאי ביטחון, כגון מחלוקות קיצוניות, עוינות וקנאה, נכונות רחבה להפעיל אלימות, ופערים גדולים ברמות התחכום של החשיבה. לציפיות שה'קידמה' תהפוך את העולם למקום שלו יותר אין בסיס עובדתי, כפי שהוכיחה ההיסטוריה של המאה ה-20. כשלעצמם, ידע מדעי וטכנולוגי גדל, תוחלת חיים ארוכה יותר, ורמת חיים גבוהה יותר, לא יביאו כנראה לרגיעה עולמית מוסכמת בעתיד הנראה לעין.

הערכת ההשפעות של מגמות בסביבה החיצונית מצריכה שימוש בשיטת העתידים החלופיים, שכן מגמות חיצוניות מובילות במקרים רבים למצבים מעורבים. תלות מוגברת בנפט של המזרח התיכון יכולה להתניע השקעות גדולות יותר במקורות אנרגיה חלופית ושיטות אספקה חלופיות. איום ההפצה המוגברת של נשק קוטל המונים עשוי להאיץ את התגבשותם של מנגוני פעולה קולקטיביים יעילים בקרב כוחות היציבות והחירות. את בריונותה הגוברת של האנטישמיות המוסלמית ניתן לבלום באמצעות יתר מחויבות בארה"ב ובאירופה לעקירת האנטישמיות ושמירת זכרון השואה. המגמה לקראת משילות גלובלית עשויה לעזור לישראל ולעם היהודי אם זו תלבש צורה חוקתית המבוססת על ערכים, אך היא עלולה להיות מזיקה ביותר אם תתבסס על עקרונות של הכרעת רוב פשוטה. לפיכך כמעט בלתי-אפשרי לקבוע האם מגמות אלו יולידו סביבה חיובית פחות או יותר ליהודים ולביטוי יהודי קהילתי. בדיוק כפי שהמודרניות והלאומיות העניקו בשעתן לעם היהודי כמה מן ההזדמנויות הגדולות ביותר, כך הן גם הגיעו לשיאן דווקא בהרס הגדול ביותר שלו, ומאוחר יותר, גם בהתחדשותו. באותו אופן, גם הגלובליזציה והתרחבות הכלכלות מבוססות-הידע מביאות לעם היהודי חירות, עושר, ניידות ועוצמה ללא תקדים, ובו בזמן הן גם מחזקות וממריצות רעיונות של שנאה, באמצעות טכנולוגיות המאיימות על קיומו.

בהתבסס על ניתוח זה, הפרויקט מציע ארבעה אבטיפוסים חלופיים אפשריים של עתידים "טהורים". העתידים נוצרו על פי ההצלבה בין שני צירים: הציר הראשון הוא הממד היהודי

הפנימי, והציר השני הוא התנאים החיצוניים. העתידים החלופיים מתוארים בפרויקט ביתר פירוט, כולל תיאורים של התפתחויות ושל מדיניות שבכוחן להוביל את העם היהודי מן ההווה אל כל אחד מהעתידים החלופיים. הציר הראשון נבנה בהתאם לרעיון המומנטום היהודי שהוצג קודם. הציר השני בנוי סביב השאלה העתיקה "טוב ליהודים או רע ליהודים?" תנאים חיצוניים חיוביים פירושם שהיהודים יכולים לשרוד ולשגשג הן כיחידים והן כקהילה פתוחה בעולם, בעוד שתנאים שליליים פירושם כי היהודים נתונים בסכנה הן כיחידים והן כקהילה. ארבעת העתידים החלופיים העולים מהצלבת שני הצירים הללו – כמתואר בטבלה – הם:

- **מומנטום יהודי – גבוה**; תנאים חיצוניים – חיוביים: זהו העתיד האידיאלי הרצוי – והוא מכונה "שגשוג".
- **מומנטום יהודי – נמוך**; תנאים חיצוניים – חיוביים: מנקודת מבט ערכית, זהו עתיד בעייתי, המכונה "סחף".
- **מומנטום יהודי – גבוה**; תנאים חיצוניים – שליליים: מנקודת מבט ערכית, זהו עתיד בעייתי, המכונה "הגנה".
- **מומנטום יהודי – נמוך**; תנאים חיצוניים – שליליים: זהו עתיד בלתי-רצוי בעליל, המכונה "סיוט".

סוגי עתידים אלה הם – במובנים רבים – גם ה"עֲבָרִים" של העם היהודי, שכן ההיסטוריה היהודית היא בעיקרה סִפֵּר (נרטיב) שעובר בין ארבעת השלבים, עם תקופות של שגשוג, סחף, הגנה וסיוט. ההיסטוריה של העם היהודי גם מוכיחה שהמעבר משלב אחד לאחר עשוי לפעמים להיות מהיר מאוד, כשהעם היהודי עובר משגשוג לסיוט ולהפך בתוך שנים ספורות.

העם היהודי: ארבעה עתידים חלופיים

		מומנטום יהודי גבוה			
תנאים חיצוניים שליליים	הגנה		שגשוג		תנאים חיצוניים חיוביים
	סיוט		סחף		
		מומנטום יהודי נמוך			

פרק 1: מטרות הפרויקט, הרקע והמתודולוגיה

פרויקט העתידים החלופיים מזהה מגמות עיקריות ומנועים מרכזיים המעצבים את העתידים החלופיים של העם היהודי. אופק הזמן שנבחר הוא שנת 2030, הקרובה דיה על מנת לאפשר זיהוי מנועים עיקריים ועתידים חלופיים, אך רחוקה מספיק בעתיד בכדי לאפשר התערבות יעילה. אי-הוודאות שוררת בכל, ועוד יותר מאי פעם במאה ה-21, שתתאפיין כנראה בשינויים קיצוניים שיובילו לעידן חדש, לאנושות כולה ולעם היהודי בפרט. כמו כן, יש התייחסות לאירועים מפתיעים, אך אין הנחה שיתרחשו בהכרח. לפיכך, תוצאות הפרויקט מחייבות עדכון תקופתי. יחד עם זאת, במסגרת אופק הזמן הנתון, ישנם תהליכים רבים יציבים ואיתנים למדי, כך שהם מספקים בסיס מהימן לתכנון מדיניות המיועדת להשפיע על העתיד.

עמדת היסוד הערכית של פרויקט זה היא החתירה לעתיד שבו העם היהודי ישגשג במונחי תרבות, איכות חיים ותחושת לכידות, **בהתבסס על ערכים יהודיים פלורליסטיים, כשמדינת ישראל מהווה את מדינת הליבה של העם היהודי.**

היעד המבצעי של פרויקט זה הוא לספק למקבלי ההחלטות, ההוגים, מעצבי דעת הקהל והקהילות של העם היהודי בכללותו, מסגרת מקצועית לפיתוח מדיניות יעילה שתוביל לעתיד משגשג, ותסייע לחשיבה שיטתית יותר המכוונת לגיבוש מדיניות ותשמש כבסיס לעבודת תכנון המדיניות של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי.

המתודולוגיה של הפרויקט

בחקר העתידים החלופיים לעם היהודי בשנת 2030 נקט המכון לתכנון מדיניות עם יהודי מספר שלבים:

- מיפוי ממדי המפתח המעצבים את עתיד העם היהודי והמנועים העיקריים המשפיעים על ממדים אלה;
- ניתוח המגמות בממדים השונים ותיאור קשת השינויים האפשריים בתוכם;
- גיבוש הממדים, המנועים והמגמות לארבעה עתידים חלופיים לפי שני צירים עיקריים;
- פירוט העתידים החלופיים וכמה מן התרחישים המובילים אליהם, ליצירת מפה מקיפה – אף כי טנטטיבית – של נתיבים אפשריים אל העתיד;
- זיהוי כלי מדיניות ונקודות התערבויות לשימוש מקבלי ההחלטות בעם היהודי;
- הצבעה על בחירות אסטרטגיות ראשוניות המובילות לשגשוג העם היהודי – שישמשו כבסיס לבחינה מעמיקה בהמשך ולתכנון מדיניות על-ידי המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, והמוצעות כבסיס לתכנון מדיניות בידי ארגונים ומנהיגים יהודיים ברחבי העולם.

צוות המכון לתכנון מדיניות עם יהודי, בסיוע התייעצויות עם מקבלי החלטות ומומחים, ביצע את הפרויקט. בשנים 2004-2005 נערך מחקר בשיטת דלפי לניהול דיוני מומחים (Quasi-Expert Delphi Study) בקרב 129 מומחים, שפירותיו נותחו במרכז הבין-תחומי לניתוח וחיזוי טכנולוגי של אוניברסיטת תל-אביב.

בחודשים מאי 2005 ומאי 2006 אירח המכון לתכנון מדיניות עם יהודי אירועי סיעור מוחות בעיירה וויי ריבר בארה"ב, בהשתתפות אישים יהודיים בולטים בעלי רקע ומקצועות מגוונים וממקומות שונים. באוקטובר 2006 אירח המכון לתכנון מדיניות עם יהודי כנס קטן בעיר ניו יורק, בהשתתפות ראשי ארגונים יהודיים גדולים, בצד הוגים מרכזיים כמו הנרי קיסינג'ר, לדיון בסביבה הגיאופוליטית ובמגמות שבכוחן להשפיע על עתיד ישראל והעם היהודי.

ביולי 2007 ובמאי 2008 אירח המכון לתכנון העם היהודי שני כנסים בירושלים, שהקיפו 120 ממעצבי המדיניות הראשיים של העם היהודי, לסדרה מקיפה של דיונים מעמיקים על עתיד העם היהודי והמגמות העיקריות שבכוחן להשפיע על העם היהודי בעתיד הקרוב והרחוק יותר. הממצאים של שני סיבובי דיונים אלה ראו אור בנפרד וסיפקו תשומות חשובות לפרויקט הנוכחי. במאי 2008 לקח המכון חלק בתכנון ובגיבוש התכנים של ועידת הנשיא הראשונה, שבה נאספו מנהיגי העולם - בעבר, בהווה ובעתיד - בירושלים למשך שלושה ימים של מושבים מעוררי מחשבה, שדנו בשלושה "מְּרָרִים" המשתלבים ביניהם, ואיך אפשר לעצב אותם - המחר העולמי, המחר היהודי, והמחר הישראלי. ממצאי ועידת הנשיא סוכמו בידי המכון לתכנון מדיניות עם יהודי וסייעו לחשיבה המגולמת במסמך זה.

פרק 2: התרבות היהודית: בין עלייה, שגשוג ודעיכה

כעיון מעמיק לפרויקט העתידיים החלופיים, יזם המכון לתכנון מדיניות עם יהודי פרויקט בעריכת ד"ר שלום (סלומון) ולד, עמית בכיר במכון, העוסק בהיסטוריות של עלייה ודעיכה ובתיאוריות המסבירות אותן, וביישומן האפשרי לעם היהודי. תמצית המחקר מובאת בהמשך, והנוסח המלא שלו יראה אור בנפרד בשנת 2010.

היסטוריונים, פילוסופים ומדעני החברה עסוקים כבר אלפי שנים בשאלה של עלייה ודעיכה של ציביליזציות, ובמשך הזמן פיתחו מגוון רחב של תיאוריות בנושא. התבחינים לעלייה, שגשוג ודעיכה אינם קבועים, מפני שהם משקפים שיפוטיות ערכיים שמשתנים בין ציביליזציות, וגם מפני שהם משתנים עם הזמן, בכל ציביליזציה. ההוגים העוסקים בעלייה ובדעיכה מציעים מספר רב של תיאוריות והבחנות לגבי הסיבות שלהן.

ד"ר ולד חקר את הגותם של עשרים-ושניים היסטוריונים וחוקרים במדעי החברה, שכתבו לאורך 2,400 השנים האחרונות (בסדר כרונולוגי: תוקידדס, סימה קיאן, אבן חלדון, אדוארד גיבון, יעקב בורקהרדט, מקס ובר, אוסוולד שפנגלר, יוהן הויזינחה, ארנולד טוינבי, פיטריס סורוקין, פרנן בורדל, מרשל ג' ה' הודג'סון, ברנרד לואיס, ג'ונתן 'י' ישראל, פול קנדי, ג'ארד דיימונד, בריאן ולד-פרקינס, מנקור אולסון, פיטר טורצ'ין, כריסטופר צ'ייס-דאן/תומס ד' הול, ג'וזף א' טיינר, ארתור הרמן), וחילץ מכתביהם כמה תובנות מרכזיות לגבי המנועים הדוחפים עלייה, שגשוג ודעיכה של ציביליזציות, וכן לגבי השלכותיהם האפשריות על העם היהודי.

מנועי עלייה, שגשוג ודעיכה של ציביליזציות/תרבויות

סיבה	תובנה	היבט היהודי	השערות על מדיניות אפשרית
אמצעי הגנה על הדת והזהות	הדת היא מרכיב בלתי-נפרד מהציוויליזציות הקדומות. בכוח הדת להפריח או אפילו ליצור ציוויליזציה, או להפך, לשתק אותה על-ידי חסימת שינויים.	הדת שמרה על זהות העם היהודי באמצעות תמהיל של נורמות ואמונות: טקסים המציבים גבולות הגנה ומשרשים תחושה של "אחרות", באמצעות ההנצחה והשחזור של ההיסטוריה, החדרת המסר שהיהודים נבחרו למילוי משימה בעולם, התקווה לעתיד טוב יותר המובטעת ברעיון המשיחי, וכן ברית עם ארץ ישראל.	השאלה איך להגדיר ולשמר זהות ומסורת מהווה, ותמשיך להוות למשך זמן רב, את האתגר החשוב ביותר במדיניות עם יהודי. שימור הזהות היהודית בישראל – שבה היא אינה מובטחת אוטומטית – ובתפוצות, מחייב יוזמות מדיניות שונות. חיזוק הקשרים בין ישראל לבין העולם היהודי יעזור להבטיח את הזהות של שניהם. לסוגיות הגירור תהיה חשיבות מכרעת עוד יותר.

השערות על מדיניות אפשרית	ההיבט היהודי	תובנה	סיבה
<p>חיזוק הקשרים הרגשיים או החוץ-רציונליים יכול לתרום רבות להבטחת הזהות היהודית ולתמיכה בה, אבל בשלב אין אנו יודעים איך לעשות זאת או אפילו איך להסביר קשרים כאלה. מעצבי המדיניות חייבים להישאר פתוחים וערניים לגילויים מדעיים חדשים בתחום זה.</p>	<p>אוסוולד שפנגלר קרא ללכידות ששמרה על אחדות היהודים בעבר בהיעדר ארץ או שפה משותפת "קונצנזוס מופלא". פרויד דיבר על "מהות רוחנית" (tirschstrofed tiekgitsiegred ni) המשותפת כנראה לכל היהודים.</p>	<p>ציוויליזציות תלויות בהרבה מאוד גורמים בלתי-מוסברים וחוץ-רציונליים.</p>	<p>קשרים חוץ-רציונליים: "הקונצנזוס המופלא" או הסוד הייחודי של כל תרבות"</p>
<p>חינוי לשמור על רמה גבוהה של מעורבות יהודית בחזיתות המתקדמות של המדע והטכנולוגיה. שיפור רמת ההשכלה הכללית של כל הזרמים בעם היהודי, ובעיקר בישראל, ושמירה על עמדת בכורה במדע ובטכנולוגיה, צריכות להיות בקדימות עליונה במדיניות. קווי המדיניות של ישראל בתחום המדע אמורים לשפר את האטרקטיביות של לימודי מדע וטכנולוגיה בקרב הצעירים.</p>	<p>היהודים היו בין הראשונים שהפכו לעם יודעי קרוא וכתוב/אורייני. אך שהטעם לכך היה דתי, ההשכלה העניקה להם יתרונות תעסוקתיים וכלכליים בשלב מוקדם. ליהודים נודע תפקיד חלוצי בהתקדמות המדע והטכנולוגיה במאה העשרים, הרבה מעבר למספרם הקטן. הישגים אלה חיזקו את מעמד היהודים בעולם ועזרו לישראל לשרוד כנגד כל הסיכויים. כיום מתבררות חולשות בתחום ההשכלה, המדע והטכנולוגיה, העלולות להשפיע על מעמד העתידי של העם היהודי ושל ישראל.</p>	<p>אבן חלדון (המאה הארבע-עשרה) היה אולי ההיסטוריון הדגול הראשון שהבין את החשיבות המכרעת של השכלה, למדנות ומדע לגורלן של תרבויות. הוא ייחס את השקיעה המהירה של התרבות הערבית בתקופתו לאובדן הלמדנות הערבית בכל התחומים, ובעיקר במדעים. רמת ההשכלה היא מדד מרכזי לערכי החברה ולתחרותיות שלה. בעת המודרנית הפכו המדע והטכנולוגיה לחזית הידע. בעיקר הארצות השולטות בתחומים אלו הן שיחרצו את עתידנו.</p>	<p>חינוך, מדע וטכנולוגיה</p>

השערות על מדיניות אפסרית	ההיבט היהודי	תובנה	סיבה
עידוד התפשטות ולימוד העברית בקרב יהודים.	<p>העברית העתיקה היתה אחת ממספר שפות כנעניות קרובות זו לזו. מה שהבדיל בין עם ישראל הקדום לבין סביבתו הקרובה לא היה השפה אלא המסר שביטאה השפה. בתקופת גלות בבל החלו היהודים לדבר ארמית, ובמזרח הים התיכון, יוונית. המסורת הרבנית מיהרה להבין את הסכנות הטמונות באובדן העברית. ואכן, התרבות היהודית היוונית העשירה שהתפתחה באלכסנדריה לא הצליחה לשמור על יהודיה שהתנתקו מן העברית: הם נעלמו. בעת המודרנית, העברית הפכה למרכיב חיוני ללידתו מחדש הלאומית של העם היהודי בארצו הקדומה. תחיית השפה העברית, שהיא ייחודית בהיסטוריה, התרחשה במקביל לנסיגה חריגה לא פחות בידיעת השפה: בעוד ששני דורות קודם לכן היו יהודים רבים ששלטו ללא בעיה במספר שפות, כיום יהודים רבים דוברים שפה אחת בלבד, ובעיקר אנגלית. כיום, יהודים רבים בעולם כולו אינם מסוגלים לתקשר ביניהם בקלות בשפה משותפת. האם הדבר עלול להוביל ל"סינדרום אלכסנדריה" חדש?</p>	<p>"שיאה של כל תרבות הוא נס השפה", אמר יעקב בורקהרדט.</p>	שפה

השערות על מדיניות אפשורת	ההיבט היהודי	תובנה	סיבה
<p>תהיה זו טעות להאמין כי העם היהודי כיום זקוק פחות למנהיגים בעלי שיעור קומה כפי שהיו לו בעבר. מצב המנהיגות היהודית והישראלית כיום מעורר דאגה. יש צורך דחוף לשפר את מנגנוני הבחירה הפוליטיים וכן את איכות המשילות הכללית, תכנון מדיניות וביצועה, ובמיוחד לטווח הארוך. מכרעת עוד יותר מזמינותם של אנשים דגולים' היא כנראה המוכנות והיכולת של מנהיגים מוכשרים ומסורים להגיע לעמדות כוח ולאיש אותן.</p>	<p>תנאי מכריע להישרדות התרבות היהודית בטווח הארוך היה ועודנו מנהיגות רוחנית ופוליטית יצירתית. ליהודים, כמו לכל עם אחר, היו מנהיגים טובים ורעים, אבל הם יכלו להרשות לעצמם פחות מנהיגים רעים משום שהתנאים החיצוניים שלהם היו כה שבריריים לעתים קרובות. אין בידינו היסטוריה מקיפה של כל המנהיגים שסיפקו ליהודים לאורך הדורות את המרחב הפוליטי והחומרי הדרוש להישגיהם הרוחניים או להישרדותם הפיסית. אבל כשמשווים בין המנהיגים הגדולים מעידנים שונים – למשל נחמיה, דון יצחק אברבנאל, יוסל מרושהיים, מנשה בן ישראל וכמה מהמנהיגים הציוניים הראשונים, עולות כמה תכונות משותפות. כולם התערבו בהיסטוריה באופן נמרץ, היו בעלי אומץ רב וכריזמה, בלתי-ניתנים להשחתה מבחינה כספית, לפעמים סגפניים וברוב המקרים מוכנים לסכן את חייהם, בריאותם וכספם למען המטרה. כולם היו משכילים, דוברי שפות רבות ויודעי עברית (פרט להרצל), וכולם היו קשובים לנסיבות הגיאופוליטיות והדתיות של זמנם.</p>	<p>כל ההיסטוריונים בעת העתיקה ורבים מההיסטוריונים בעת החדשה קובעים כי ההיסטוריה נעשית בידי מנהיגים דגולים, כושלים או רשעים, שהחלטותיהם יכולות לקבוע את העליה או הדעיכה של עם. מול השקפה זו ניצבת פילוסופיה הרואה את ההיסטוריה כמונעת על-ידי כוחות עומק חברתיים-כלכליים שאי אפשר להתנגד להם, אם לא "חוקי ברזל". המנהיגים מהווים סמל וביטוי לכוחות הללו, הם אינם יוצרים אותם.</p>	<p>מנהיגות יצירתית ופוליטית</p>

השערות על מדיניות אפשורת	ההיבט היהודי	תובנה	סיבה
<p>מספרי האוכלוסיה היהודית גדלים בקצב אטי בישראל ומצטמצמים בתפוצות. התוצאה היא קיפאון. היהודים זקוקים למסה קריטית יותר, בישראל לצורכי הבטחון ושמירה על הרוב, ובכל מקום לצורכי יצירתיות תרבות והשפעה פוליטית. קיפאון באוכלוסיה מהווה חולשה קריטית שאפשר וחובה לטפל בה. ישראל צריכה למנות שר בכיר בממשלה לטיפול בעניין זה כדי לבטא את דחיפות הבעיה. הדמוגרפיה כיום אינה מוגבלת למספרי אנשים אלא כוללת גם תבחינים איכותניים, כגון זהות (ראו 1) ומשמעות רוחנית.</p>	<p>ביהדות, הדאגה בגלל מספרם הקטן של היהודים היא עתיקת יומין, ומתחילה כבר בימי התנ"ך. היהודים נזקקו למסה קריטית להשגת יעדים שונים: הגנה, שמירה על רוב מספרי במולדתם, יצירתיות תרבותית-דתית, והשפעה פוליטית. מסה קריטית היתה חיונית לכל ארבעת היעדים כאשר ישראל היתה מדינה ריבונית בעבר, והיא שוב חיונית גם היום, גם כדי לשמור על אופיה היהודי של מדינת ישראל ועל יכולתה להגן על עצמה. בתפוצות לא נדרשו מספרים גדולים לצורך הגנה, והיצירתיות הדתית והתרבותית של היהדות, ואפילו הצלחתה הכלכלית, הובטחו על-ידי קהילות קטנות מאוד מבחינה מספרית אך מקושרות היטב. יחד עם זאת, גם אז, במקומות שונים היתה בהחלט רמת מינימום מסוימת שמתחתיה הקהילה לא יכלה להתקיים. האתגרים הדמוגרפיים כיום שונים מאוד מאלה שלפני תקופת הנאורות/ההשכלה. הדמוגרפיה שוב אינה מוגבלת למספרי אנשים, וחייבת לכלול גם תבחינים איכותניים כגון זהות ותוכן תרבותי-דתי. בישראל, האתגר הדמוגרפי הוא לשמר את הזהות היהודית ואת הרוב היהודי; בתפוצות, האתגר הוא לשמר קהילות בנות-קיימא בעלות משמעות רוחנית.</p>	<p>האם יש שפל קריטי במספרי אוכלוסיה, שמתחתיו הציוויליזציה בכללותה נדונה לדעיכה? הכל תלוי בשאיפות הציוויליזציה ובתנאים החיצוניים שבהם היא נתונה.</p>	<p>מספרים ומסה קריטית</p>

השערות על מדיניות אפשרית	ההיבט היהודי	תובנה	סיבה
<p>אם אפשר ללמוד מן ההיסטוריה, לא ניתן להבטיח את הצמיחה הכלכלית והשגשוג של ישראל לטווח ארוך ללא רפורמות חינוכיות נרחבות שמוכרחות להתחיל בקרוב.</p>	<p>בהיסטוריה של היהודים היו הבדלים עצומים בין תקופות וארצות שונות, שבחלקן היהודים שגשגו וצברו עושר ובאחרות חיו בעוני רב. תקופות השפע נטו לתמוך בריבוי האוכלוסיה, ביצירתיות התרבותית ובהשפעה. כמה מהאתגרים היו דומים בכל התנאים: היהודים היו מיעוט, לא היו להם קרקעות או משאבי טבע, הם סבלו מאפליה, היו פזורים במרחב ותלויים בחסדיהם של שליטים מתחלפים. גם תגובותיהם למצב היו דומות: רמת השכלה גבוהה ("הון אנושי"), טיפוח רשתות חברתיות צפופות ('gnikrowten') ברחבי העולם היהודי ("הון חברתי"), וכשרון מיוחד ליזמות, נטילת סיכונים וחדשנות. היהודים יצרו "כלכלות מבוססות-ידע" הרבה לפני קיומו של מונח זה. כיום, נראה כי היתרון התחרותי של היהודים בהון אנושי וחברתי הולך ומצטמצם מפני שרבים אחרים מנסים לסגור את הפער.</p>	<p>ההכרה כי הכלכלה היא גורם מכריע בהיסטוריה, מנוע לצמיחה ולדעיכה, היא נחלת העת המודרנית. עד המאה ה-91, הזרם המרכזי של ההיסטוריונים כמעט שלא התייחס להיבט הכלכלי. המהפכה התעשייתית הביאה לשינוי יסודי לא רק בכלכלה עצמה, אלא גם בהיסטוריוגרפיה, שגילתה את כוחם של מנועים חברתיים-כלכליים. שפע כלכלי הוא נדבך חיוני לרבים מן המנועים הללו, כגון דמוגרפיה, עליונות צבאית, מדע וטכנולוגיה.</p>	<p>יסודות כלכליים לציוויליזציה ארוכת שנים</p>

שערות על מדיניות אפשרית	הייבט היהודי	תובנה	סיבה
<p>הבטחת עתידה של ישראל מחייבת חדשנות אסטרטגית, טקטית וטכנולוגית רבה והסתגלות מהירה לתנאים חדשים ו/או נזילים, כגון אלה של לוחמה א-סימטרית בעצמות גבוהה. לא סביר להניח שישאר תורשה לשכוח את כישורי הלחימה שלה בזמן הקרוב. המאבק לשלום תוך כדי היערכות למלחמה היה מנת חלקן של אומות רבות. ישראל והעם היהודי יאלצו לחיות עם המתח בין השניים. תיירש חדשנות טכנולוגית, טקטית ואסטרטגית כדי להגיב לאתגרי ההגנה המשתנים. חשיבה חדשנית חייבת לתת מענה לא רק לבעיות בשדה הקרב אלא גם לחוקים הבינלאומיים המעדיפים/מפלים לטובה שחקנים שאינם מדינות בלוחמה א-סימטרית, וכן למסגרות בטחון גלובליות שאין די בהן כדי לבלום את התפשטות הנשק להשמדת המונים.</p>	<p>מלחמות הכריעו שוב ושוב במהלך ההיסטוריה את גורל העם היהודי לצמיחה ולדעיכה. הנצחונות על הפלשתים ועל הכנענים הם שאפשרו לבני ישראל הקדומים לשגשג, והתבוסות שנחלו מידי האשורים, הבבלים והרומאים, למרות שהיו בבחינת קטסטרופה למובסים, התניעו את התמורות הקיצוניות שהולידו את היהדות המוכרת לנו. ישראל המודרנית חבה את הקמתה ואת הישרדותה לנוכחות שלה להילחם במלחמות הגנה. שורשיה של נכונות זו נעוצים באידיאל הציוני המוקדם של "היהודי החדש", אך מתחברים גם למסורות קדומות וזכרונות קולקטיביים עתיקים.</p>	<p>כמעט כל ההיסטוריונים רואים במלחמה מנוע מרכזי לעליה ולשקיעה, ורבים רואים בוויטאואזיות צבאית תנאי חיוני להישרדות הציוויליזציות בטוח הארוך. מלחמה נתפסה כחלק מהעיסוקים הרגילים של הממשלה. מבין ההיסטוריונים הקלאסיים, רק סימה קיאן, אבי ההיסטוריוגרפיה הסינית, חלק על גישה זו: ממשלה צריכה לעסוק בשלום, לא במלחמה.</p>	<p>מלחמה: חרב פיכית</p>
<p>העם היהודי וישראל ממלאים כיום תפקיד גלובלי, בעוד שנקודות ההשקפה היהודיות, לפחות אלו של רוב הציבור, נותרו קצרות-טווח, ולעתים אף קרניות וצרות אופקים. המצב הנוכחי של היהודים ושל ישראל מחייב עיצוב חזון גיאופוליטי לטווח הארוך. ככל שמאזן הכוחות העולמי הולך ומשתנה, כך על היהודים ועל ישראל להמשיך לחפש חברים ובני ברית חדשים בנוסף לאלה המסורתיים – ובמיוחד המעצמות העולות של אסיה. נכסים תרבותיים עשויים להועיל למטרה זו.</p>	<p>ישראל, הקדומה והמודרנית, היא ארץ קטנה, חשופה גיאוגרפית ומוקפת בכוחות רבים וגדולים ממנה, ואילו יהדות התפוצות פזורה במרחב כה גדול עד שכל אירוע גדול ברחבי העולם עתיד להשפיע עליה במקום כלשהו. די בשתי סיבות אלו כדי להמריץ את היהודים לפתוח את עיניהם אל העולם הרחב ולחפש בו בני ברית ומקורבים. כמה מקשרי הקרבה הללו אכן מילאו תפקיד מכריע בצמתים חשובים בהיסטוריה היהודית. ברנד לואיס טוען שקרבה דתית היא שהניעה את כורש מלך פרס להתקרב אל היהודים בגלות, ואין ספק שהיא שהניעה את הציונים הנוצרים באנגליה ותרמה להולדת הצהרת בלפור. גם כיום, קשרי קרבה הם אחת הסיבות החשובות לתמיכת ארה"ב בישראל.</p>	<p>תוקיד ידס זיהה את הרצון לעוצמה כמניע החזק ביותר של בני אדם ושל אומות. היסטוריונים מאוחרים יותר תיארו את האסטרטגיות שאומות נוקטות על מנת להגדיל את עוצמתן בהשוואה לאומות אחרות. גיאופוליטיקה היא אחד ממכשירי המדיניות העתיקים ביותר. סמואל הנטינגטון חזה לאחרונה שקשרי קרבה בין ציוויליזציות יהיו את הממד החשוב ביותר בהתנגשות סדר העוצמה הגיאופוליטי בעתיד: אומות שיש ביניהן קשרי קרבה תרבותית יתקרבו יותר וזו יפעלו ביחד.</p>	<p>קרבה והשתייכות גיאופוליטית ותרבותית</p>

שטרות על מדיניות אפשרית	היבט היהודי	תבונה	סיבה
<p>מלחמת אזרחים/אחים איננה מהווה סכנה ממשית כיום, אבל עימותים בין דתיים ללא-דתיים, הבדלי השקפה קיצוניים לגבי תהליך השלום בישראל, וצורה חדשה של "חציצה גיאוגרפית", שיש בה הפרדה גוברת בין ישראל לבין חלקים גדולים מהתפוצות, יכולים להפוך בעתיד לבעיות רציניות.</p>	<p>ההיסטוריה היהודית שונה. היא התנסתה בשלושה סוגי שטעים ושרדה את כולם: (א) קונפליקט אידיאולוגי: היהדות היא דת של ויכוחים. יריבים אידיאולוגיים לא הוציאו זה את זה מכלל ישראל; (ב) מלחמת אחים/אזרחים: זו הובילה לאובדן העצמאות בימי המקדש השני, אך לא לקץ הציוויליזציה היהודית; (ג) חלוקה גיאוגרפית ופיזור בתפוצות: היהדות היתה ותישאר תרבות של ויכוחים וסכסוכים רוחניים. ויכוחים אינטלקטואליים יכולים להיות יצירתיים, כל עוד אינם מונעים פעולה משותפת בעתות משבר.</p>	<p>היסטוריונים רבים רואים בשטעים פנימיים את הסיבה העיקרית לשקיעה ולנפילה של ציוויליזציות.</p>	<p>שטעים פנימיים</p>
<p>עם במצב רעוע – היהודים – חייב לצמצם ככל האפשר את חשיפתו לאירועים מקריים ולשרג את יכולתו להתמודד עם הבלתי-צפוי. יכולת זו דורשת, בעקבות עצתו של מקיאולי, הצטיינות מדעית, מבט לטווח ארוך, ויכולת טובה לקבלת החלטות במצבי משבר.</p>	<p>ביהדות הרבנית אין מקום ליד המקרה/הגורל, פרט לכוח הבלתי-מוגבל של האל הכל יכול, והיא מתנגדת להסתמכות על כשפים ונסים להשפעה על ה"מזל". יחד עם זאת, היסטוריון ניטרלי יכול בקלות לראות אירועים רבים שהשפיעו על תולדות היהודים, לטוב ולרע, כאירועים מקריים. מקרה ממוזל כזה שקרה בשנת 107 לפני הספירה היה סיומו הבלתי-צפוי של המצור על ירושלים בידי סנחריב האשורי, כנראה עקב מגיפה שפקדה את צבאותיו. מקרה ממוזל נוסף היה מותו הפתאומי של סטאלין בשנת 1953, שבועות ספורים לאחר שהמציא את "עלילת הרופאים" היהודים הידועה לשמצה וכנראה נתן הוראה להגלות את כל יהדות בריה"מ לסיביר. והיו גם הרבה מאוד אירועים מקריים של מזל ביש, כמו לדוגמה כמה מהאירועים שהובילו להרס בית המקדש בשנת 70 לספירה.</p>	<p>התרבויות הקדומות היו משוכנעות ש"יד הגורל", המזל או אירועים מקריים התערבו בגורלם של עמים ושל יחידים. היסטוריונים שלא האמינו ב"חוקי הברזל" של ההיסטוריה הבחינו הבחנות דומות: הופעתו, טירופו הבלתי-מוסבר, או מותו הפתאומי של שליט חשוב, תבוסה במלחמה, או מגיפה, יכלו לשנות את מהלך ההיסטוריה.</p>	<p>אירועים מקריים או "מזל"</p>

השערות על מדיניות אפשרית	ההיבט היהודי	תובנה	סיבה
<p>למרות שהיהודים אינם יכולים לעשות הרבה כדי להשפיע על המלך ההיסטוריה של המערב, הם יכולים, לפחות, לחזק את קשריהם עם אסיה, ובמיוחד עם סין ועם הודו.</p>	<p>העם היהודי יישאב לתוך כל משבר עולמי שיתרחש, אך אין לו שום דרך להשפיע באופן משמעותי על מנהל-מגמות. השאלה אם היהודים יושפעו ממגמות אלו יותר או פחות מעמים אחרים תלויה בחוסן הפנימי שלהם, כלומר בנכונותם לעשות שימוש מיטבי במונעים הפנימיים שמנינו עד כאן.</p>	<p>הנבואות הנוכחיות בדבר השקיעה או הקץ של המערב, הקפיטליזם או הציוויליזציה כולה, מקורן באירופה של המאה ה-19, והן שבות וצצות במערב. השקיעה העולמית והקריסה יכולות להתחיל במשבר כלכלי עולמי, מלחמת עולם חדשה, או התחממות גלובלית מואצת שתביא בעקבותיה רעב, מלחמות, ונדידת עמים.</p>	<p>שקיעת המערב ו"קץ הציוויליזציה"</p>
<p>הציוויליזציה היהודית, כמו כל האחרות, הושפעה בעבר ותמשיך להיות מושפעת גם בעתיד מבעיות וסכנות עולמיות שעליהן אין לה יכולת להשפיע במישרין. אבל הופעת סכנות גלובליות אין פירושה שאמצעים לחיזוק ציוויליזציות נפרדות יהיו חסרי תועלת ולפיכך דחוף פחות לנקוט בהם. להפך, בתנאי משבר עולמי ומהומה ללא שליטה, דווקא למדיניות שתכליתה חיזוק הזהות, הסולידריות, העליונות הצבאית, ההשכלה, המדע והטכנולוגיה, וכך הלאה, תהיה חשיבות רבה עוד יותר.</p>	<p>נראה כי שום אסון טבע לא פגע ביהודים בעבר, אבל הם עלולים להיאלץ להתמודד עם סכנות אלו בעתיד. עליית מפלס פני הים היא סכנה כמעט ודאית. עליות אלו עתידות להשפיע בתורן על החופים המזרחיים של הים התיכון, ולסכן גם את האזורים המקיפים את ניו יורק ודרום פלורידה, שבהם מתגוררים כשני מיליון יהודים. ההתחממות העולמית עתידה גם להחריף את מחסור המים בישראל ובמזרח התיכון. ישראל שוכנת באזור בלתי-יציב מבחינה גיאולוגית שיש בו סבירות גבוהה לרעידות אדמה בעוצמה רבה, ויש בה מספר גדול של מבנים שאינם עמידים ברעידות אדמה.</p>	<p>אסונות טבע ומחלות נתפסים כיום כסיבות חשובות אפשריות לשקיעה ונפילה של עמים. הספר "התמוטטות" של ג'ארד דיימונד (Jared Diamond, Collapse, 2005) מתאר איך תרבויות קדומות השמידו את עצמן על-ידי הרס הסביבה הטבעית שלהן. ההתחממות הגלובלית מעשה ידי אדם והתפרצות מגיפות עלולות להוות סכנות גוברות לציוויליזציה האנושית. רעידות אדמה, נחשולי צונאמי ואסונות טבע אחרים יכולים להביא לאובדן חיי אדם בהיקפים גדלים מכיוון שהאוכלוסיה הולכת וגדלה.</p>	<p>אסונות טבע ומחלות</p>

עתידיים גלובליים ואיומים גלובליים: אתגרים לאנושות בכללותה

פרק 3: ממדים ומגמות

ניתוח התיאוריות של עלייה ודעיכה הנחה את המכון לתכנון מדיניות עם יהודי בבחירת ממדי המפתח דרכם נחקרו נתיבי העלייה, השגשוג והדעיכה של העם היהודי. נבחרה סדרה של ממדים על מנת להיענות לצורך בראיה כוללת של ריבוי הסיבות לעלייה ולדעיכה. הממדים הם פנימיים וחיזוניים גם יחד, ומאפשרים ניתוח גורמים רחוקים וקרובים גם יחד.

ממדי הניתוח מסודרים על פי שני צירים: הפנימי והחיזוני.

ציר ה-Y הפנימי הוא מבנה מושגי המכונה "המומנטום היהודי", וכולל בתוכו את המאפיינים הפנימיים של העם היהודי אשר מעצבים את תנועתו אל העתיד תוך כדי פעילות-גומלין עם גורמים חיזוניים. מומנטום הוא פונקציה מרוכבת של מספר גורמים המסוגלים ככמות, איכות, עוצמה, מבנים ומנהיגות. כמות מתייחסת לדמוגרפיה במובן הרחב. איכות כוללת איכויות של היחיד ושל החברה, כגון הון חברתי, זהות והזדהות, תרבות, ידע ורצון. עוצמה כוללת עוצמה קשה ורכה והשפעה, מבנים כוללים מבני-מאקרו: ישראל, התפוצות, והקשרים ביניהן; ארגונים, רשתות, קבוצות מן השטח, נדבנים, ועוד. מנהיגות כוללת מנהיגים רחניים, פוליטיים, אינטלקטואליים, וארגוניים.

יחד עם זאת לא נעשה כאן שום ניסיון לדרג את הממדים והמנועים על פי סדר חשיבות. זוהי סוגיה של שיפוט ערכי, ובנוסף היא תלויה בדינמיקות בלתי-יציבות ותלויות-הקשר. אבל מכיוון שהפרויקט מתמקד בהיבטים ובמשתנים שהוערכו כחשובים, הניתוח האיכותני עונה ממילא על הצרכים העיקריים של תכנון מדיניות, אשר בכל מקרה אמור לאמץ כיוונים רבים ושונים על מנת שיוכל לעמוד מול אי-ודאויות שאינן ניתנות לצמצום, ולאפשר התאמת הניתוח להקשרים ספציפיים, ובכללם, עד כמה שהדבר ניתן, חשיבה איכותנית ומעין-כמותנית במונחי עלות/תועלת, גם ברמת הערכות הדומות יותר לניחושים ('guesstimates').

המומנטום של העם היהודי פועל במסגרת הסביבה החיצונית, שבכוחה להשפיע על נתיב ההתקדמות לקראת עתידים חלופיים, בעיקר באופן שאינו תלוי במומנטום, ובאופן חלקי תוך כדי פעילות-גומלין עם מומנטום זה. זהו ציר ה-X. ממדי ציר ה-X עוסקים בגיאופוליטיקה החיצונית ובהיבטים נוספים, כגון מדע וטכנולוגיה והתרבות העולמית, אשר משפיעים על העם היהודי.

ממדי ציר ה-Y פנימיים - המומנטום היהודי

- דמוגרפיה יהודית
- זהות יהודית
- עוצמה יהודית רכה וקשה והשפעה יהודית
- יחסי ישראל-התפוצות

- כלכלה יהודית
 - מנהיגות
- להלן רשימת מנועים של התפתחויות חיצוניות שסביר להניח כי תהיה להם השפעה ממשית על עתיד העם היהודי. הרשימה אינה ממצה, אך שואפת להקיף את הממדים החיצוניים העיקריים כפי שניתן לחזותם מראש כעת.

ממדי ציר X: הסביבה החיצונית

גיאופוליטיקה – כולל:

- שחקנים גלובליים עיקריים והתפלגות הכוחות
 - התפשטות נשק קוטל המונים
 - טרור
 - אנרגיה
 - הסכסוך הישראלי-פלסטיני והמזרח התיכון
 - החברה הגלובלית (ובעיקר המערבית) – כולל:
 - גלובליזציה
 - דמוגרפיה גלובלית
 - כלכלה גלובלית
 - תרבויות גלובליות
 - דת
 - משילות גלובלית
 - אנטישמיות
 - מדע, טכנולוגיה, המרחב הממוחשב, סוגיות סביבה ובריאות
- בין הממדים הפנימיים והחיצוניים יש חפיפה מסוימת ופעילות-גומלין רבה. מדיניות העם היהודי יכולה להיות מופנית לציר זה או אחר, אבל בדרך כלל היא מופנית לשניהם. קווי מדיניות אלה מוגבלים על-ידי גורמים פנימיים והסביבה החיצונית, אבל בחלקם הם בלתי-תלויים ("רצון חופשי"), ובמרוצת הזמן משפיעים גם על המומנטום היהודי וגם על חלק ממרכיבי הסביבה החיצונית.

דמוגרפיה יהודית (מספרים והרכב)

רקע

חקר הדמוגרפיה של היהודים נובע מן התובנה ההיסטורית שהמספרים אחראים לשגשוג ולדעיכה של ציביליזציות, ושמעבר לסף מסוים, אך בלתי-ידוע, המספרים חיוניים להבטחת האפשרות למגוון פונקציות קריטיות, החל ביכולת להחזיק צבא, דרך טיפוח נישואים בתוך העם והצטיינות בהשכלה. ממד הדמוגרפיה מתווה את מספר היהודים החיים כיום בעולם, בצד שכבות הגיל שלהם והרכבם הגיאוגרפי. המספר הכולל של היהודים קשור בהרכב הגיאוגרפי שלהם, במובן שגיאוגרפיות מסוימות, כגון זו של ישראל, מקדמות יותר נישואין בתוך העם ושיעור פרייון גבוה יותר. כלומר, לאותו יהודי עם אותו רקע חברתי ואותו מעמד כלכלי, שעובר מבריטניה לישראל, יש יותר סיכוי להתחתן עם בת זוג יהודיה ולהביא לעולם יותר ילדים.

על פי שיטות מקובלות, מספר היהודים שאליו מתייחס פרויקט זה משקף את התפיסה של אוכלוסיית ליבה יהודית. תפיסה זו כוללת אנשים אשר במפקדי אוכלוסין או בסקרים אומרים שהם יהודים, או שאינם מבטאים העדפה מוגדרת להזדהותם אבל הם ילדים להורים יהודים ואין להם הזדהות דתית אחרת. יש לציין כי זו אינה הגדרה הלכתית, אם כי היא חופפת להגדרה ההלכתית במובן הרחב. זוהי הגדרה רופפת למדי, ולא משתמעים ממנה שום ידע ספציפי ביהדות, אמונה, התנהגות או השתייכות ארגונית כלשהם. הימנעות על אוכלוסיית הליבה היהודית דורשת רק נכונות לא להתכחש למוצאך היהודי או להשתייכותך ליהדות, בלי קשר לצורת הביטוי שלהם.

האוכלוסייה היהודית, כפי שהיא מוגדרת על פי תבחינים אלה, ניצבת בתוך תצורה מורכבת ומורחבת בהרבה. 13 מיליון היהודים החיים על פי ההערכה ברחבי העולם בשחר המאה ה-21 קשורים באופן אינטימי לעוד כמה מיליוני אנשים נוספים. לחלקם יש שורשים יהודיים או קשרי משפחה עם יהודים, אך כעת אינם יהודים, מכיוון ששינו את הזדהותם, או שהם ילדיהם הלא-יהודים של הורים בנישואי חוץ, או שהם בני זוג לא-יהודים במשפחות מעורבות. בני הזוג היהודים והלא-יהודים במשפחות כאלו חולקים ביניהם ומשתפים זה את זה בחוויית החיים היומיומית, בדאגות החברתיות והכלכליות ובסביבה התרבותית שלהם. הפער בין מספר הפרטים שמכסה ההגדרה הרחבה בהשוואה להגדרת הליבה נוטה לגדול במקביל לשיעורים הגדלים והולכים של נישואי חוץ. לעיתים קרובות, גידול באוכלוסייה המורחבת עשוי להתקיים בד בבד עם הצטמצמות אוכלוסיית הליבה שלה. אומדן המספר הכולל של אנשים הזכאים על פי חוק השבות עשוי להיות אף גבוה יותר, שכן הוא יכול לתכול גם ילדים ונכדים לא-יהודים של יהודים ושל בני זוגם. ואכן, גלי העלייה האחרונים לישראל שאבו מספרים משמעותיים של אנשים מן השוליים הלא-יהודיים של האוכלוסייה הזכאית בתפוצות.

מספרים – מגמות כלליות

כיום שורר מאזן שלילי בין מספר הלידות לבין מספר המיתות של יהודים ברוב הקהילות היהודיות בעולם, כשישראל מהווה חריג בולט. ברחבי התפוצה היהודית, הבחירה השכיחה יותר להינשא לבני זוג מחוץ לקהילה היהודית נקשרת עם שיעורים גדלים של ילדים שאינם מתחנכים כיהודים. השחיקה הנובעת מכך בגודל הדור הצעיר יצרה תהליך מתמיד של הזדקנות האוכלוסיה היהודית, המוביל בתורו לשיעורי מיתה גבוהים יותר ולצמצום האוכלוסיה. השלכות חשובות נוספות של השינויים המשפחתיים והתרבותיים הנמשכים הם טשטוש גבולות ההזדהות היהודית וגידול במורכבויות הכרוכות בהגדרת הקולקטיב היהודי. בישראל, האוכלוסיה היהודית גדלה באופן טבעי, אבל המאזן הדמוגרפי בין יהודים ללא-יהודים מייצר משוואה בעייתית הקשורה באופן קריטי לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ייתכן שיש בעולם פחות יהודים ממה שמקובל לחשוב, ואם המגמות הנוכחיות יימשכו ללא שינוי, ייתכן שבעתיד יהיו עוד פחות. בתחילת 2008 נאמד מספר יהודי העולם בכ-13 מיליון בקירוב; ב-1945 היה המספר 11 מיליון. כדי להוסיף מיליון יהודים בין השנים 1945 ל-1958 נדרשו 13 שנה, אבל נדרשו עוד 50 שנים נוספות לפני שנוסף עוד מיליון. מאז 1970, האוכלוסיה היהודית בעולם קופאת על שמריה, עם אפס אחוזי גידול באוכלוסיה, בהשוואה לגידול של יותר מ-73 אחוזים באוכלוסיה העולמית הכוללת.

שיעורי ילודה נמוכים בקרב היהודים והזדקנות האוכלוסיה מוחרפים עוד יותר עקב שכיחותם הגוברת בהתמדה של נישואי-חוץ. בממוצע, סביב שנת 2000, כ-31 אחוזים מכלל היהודים שנישאו ברחבי העולם עשו זאת בנישואי-חוץ, ובתפוצות הגיע שיעור זה ל-48 אחוזים מכלל היהודים שהתחתנו. גורם נוסף לשחיקת אוכלוסיית היהודים, שסביר להניח שיעלה מתוך המגמות הדמוגרפיות הנוכחיות, הוא אובדן העניין וניתוק הקשר ליהדות בקרב חלקים גדולים מאוכלוסיית היהודים הבוגרים הצעירים – בשכיחות גבוהה יותר בקרב נשואי-החוץ, וקשור אולי גם ברצון להביא לעולם פחות ילדים. ירידת מספר יהודי הליבה מלווה בעלייה במספר היהודים המצויים בשוליים, שיש להם מורשת יהודית כלשהי, ובמספר גדל והולך של לא-יהודים שהם בני משפחה של יהודי ליבה.

ארץ 2008	אכלוסייה יהודית (הגדרת ליבה)			תל"ג לגולגולת (מתוקן לרמת הקנייה של ה-\$)	שיעורי למידה בבתי ספר יהודיים (יומיים %)	שיעור נישואי-חוץ בקרב זוגות צעירים (%)	ביקור בישראל אי-פעם (%) מתוך אוכל' יהודית)	עלייה
	1970	2009	תחזית 2020					
עולם	12,633,000	13,309,000	13,827,000	86,008-268				13,681
ישראל	2,582,000	5,569,000	6,453,000	28,474	97	5	100	-
צפון אמריקה	5,686,000	5,650,000	5,581,000	39,098 - 47,440				2,281
ארה"ב	5,400,000	5,275,000	5,200,000	47,440	25	54	<35	2,019
קנדה	286,000	375,000	381,000	39,098	55	35	<65	262
אמריקה הלטינית	514,000	391,000	364,000					955
ארגנטינה	282,000	183,000	162,000	14,408	55-50	45	<50	188
ברזיל	90,000	96,000	90,000	10,446	71	45	<50	208
מקסיקו	35,000	40,000	42,000	14,534	85	10	<70	83
ארצות אחרות	107,000	72,000	70,000		75	95-15	<50	476
אירופה פרט לחמ"ע	1,331,000	1,149,000	1,070,000					2,598
צרפת	530,000	485,000	482,000	34,205	40	45-40	<70	1,562
הממלכה המאוחדת	390,000	293,000	278,000	36,358	60	45-40	<75	505
גרמניה	30,000	120,000	108,000	35,539	>20	<60	<50	86
הונגריה	70,000	49,000	34,000	19,533	>15	60	..	54
שאר האיחוד האירופי	171,000	149,000	134,000		25-10	75-33	<50	262
השאר מחוץ לאיחוד	140,000	53,000	34,000		20-5	80-50	..	227
חמ"ע	2,151,000	339,000	173,000					5,603
רוסיה	808,000	210,000	130,000	15,948	>15	80	..	2,600
אוקראינה	777,000	74,000	25,000	7,342	>15	80	..	1,310
שאר חמ"ע באירופה	312,000	36,000	15,000		>15	75-65	..	590
שאר חמ"ע באסיה	254,000	19,000	3,000		>15	75-50	..	1,103
אסיה (שאר)	104,000	19,000	21,000					134
אפריקה	195,000	77,000	60,000					1,892
דרום אפריקה	118,000	71,000	57,000	10,136	85	20	<75	257
אוקיאניה	70,000	115,000	105,000					119
אוסטרליה	65,000	107,000	97,000	36,918	65	22	<65	109

הטבלה הוכנה על ידי פרופ' ס. דלה פרגולה עבור הערכה השנתית של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי לשנת 2008. פירוט המקורות לנתונים ראה שם.

ישראל מהווה את החרוג הממשי היחיד למגמות הנסיגה הדמוגרפית של התפוצות. זהות הקהילה היהודית היא מרכיב מתערב מרכזי בשיעורי הפיריון של היהודים בישראל, המביא למשפחות גדולות יותר מאשר בקרב יהודים שחיים בארצות אחרות. התופעות של התבוללות וכתוצאה ממנה אובדן ההזדהות של ילדים יהודים כיהודים הן הרבה פחות משמעותיות מבחינה סטטיסטית מאשר בכל מקום אחר. כתוצאה מכך, בשנים האחרונות הגידול באוכלוסיית היהודים בישראל פיצה פחות או יותר על ירידת האוכלוסייה היהודית בתפוצות. בראשית שנת 2008 היוותה האוכלוסייה היהודית בישראל (5.5 מיליון) יותר מ-40 אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית בעולם, והפכה את ישראל לקהילה היהודית הנפרדת הגדולה ביותר בעולם.

הרכב - מגמות כלליות

מיקום היהודים על מפת העולם משקף ברובו את דירוג הארצות במדד הפיתוח האנושי, מדד עולמי לאיכות החיים המתפרסם מדי שנה מטעם תוכנית הפיתוח של האו"ם, שאינו מסתפק בתמ"ג גרידא וכולל גורמים נוספים כגון תוחלת החיים, בריאות ואוריינות. למעלה מ-90 אחוזים מיהודי העולם חיים כיום ב-20 האחוזים העליונים של הארצות המפותחות ביותר - דהיינו בצפון אמריקה, מערב אירופה וישראל. גם כאשר, כמו במקרה של ישראל, לא כל היהודים משתייכים למעמד הבינוני והגבוה, הם עדיין נהנים מיתרונות הבריאות, האוריינות והכלכלה האיתנה של ארץ מפותחת. שני המרכזים העיקריים של הקהילה היהודית, בארה"ב ובישראל, מהווים כיום במשותף כ-80 אחוזים מיהדות העולם. יותר מ-50 אחוזים מיהודי העולם מתגוררים כיום בשישה מטרופולינים גדולים - ניו יורק ובסביבותיה, לוס אנג'לס, דרום פלורידה, תל-אביב, ירושלים וחיפה.

המגמות החזויות בעתיד

כיוון ההתפתחויות הדמוגרפיות של היהודים הוא לקראת קיפאון מספרי, יתר ריכוז בישראל ובארה"ב, ובמיוחד במספר קטן של מרכזים עירוניים, כאשר נתח הולך וגדל של יהודים מלאים, ובעיקר יהודים צעירים, מתגוררים בישראל.

גודל האוכלוסייה היהודית בעולם צפוי להישאר יציב יחסית, אם המאפיינים הנוכחיים העיקריים של הגירה בינלאומית והקמת משפחה יימשכו ללא שינוי. גידול כולל של כחצי מיליון נפש באוכלוסייה היהודית צפוי עד 2020, עד לסך כולל של 13.8 מיליון יהודים בעולם כולו. עלייה זו תשקף גידול של כמיליון נפש בישראל, וירידה של כחצי מיליון נפש במצטבר בקהילות התפוצות. תחת הנחות של פריון גבוה יותר, מספר זה יכול לגדול עד 14.4 מיליון, ותחת הנחות של פריון נמוך יותר, הוא עלול להתקרב יותר ל-12.7 מיליון נפש.

הנתח הצפוי של האוכלוסייה היהודית בישראל בכלל יהדות העולם צפוי לגדול, בעיקר בגלל הרכב הגילים הצעיר יותר ושיעורי הפריון הגבוהים יותר באופן משמעותי. ישראל כבר מחזיקה ביותר ממחצית מכלל הילדים היהודים ברחבי העולם מתחת לגיל 15, וחלקה בכלל היהודים הצעירים בעולם עתיד לגדול משמעותית בעתיד. הקהילות היהודיות בתפוצות אחראיות לנתח לא פרופורציונלי מכלל הזקנים היהודים. עד 2020, יותר ממחצית מכלל היהודים בני 65 ויותר יהיו בצפון אמריקה, בעוד שרק כשליש מכלל הילדים היהודים יימצאו שם. כאשר המספר הכולל של יהודים צפוי לגדול באופן שולי בלבד, ברור שנתח העם היהודי בכלל אוכלוסיית העולם ימשיך לקטון, מכ-0.20 אחוזים כיום ל-0.18 אחוזים (על פי אומדני האו"ם לאוכלוסייה עולמית של 7.6 מיליארד נפש בשנת 2020).

בתוך ישראל, עד 2025 צפוי מספר הערבים הישראלים להוות כרבע מהאוכלוסייה הצפויה של כמעט 9 מיליון, כששיעור החרדים כמעט ויוכפל, והם יהוו יותר מ-10 אחוזים מהאוכלוסייה. האוכלוסיות הערביות בגדה המערבית ובעזה צפויות להגיע ל-6 מיליון עד 2025.

שינויים אפשריים במגמות החזיונות

במסגרת הזמן של מחקר זה יש סיכוי קלוש ביותר שיתחוללו שינויים משמעותיים בצפי הדמוגרפי, מעבר לטווח של 12.7-14.4 מיליון שהוזכר קודם. שינויים כאלה עלולים להיות בעיקר שליליים, בעיקר כתוצאה מאירועי אסון, אם כי גם השפעות אפשריות של שפל כלכלי מתמשך עלולות להפחית את שיעורי הילודה של היהודים. הסוגיה העיקרית שבכוחה להשפיע על המספרים לגדול מעבר לטווח זה היא שינויים בהגדרת ההשתייכות לעם היהודי. הגדרות חדשות עשויות להגדיל את מספר היהודים הנספרים כיהודים, אם כי ללא שינויים מקבילים בשטח, עצם השינוי בהגדרה לבדו עלול להביא להגדלת המספרים מבלי לשנות בפועל את מציאות החיים היהודיים (למשל, אם אדם שנולד לאב יהודי שהמיר את דתו והפך לקתולי ייחשב כיהודי, אין זה אומר בהכרח שאדם כזה יעשה משהו בעניין זה).

הערכת השלכות לעתיד

הערכת ההשלכות לעתיד תלויה בחשיבות שמייחסים למספרי האוכלוסיה מבחינת השפעתם על שגשוג העם היהודי. אחד הוויכוחים העיקריים בתחום הדמוגרפיה של היהודים עוסק בשאלה האם - בהקשר היהודי, ובהתחשב בהיסטוריה היהודית - ישנה נקודה מסוימת שבה הכמות הופכת לאיכות. כלומר, בהתחשב בכך שהיהודים מהווים שבריר בלבד מאוכלוסיית העולם, האם זה משנה אם יש בעולם 12 מיליון יהודים או 16 מיליון יהודים? האם יש מספר המהווה מסה קריטית של יהודים, אשר מתחתיו תואץ התבוללות היהודים באוכלוסיה הכללית? ייתכן שבמסגרת טווח מסוים של מספרים, יש חשיבות לדיון ולטיפול בשאלות כמו מי הם היהודים הללו, עד כמה חזקים הקשרים שלהם לעם היהודי ולישראל, ומהי תרומתם לקידום האנושות. בהנחה גם שגידול ניכר במספר היהודים לא יבוא ממשפחות חילוניות בעלות הכנסה גבוהה שיחליטו פתאום להביא לעולם שבעה ילדים כל אחת, עד כמה על העם היהודי להרחיק לכת בפתיחת השערים ליהודים חדשים, או בניסוח אחר, האם על העם היהודי "לדלל את עצמו" - וזאת מבלי להתייחס לשאלה כמה מפוקפק ורגיש מבחינה ערכית הוא מושג זה - כדי להגיע למספרים גדולים יותר?

שאלה זו רלוונטית גם לישראל, שם קיים מיעוט ניכר הטוען שהיהודים אינם צריכים לעסוק במישרין ב"מאזן הדמוגרפי" עם הפלסטינים, שכן לכל אורך המאה ה-20, היהודים בין הירדן לבין הים התיכון היוו רוב רק לעתים נדירות, ובוודאי לא היוו מעולם רוב משמעותי. על פי השקפה זו, שגשוגה של ישראל אינו תלוי בשינוי מאזן זה "בכיוון הנכון", אלא בהבטחת המחויבות וההנעה של האוכלוסיה היהודית להגנתה ולהצלחתה. כאן השאלה הופכת להיות - האם בכלל אפשר לשמור על המחויבות וההנעה של האוכלוסיה היהודית במצב של סכסוך מתמיד?

שיפוט נוסף עוסק בהרכב הגיאוגרפי של היהודים. האם השגשוג של העם היהודי יוצא נשכר מהתרכזות היהודים בישראל, או שמא פיזורם ברחבי העולם עדיף למטרה זו? האם קיים מאזן מסוים כלשהו המבטיח את הסיכויים הטובים ביותר להישרדות ולשגשוג בעתיד? האם הוא שונה מהותית מן המאזן הנוכחי?

מכל מקום, במסגרת של שיפוט ערכי המקובל על הרוב, הערכת המגמות הדמוגרפיות היא פעולה הגיונית ומובנת מנקודת המבט היהודית: יותר יהודים זה יותר טוב, ופחות יהודים זה פחות טוב; העם היהודי צריך להיפתח כמה שיותר לקליטת יהודים נוספים, תוך חתירה להעמקת הקשרים של היהודים שכבר נכללים בו; תוספת של מיליון יהודים בישראל היא דבר מועיל; ולסיום – השגת פתרון כלשהו בנוסחת שתי מדינות או צורה אחרת של "הפרדה" היא בעלת חשיבות מכרעת על מנת לאפשר לישראל לשמור באופן דמוקרטי על רוב יהודי.

זהות

רקע

מושג הזהות הוא עניין מורכב. נראה שקיים הבדל יסודי באופן שבו היא נתפסת בין פסיכולוגים לסוציולוגים. העניינים מסתבכים עוד יותר מכיוון שהזהות איננה דבר שנמצא "שם בחוץ", אלא דבר שבמידה מסוימת כל אדם יוצר לעצמו, והיא משקפת את מה שהוא חושב וחש מבחינה רגשית לגבי היבט מסוים בחייו.

גם הזדהות היא רעיון מורכב, שכן קיימים היבטים שונים של קולקטיביות, שעמם היחיד מזדהה, וישנן דרכים שונות שבהן הוא יכול לבטא את הזדהותו. ברמה הבסיסית ביותר, יש הבדלים משמעותיים בין הזדהות אתנית-לאומית לבין הזדהות דתית, אם כי יש ביניהן חפיפה מסוימת. לכך מתקשרות השאלות מי קובע את התבחינים להזדהות, ואיך מודדים אותם, ושאלות אלו מורכבות עוד יותר ככל שהקבוצה הטרוגנית יותר.

פרויקט זה מתמקד בקולקטיב שהוא העם היהודי, ובאופן שבו יחידים מתחברים לקולקטיב הזה. אנו מתעניינים בדרכים שבהם יחידים אלה נותנים ביטוי לזהות היהודית שלהם, ודרכים אלה הן בעצם ההזדהות כיהודים. אנו מתייחסים לטווח הרחב ביותר ובוחנים דרכים הנתפסות כמתן ביטוי לתחושת השתייכות לקבוצה, באופן או באופנים שנתפסים כהולמים על-ידי פלח מוכר של קבוצה זו. אצל חלק מהאנשים זה מתבטא בקיום טקסים דתיים; אצל אחרים זה יכול להיות הצטרפות לארגונים יהודיים; ויש כאלה שמשתתפים בקבוצת לימוד. ברור שיהודים יכולים לראות את עצמם כיהודים לכל דבר גם מבלי לעסוק בשום פעילות גלויה שמזהה אותם ככאלה. אבל אף שזה מקשה על הדיון בזהותם היהודית בהקשר של העם היהודי כקולקטיב, זה בהחלט פותח פתח להזדהות פעילה יותר בעתיד.

העם היהודי הוא ישות תרבותית המאופיינת במערכי אמונות, ערכים והתנהגות. עד תקופת ההשכלה במאה ה-18, קיום קפדני של מצוות הדת וטקסיה, שנודע בדרך כלל כ"דתיות", היווה את המרכיב העיקרי ואת תמצית רוחה של היהדות. אבל עם ההשכלה ופתיחת שערי המערב ליהודים, חל שינוי בפרקטיקה של הדת היהודית כמרכיב המרכזי של היהדות, מה שהעלה את השאלה מהי בעצם ליבת הזהות היהודית ואיך ניתן להגדיר אותה כאשר רוב היהודים אינם דתיים במובן המסורתי או בכל מובן אחר. התפתחותם של זרמים שונים ביהדות והספרות המתפתחת על יהדות חילונית הן הוכחה לחיפוש הנמשך אחר משמעויות חדשות.

המסורת, הטקסים, וכמה מנהגים המקובלים על יהודים רבים הם חלק מהתשובה, כמו גם זכרון משותף, השתתפות בפעילויות הקהילה, תחושת ההזדהות עם ישראל, ותחושה של סולידריות יהודית. אבל אלה אינן תפיסות עמידות של זהות יהודית, וגם ההגדרות ההלכתיות אינן כאלו, שכן ילדים רבים לאמהות יהודיות הולכים ומרחיקים את עצמם מן העם היהודי. גישה חלופית יכולה להיות הגדרת הזהות במונחים סובייקטיביים, כגון הרצון להיות יהודי, תחושת האדם שהוא יהודי, ו/או השאיפה הפעילה שילדיו ונכדיו יהיו יהודים. ואולם גישה זו עלולה להוביל לצורות קיצוניות של סובייקטיביות יהודית ו"יהודיות פנימית", החותרות למעשה תחת טבעו של העם היהודי כישות קהילתית.

כמו כן יש להביא בחשבון את ההשפעות של טכנולוגיות התקשורת החדשות והקהילות הווירטואליות. התפתחויות אלו עתידות לשנות כמה מן הצורות האפשריות להזדהות ולזהות יהודית. אבל בשלב זה לא ניתן עדיין למפות בבירור את תכונותיהן של הצורות החדשות הללו להזדהות וזהות יהודית, מה שמותיר פתוחה את השאלה מה יהיה עליהן בעתידים החלופיים – כאשר את ההתפתחויות יקבעו גם דוגמאות מבחוץ וגם מדיניות העם היהודי.

במונחי מאקרו-היסטוריה, כפי שמלמדת ההיסטוריה של התרבות היהודית במהלך הדורות, סוגיית הזהות היהודית מתעצבת בחלקה על-ידי גורמים חיצוניים כגון גלובליזציה תרבותית ושינויים בחשיבות הדת בארצות שונות, שבהן מתגוררים יהודים רבים, וכן על-ידי גורמים פנימיים, כמו המבנים הקהילתיים והמנהיגים הרוחניים המשפיעים על עיצוב ערכים יהודיים ומשמעות היהדות. בהקשר זה, לטכנולוגיות התקשורת ולקהילות הווירטואליות יכולה להיות השפעה חסרת תקדים.

מגמות כלליות

המגמה הכללית בהזדהות היהודית היא לקראת צורות מגוונות ופולרליסטיות יותר של הזדהות יהודית, הממוקדות פחות במערך משותף של ערכי יסוד. מתחולל מעבר בהזדהות, מדתית לחילונית, מאתנית לתרבותית, מקהילתית לאינדיבידואלית ואוניברסלית. הנורמות העולמיות לגבי זהות, בחירה אישית, ביטוי קהילתי וחופש דתי הופכות למקובלות יותר את רשות היחיד לבחור לעצמו כרצונו את זהותו הדתית או הלא-דתית והקהילתית. הזדהות היהודית נוגעת יותר ויותר לבחירת היחיד והחיפוש האישי אחר משמעות, במיוחד בקרב הדור הצעיר. אנשים צעירים יותר בוחרים איך הם רוצים לבטא את זהותם, וזו כרוכה פחות ופחות במעורבות בארגונים היהודיים הקלאסיים. אנשים צעירים מתרחקים מתיוגים – ובחרים ב'פשוט יהודי' או אפילו 'בעל רקע יהודי' – ומתוך התפיסה שלהם את הזהות כעניין של בחירה, הם דוחים את ההשקפה שההתבוללות היא טרגדיה.

פרט ליהודים הדתיים האדוקים ביותר ולחרדים, הזדהות היהודית כיום סובבת פחות ופחות סביב מערך מוסכם של תפיסות, מושגים וסמלים, ויותר סביב הגשמה עצמית, בלי קשר לשאלה עד כמה אלה עומדים בסתירה לאמות המידה של העבר. מה שאדם אחד עשוי לזהות כיהודי אינו בהכרח מה שאדם אחר מזהה ככזה. קשת הזהות היהודית הולכת ומתרחבת וכך גִּדְל המרחק בין שני הקטבים. אף שמספר האנשים המרגישים כיהודים אולי

אינו מצטמצם, האפשרות והסבירות לקיום דיאלוג ביניהם ולתחושת השתייכות משותפת הולכות ומתמעטות.

מגמות אלו, אף כי בצורות שונות, מופיעות גם בישראל וגם מחוצה לה. מחוץ לישראל, במסגרת הגיוון והפולורליזם הכללי הגובר, נראה כי כיוון ההזדהות היהודית הוא לקראת קיטוב מוגבר בין המזדהים בבירור לבין אלה שאינם מזדהים כלל כיהודים, עם פלח גדול בתווך. הבלתי-מזדהים (המוגדרים לעתים כבלתי-משוייכים) הולכים ומתרבים, ומציגים את הדפוסים הבאים:

• ירידה בשיעורי ההשתייכות לקהילה – מדובר בחברות בארגונים יהודיים, הן חילוניים והן דתיים;

- ירידה בשיעורי הנישואין במסגרת הקולקטיב היהודי;
- ירידה בשיעור ההתרכזות בשכונות יהודיות – יותר ויותר יהודים מתגוררים בשכונות הטרוגניות מבחינה אתנית ודתית ומייחסים פחות חשיבות למגורים בקרב יהודים;
- ירידה בחשיבות של חברויות עם יהודים – מספר גדל והולך של יהודים מצהירים שחבריהם הטובים ביותר אינם יהודים;
- ירידה בשיעורי הנדבנות וההתנדבות למטרות יהודיות ספציפיות, וכן ירידה ברמת הקשר הרגשי עם ישראל.

דפוסים אלה מתייחסים ליהודים בלתי-מזדהים, אבל כתופעה, הם אינם ייחודיים ליהודים. למעשה, הם מהווים דפוסים אופייניים לכלל החברה, ובמיוחד בקרב המגזרים האמידים יותר של החברות המערביות ה"פוסט-מודרניות" בימינו. בחברות אלו, היהודים יכולים למעשה לחדול להיות יהודים מבלי להמיר את דתם – קיומן של זהויות לאומיות חילוניות ושל זהויות 'מוטלאות' המורכבות מפיסות רבות של לאומים, דתות וכתות שונות, מאפשר ליהודים לנטוש את הקהילה היהודית מבלי שייאלצו לטפס מעבר לחומה הגבוהה של המרת הדת.

בניגוד גמור לכך, בקרב הפלח המזדהה והמשתייך של האוכלוסיה מופיעה תמונת מראה הפוכה של דפוסים אלה, המלווה בהתגברות והתעצמות כמעט בכל התחומים שנמנו לעיל. הקבוצה המזדהה מרבה יותר לשלוח את ילדיה לחינוך יהודי מלא. תלמידי החינוך הגבוה במגזר זה נרשמים למספר רב של קורסים אוניברסיטאיים העוסקים בנושאים יהודיים, שמלמדים מספר הולך וגדל של פרופסורים ללימודי יהדות במכללות ובאוניברסיטאות מובילות ברחבי ארה"ב. קיטוב זה מחריף עוד עקב הקשרים הפנימיים הצפופים והמתאם הגבוה בין דפוסים אלה. כללית, העקביות נמשכת כחוט השני – כלומר, אלה שיש להם שיעורים גבוהים בגורם אחד, מגיעים גם לשיעורים גבוהים ברוב או בכל הגורמים האחרים, ולהפך, כשהשיעור נמוך בגורם אחד, הוא בדרך כלל נמוך גם ברוב או בכל הגורמים האחרים. מכאן עולה, לדוגמה, שנדיר מאוד למצוא יהודים שמנוכרים לחיים היהודיים ולחברה היהודית, אך מביעים קשר רגשי חזק לישראל.

אחת התוצאות של הקיטוב הגובר הזה היא שדפוסי השקיעה מתרחשים במקביל למספר ההולך וגדל של חברי סנאט ובית הנבחרים בארה"ב שהם יהודים מוצהרים, הגידול בלימודי יהדות במכללות ובאוניברסיטאות ברחבי ארה"ב המוצעים בשפע ובנראות גבוהה, כאשר ברוב המקרים להיות יהודי בארה"ב נחשב כיום מאוד "IN", ואפילו סמל מעמד.

בישראל, מחקרים מוכיחים שהרוב המכריע של היהודים המתגוררים בה רואים את עצמם כיהודים ושומרים על חלקים נבחרים מן המסורת. אך שכמחצית מהיהודים הישראלים רואים את עצמם כלא-דתיים ומתייחסים לעצמם בעיקר כישראלים ולא כיהודים, כמעט כל היהודים הישראלים רואים את עצמם כחלק מיהדות העולם ורואים בכך חלק חשוב מזהותם היהודית. אפילו כאשר הם חשים שיהודים הם מנהלים חיים שונים מאלה של יהודי התפוצות, עדיין יש להם תחושה חזקה של גורל משותף והשתייכות לעם אחד. בהשוואה לדורות קודמים, יהודים ישראלים צעירים מייחסים פחות חשיבות לחיים בישראל כחלק מזהותם היהודית, ובמקרים רבים חשים שגם חיים כיהודים מחוץ לישראל הם בחירה לגיטימית, גם אם לא בחרו בה בעצמם. באופן מפתיע, נראה שהדור הצעיר בישראל מייחס יותר ערך לקשר עם העם היהודי מאשר לקשר עם הארץ, כמרכיב מפתח בזהות היהודית שלו.

למרות שהמחקרים על יהודים ישראלים צעירים לא העלו הבדל משמעותי לעומת הדורות הקודמים במונחי חוזק הזהות היהודית שלהם, כמו מקביליהם מחוץ לישראל הם נוטים לדחות תיוגים וקטגוריות ומגדירים את יהודיותם במגוון דרכים (דוגמאות מאחד המחקרים כוללות: "יהודי חופשי/חילוני", "יהודי", "יהודי בלי תוספות", "ישראלי", "דתי בדת שלי", "דתי לשעבר", "מסורתי עם תודעה", "מסורתי בדרך שלי", "חילוני-מסורתי", "חילוני פלוס", "מאמין חילוני", "אתאיסט חילוני", "קצת מסורתי", "מאמין חופשי", "חילוני-רוחני", "חופשי, ייחודי", "עם קרבה למורשת ולא לדת", "רב-דתי", "חילוני עם תהיות ושאלות", "חילוני-דתי", "חידתי", "רוחני-מסורתי", "זה מאוד מסובך...", "מחפש את אלוהים", "מחויב לעשות את הטוב", "מאמין ציוני", "מסורתי-רוחני", ו"בלתי-מוגדר").

בתוך ישראל, הקיטוב בין זהויות משתייכות לזהויות שאינן משתייכות מתקדם בנתיב שונה. הקונפליקט המתמיד בין דת ומדינה בישראל, בין חילוניים לדתיים, מְכַד את השיח היהודי לעמדות מקוטבות ואינו מאפשר את הפלורליזם המאפיין את חיי היהודי הטיפוסי בתפוצות. בנוסף, המצב הפוליטי והסכסוך המתמשך נתפסים בדרך כלל כהתנגשות בין הרצון לשמר את הזהות היהודית של המדינה לבין ערכי הדמוקרטיה והשוויון. כמו כן, במונחי יהדותה, מדינת ישראל שוב אינה נתפסת בעיני הדור הצעיר כהישג מרשים של העם היהודי, או כחברת מופת, אור לגויים, כפי שנביאה ומייסדיה קיוו שתהיה. יחד עם זאת, בתגובה לקיטוב זה הופיעו כמה סימנים המרמזים כי בקרב חוגים מסויימים בחברה הישראלית יש עניין בשינוי המצב ובהחזרת תחושת ה"בעלות" על התרבות והמסורת היהודית. במהלך העשור האחרון הוקמו ופותחו יוזמות רבות במקומות שונים ובקרב מגזרים שונים, שלכולם משותף הרצון ליצור תחיה יהודית בישראל.

שינויים אפשריים במגמות החזיות

שינויים בהשלכות המגמות הקיימות, לקראת יתר פלורליזם וקיטוב, תלויים ברובם בהופעתם של רעיונות חדשים, אם מחוץ לעם היהודי ואם מתוכו, שיוכלו להוות בסיס חדש להזדהות קולקטיבית. גם תחושת איום חיצוני עשויה להוליד תחושת לכידות מחודשת, בעוד שתקופה ממושכת של שלום ובטחון, גם בישראל, עלולה להביא לשחיקה בזהות הקולקטיבית לקראת היווצרות זהות אוניברסלית יותר.

הערכת ההשלכות לעתיד

על מנת שהעם היהודי והיהדות ימשיכו להתקיים וישגשגו, אסור להשאיר את עתיד הזהות היהודית לתהליכים ההיסטוריים המעוצבים על-ידי גורמים שמחוץ לעם היהודי, אשר ללא התערבות, ואם אינם תומכים בתחיית ההזדהות היהודית, עלולים להוביל בסופו של דבר להתפרקות. בהערכת עתיד ההזדהות היהודית, יש חשיבות רבה לשאלה האם הדגש הוא ביהודי כיחיד או בקולקטיב היהודי. אפשר בהחלט לדמיין עתיד שבו מספר גדל והולך של יהודים יגדירו את עצמם כיהודים, אבל לא יעסקו בשום צורה של הזדהות קולקטיבית ובשום פעילות המשקפת סולידריות או לכידות קבוצתית או אפילו חֲבֵרוּת בקבוצה. יש סימנים ברורים לכך שבמערב, תחושת השייכות לקולקטיב בקרב מספרים גדלים והולכים של יהודים מצויה בשפל, אפילו במקומות שבהם התחושה האישית של הזהות היהודית נותרה בעינה. במצב זה, למרות שהיהודים ממשיכים להרגיש כיהודים ברמת הפרט, יש בכך החלשה של העם היהודי כקולקטיב. למעצבי המדיניות חשובה מאוד השאלה האם העבודה נעשית לקידום צורות אישיות או קולקטיביות של זהות יהודית. אף שישנן דרכים לקדם את שני הסוגים, חשוב לשמור על מידה של ספקנות כלפי מדיניות שמטפחת הזדהות אישית על חשבון הקולקטיב.

עוצמה יהודית קשה ורכה, והשפעה

רקע

העם היהודי מעולם לא היה חזק כפי שהוא כיום, וזה כולל את הכוח הצבאי והמעמד העולמי של ישראל, העוצמה הרכה הגלומה ברעיון של "המאה היהודית" – אף שיש בו הגזמה רבה – ואת העוצמה וההשפעה הפוליטית והכלכלית של הקהילה היהודית בארה"ב, ובמידה פחותה, של קהילות יהודיות אחרות. יחד עם זאת, את הכוח יש להעריך במונחים של עוצמה יחסית או עוצמה "נטו", שפירושה כוחו של העם היהודי בהשוואה לסכנות, לאיומים ולאתגרים שעמם עליו להתמודד. מחוץ לישראל, העם היהודי כמעט שאינו ניצב מול איום פיסי, בעוד שישראל עדיין נתונה לאיומים קיומיים. ישראל עדיין ניצבת מול אויבים הנחושים להשמידה ונתונה לאנטי-ישראליות קשה מצד מגוון קבוצות, כולל בארצות המערב.

דיון מפורט במצבה הבטחוני של ישראל ובמאזן הכוחות נטו שלה חורג מתחום העיסוק של פרויקט זה. יחד עם זאת, בהתחשב בחשיבות המכרעת של בטחון ישראל לעתיד העם

היהודי בכללותו, הנקודות הבאות מובאות כאן כמינימום הכרחי:

- מנקודת מבט היסטורית, יותר משישים שנות קיומה של מדינת ישראל מהוות הישג הירואי שחולל תפנית קיצונית בנרטיב של העם היהודי. אבל זהו פרק זמן קצר מכדי להתגבר על ההתנגדות האיסלאמית העמוקה לקיומה של מדינה יהודית ב"שטחי האיסלאם", לא כל שכן מדינה משגשגת שהביסה את צבאות המוסלמים;
 - העם היהודי בכללותו הוא ציביליזציה מערבית, וישראל מקורבת ומקושרת מאוד לארצות הברית, כך שלרגשות האנטי-מערביים ולדעיכתו היחסית האפשרית של המערב עלולים להיות השפעות עמוקות על העם היהודי;
 - אף שישראל חזקה מבחינה צבאית, האפשרות של איראן גרעינית ובעקבותיה התפשטות מערכות נשק נוספות גרעיניות ואחרות להרג המונים בקרב ארצות עוינות או בעלות פוטנציאל להפוך לעוינות, מציבה איום בטחוני חמור ואולי אף קיומי;
 - אף שיש סיכויים לשלום עם הפלסטינים ועם הסורים, וגם יוזמת השלום הערבית האזורית החשובה מונחת על השולחן, כל התקדמות לקראת שלום מחייבת ויתורים משמעותיים ביותר במונחי שטחים בעלי משמעות יהודית רבה וחשיבות ביטחונית;
 - אין צורך לומר שאם תתעורר סכנה חמורה לביטחון ישראל, שתאיים על עצם קיומה, ההשלכות על כלל העם היהודי יהיו אדירות, גם מבלי להעמיק בתרחישים הקיצוניים ביותר.
- לפיכך, שדרוג ותגבור כוחו של העם היהודי, ובכלל זה של ישראל, מהווה כורח קיומי.

מגמות כלליות

המצב הגיאוגרפי-אסטרטגי בעולם ובמזרח התיכון אינו יציב, וכך גם מעמדה העולמי של ארצות הברית, שם שוכנת הקהילה היהודית הגדולה והחזקה ביותר מחוץ לישראל. למרות זאת, במסגרת אופק הזמן של שנת 2030 ניתן לזהות שלוש מגמות חלופיות, בצירופים סבירים שונים:

- **ניטרלית:** המצב נותר פחות או יותר כפי שהוא, עם עליות ומורדות בניהול הסכסוך בין ישראל לבין אויביה וביחסיה עם ארצות ערביות מתונות, ללא התפרצות של אלימות בהיקף גדול וגם ללא פריצת דרך לקראת שלום יציב וכולל, וללא שינויים גדולים בכוחן ובבטחונן של הקהילות היהודיות ברחבי העולם.
- **שלילית:** ירידה ממשית בעוצמה ובביטחון: ארצות הברית מאבדת את המונופול שלה כמעצמת-על, הקהילות היהודיות מחוץ לצפון אמריקה סובלות מאנטישמיות תוקפנית יותר וממספר הולך וגדל של התקפות טרור, ובכללן מגה-טרור. במקביל, כוחו והשפעתו של העם היהודי מחוץ לישראל הולכים ונחלשים, עקב שינויים דמוגרפיים במדינות האזרחות של היהודים בתפוצות, ודעיכה כלכלית מסוימת. ישראל ניצבת מול איומים קיומיים של נשק קוטל המונים בידיהן של מדינות פנאטיות ושל שחקנים שאינם מדינות. נראה שההרתעה פועלת, אבל לא ניתן לסמוך עליה לגמרי.

• **חיובית:** התקדמות ממשית לקראת סדר עולמי חדש, הכולל הסכם שלום כולל במזרח התיכון בתמיכת רוב מדינות ערב והאיסלאם והמעצמות העיקריות וכן האו"ם. איראן זונחת את תוכניותיה הגרעיניות. ישראל שומרת על עליונות צבאית כוללת, אך אין שום איומים ביטחוניים גדולים. האנטישמיות והאנטי-ישראליות מצויות במגמת ירידה, ומעמדו הכולל של העם היהודי – העוצמה הרכה שלו – מתחזק.

שינויים אפשריים במגמות החזיות:

המגמה הניטרלית היא המגמה הצפויה, בהינתן הגורמים וקווי המדיניות הידועים כיום. מלחמה גדולה במזרח התיכון עם שימוש מוגבל במערכות נשק קוטל המוניים עלולה לשנות את המצב באופן קיצוני, וכך גם התפשטות נשק גרעיני במזרח התיכון, או באופן חיובי יותר, פריצת דרך מהירה לקראת שלום כולל ויציב. קיצוני בהרבה באופיו הוא התרחיש ההיפותטי, אך לא בלתי-אפשרי לחלוטין, של מלחמה גרעינית במזרח התיכון, עם תוצאות הרסניות.

הערכת השלכות עתידיות:

בגלל ריבוי המנועים השונים וחוסר היציבות שלהם, לא ניתן לייחס הסתברויות מהימנות להשלכות הפסימיות או האופטימיות יותר של המגמות שצוינו, אבל ברור כי להשלכות הקיצוניות ביותר, הן האופטימיות והן הפסימיות, יש, מצד אחד, סבירות נמוכה יותר להתרחש, ומאידך, השפעות קריטיות הרבה יותר. אך עדיין יש בסיס איתן לאמירה אחת ברורה המובילה להמלצה קריטית למדיניות: לא ניתן לשלול אפשרויות קטסטרופליות. לפיכך הפיכתן לבלתי-אפשריות כמעט היא המשימה החיונית ביותר שמולה ניצב העם היהודי, כולל ישראל, והיא מחייבת את הרחבת כל סוגי העוצמה והפעלתם באופן ממוקד.

יחסי ישראל-תפוצות

רקע

הקמת מדינת ישראל שברה באופן קיצוני את רצף ההיסטוריה היהודית. יידרשו לפחות עוד שניים או שלושה דורות כדי לפתור את הסוגיות העיקריות שנבעו מאירוע דרמטי זה. מאז הקמת מדינת ישראל, היחסים עם יהדות התפוצות התבססו בעיקר על כך שקהילות התפוצות העניקו לישראל סיוע ושימשו כמקור לעולים חדשים. ישראל תפסה את משימותיה העיקריות כהגנה על קיומה וקליטת עולים חדשים. ביסודה, מאז הקמתה, ראתה מדינת ישראל – כאידיאולוגיה המייסדת שלה – את עצמה כפתרון היחיד לבעיה היהודית וכאתר האחד והיחיד לקיבוץ הגלויות. אבל בפועל, וגם באידיאולוגיה שלה שהלכה והשתנתה, ישראל השלימה עם קיומם של חיים יהודיים בתפוצות, ולמדה להתייחס לכך ביתר חיוב, ואפילו לראות בכך גורם חשוב לעתיד העם היהודי בכללותו.

מגמות כלליות

המגמה הכללית ביחסים בין היהודים בישראל ובתפוצות היא שהדור הצעיר, הן בישראל והן בתפוצות, מתעניין פחות ופחות בגורל אחיו היהודים שמעבר לים. הקשרים בין ישראל לבין העם היהודי בתפוצות חזקים, אך צפויים להיחלש בעתיד. הדור הצעיר בתפוצות מרוחק מהאירועים ההיסטוריים הדרמטיים שליוו את הקמת מדינת ישראל. לדור הצעיר יש יותר סיכוי להיחשף לדעות שליליות על ישראל ומדיניותה, ואין לו כמעט שום חוויות של הזדהות עם ישראל כמקור לגאווה. הוא מודאג פחות לגבי ישראל ועתידה ויש לו פחות קשר רגשי עם הארץ.

גורם נוסף הוא ההבדל הקיצוני ההולך וגדל בין החיים כיהודי בישראל לבין החיים כיהודי בתפוצות, במונחי חוויית החיים האישית של היהודים, מבנים חברתיים-כלכליים וסדר היום הציבורי בנוגע לסוגיות יהודיות. אבל בנושאים אחרים, אורחות החיים, השאיפות והתקוות של היהודים החיים בישראל ובתפוצות מתכנסים, כחלק ממגמות רחבות יותר של גלובליזציה תרבותית והתמערבות. פירוש הדבר שלמרות השוני בחוויה של להיות יהודי בישראל ובתפוצות, החוויה של להיות בני נוער, לדוגמה, בישראל ומחוצה לה, דומה למדי. מכאן ייתכן שלמרות שהדור הצעיר מקושר פחות ליהדות באמצעות קשרים משפחתיים ומוסדיים, יש לו יותר הזדמנויות לקשרים אמיתיים ווירטואליים המבוססים על עניין משותף. סוגי קשרים אלה מובנים פחות ונחקרו פחות, ולא ברור באיזו מידה הם מיתרגמים לתחושת שייכות לקולקטיב. הם מובנים פחות ונחקרים פחות מכיוון שהמוסדות העיקריים המטפלים בקשרי ישראל-התפוצות הוכיחו את עצמם עד כה כבלתי-מסוגלים להיענות להזדמנויות הללו ולתרגם את רשתות הקשרים האישיים והחיבור דרך האינטרנט לתחושה של שייכות לקולקטיב ולפעולה קולקטיבית.

שינויים אפשריים במגמות החזיות בעתיד

מספר גורמים עלולים להביא להחמרה בקשרים הנוכחיים בין ישראל לתפוצות. גורמים אלה הם: ירידה במספר הילדים המקבלים חינוך יהודי; אדישות כלפי ישראל והקהילה היהודית בקרב הדור הצעיר; ירידה באחדות הלאומית, בזרות הקולקטיבית וביכולת לפעולה מתואמת; וירידה משמעותית בידע ובחינוך היהודי; דילול האופי היהודי של ישראל לטובת נורמליזציה והשתלבות במרחב; היעדר יצירתיות יהודית משמעותית בישראל; והעמקת השחיתות וחוסר היעילות של המנהיגות הלאומית בישראל.

מצד שני, יחסי ישראל-התפוצות עשויים להתחזק אם ישראל תהיה מדינה יהודית, שיהודיותה באה לידי ביטוי בדרכים שונות, ציבוריות ופרטיות גם יחד; המצב הבטחוני בישראל יהיה יציב; החברה הישראלית תהווה מוקד משיכה כלכלי ואיכותי ליהודים; היצירתיות היהודית תפרח בישראל ובתפוצות; צמיחה תרבותית וכלכלית של קהילות גדולות; ילדים יהודים, אפילו בני נישואי חוץ, יקבלו חינוך יהודי; רבים ילמדו וידברו עברית; העם היהודי נהנה מאחדות מתוך גיוון ויכולת מורחבת לפעולה קולקטיבית; החיבור בין ישראל והתפוצות יתהדק יותר באמצעות רשתות חברתיות ואינטרנט. לכך תעזור מאוד מערכת חינוך משולבת שתחבר את המרכיבים היהודיים והכלליים של זהות יהודית קולקטיבית מודרנית לכלל בסיס אחד מוסכם לסולידריות לאומית.

הערכת התחזיות לעתיד

נראה כי המגמות הנוכחיות מובילות לקראת שפל בקשרים המוסדיים בין ישראל לבין התפוצות. יחד עם זאת, את היחסים המוסדיים עשויות להחליף צורות חדשות של קשרים, המנצלות את הטכנולוגיות החדשות וסוגים חדשים של קהילות. את איכותם וחוזקם של קשרים אלה קשה להעריך בשלב זה.

כלכלה יהודית

רקע

ממד הכלכלה היהודית בוחן גם את ההיבט של הצטברות עושר בידיים יהודיות וגם את חלוקת העושר למטרות יהודיות ספציפיות. היבטים אלה נדונים בנפרד מכיוון שאפשרי בהחלט מצב שבו יהודים יצברו עושר גדול יותר על בסיס אישי, אך יחלקו נתחים קטנים יותר ממנו, באופן יחסי ו/או באופן מוחלט, למטרות יהודיות דווקא.

מגמות כלליות

יהדות העולם מצויה כיום בשיא היסטורי של יצירת עושר בערכים מוחלטים. כשרוב היהודים חיים בארצות העשירות ביותר בעולם, וכשרובם של יהודים אלה משתייכים למעמד הבינוני והגבוה מבחינה חברתית-כלכלית באותן מדינות עשירות (פרט לישראל), ברור שהעם היהודי בכללותו נהנה מגישה חסרת תקדים לעושר. בממוצע, המעמד החברתי והכלכלי של היהודים ברוב קהילות התפוצה טוב מזה של האוכלוסיה הכללית: היהודים משתכרים יותר, מקבלים חינוך טוב יותר, יש להם הכשרה מקצועית טובה יותר, והם נמשכים אל המגזרים הרווחיים יותר של השוק. יהודים ממשיכים להתייבב בחזית המהפכה הטכנולוגית והידע הכלכלי, ותופסים עמדות בכירות במערכת הכלכלית והעסקית העולמית. כיום יש בידיים יהודיות יותר כסף לנפש – בערכים מוחלטים, ואולי אפילו באופן יחסי – מאשר אי פעם בעבר. אין לנו נתונים המשווים בין רמות צבירת העושר בקרב יהודים ולא-יהודים. ניתן לבסס את האומדנים רק על ניתוחים בלתי-מדעיים, כגון שיעור הנוכחות של יהודים בקרב זוכי פרס נובל, רשימות העשירים, מנהלים של מוסדות פיננסיים, תעשיות הבידור, ההיי-טק, ונציגים פוליטיים. על סמך הבחנות אלו, ניתן לומר שהעושר היהודי גדול יותר מזה של כמעט כל קבוצה אתנית אחרת בעולם כולו. אם לא יתרחש אסון פיננסי שירושש יהודים רבים מאוד, הרי בהינתן הבחירה המקצועית של היהודים, רמת ההשכלה שלהם וניידותם הגלובלית, מגמות אלו צפויות להימשך בעשרים השנים הבאות.

העיסוקים העירוניים המקצועיים היו ונותרו המאפיין המובהק של העם היהודי, כפי שהיה לאורך רוב ההיסטוריה שלו: בארצות שאירחו את הקהילות היהודיות הגדולות ביותר בראשית המאה ה-20 (ארצות מזרח אירופה, רוסיה, צפון אפריקה, ארצות הברית, המזרח התיכון וקנדה), כמעט כל היהודים עסקו בעיסוקים לא-חקלאיים, למרות שלא בכל המקרים נאסר עליהם להיות איכרים. בארצות הברית, יותר ממחצית הגברים היהודים

עוסקים במקצועות כמו משפטים, רפואה ואקדמיה, בעוד ששיעור זה בקרב לגברים לבנים לא-יהודים הוא כ-20 אחוזים בלבד. לעומת זאת, רק 6 אחוזים מכלל הגברים היהודים מועסקים במגזרי הבנייה, התחבורה והייצור, בהשוואה ל-40 אחוזים מכלל הגברים הלבנים הלא-יהודים. סממן בולט זה של היהודים בארה"ב מאפיין גם את רוב היהודים החיים מחוץ לישראל (למרות שאין כיום נתונים לגבי קהילות היהודים באירופה ובתפוצה היהודית בכלל, פרט לארה"ב).

בישראל, המשימה הציונית של "היפוך הפירמידה ההפוכה" של העיסוקים היהודיים רשמה הצלחה יחסית. בעוד שבתפוצות, מבנה התעסוקה היהודי נותר כשהיה במשך מאות שנים, בישראל המבנה דומה לזה של רוב הכלכלות המפותחות. כיום, בשוק העבודה בישראל, רק 14 אחוזים מכלל העובדים היהודים מועסקים במקצועות הדורשים תואר אקדמי מתקדם, כגון רופאים, רואי חשבון, עורכי דין, מרצים אקדמיים ואחרים. בארה"ב, 52 אחוזים מכלל היהודים מועסקים באותם מקצועות. בישראל כ-32 אחוזים מהגברים היהודים עובדים בתעשייה, בנייה, חקלאות ומקצועות דומים אחרים. בארה"ב רק 7 אחוזים מהגברים היהודים עובדים בעיסוקים אלה. בקרב האוכלוסיה היהודית הבוגרת בישראל, 37 אחוזים השלימו לימודים גבוהים בעוד שבארה"ב ל-80 אחוזים מהיהודים יש תואר אקדמי. בנוסף, בישראל רק 3 אחוזים מהעובדים היהודים מרוויחים (הכנסה ברוטו) יותר מ-75,000 דולר, בעוד שבארה"ב 34 אחוזים מכלל היהודים מצויים במשבצת שכר זו, ומשלמים הרבה פחות מסים. מספרים אלה מלמדים שלמרות שהתמ"ג בישראל לנפש מהווה כ-60-55 אחוזים (תלוי בשיטת המדידה) מן התמ"ג לנפש בארה"ב, יחס ההכנסה לנפש של יהודים בין ישראל לבין ארה"ב נמוך אפילו יותר.

בישראל, הצטברות העושר בידי יהודים תלויה הרבה יותר במדיניות הכלכלית והחברתית של הממשלה או בהיעדרה, ובתוך הקשרים הכלליים של הכלכלה העולמית ושל הביטחון המקומי. המגמה הצפויה לישראל היא ביצועים כלכליים גבוהים מעט יותר משיעורי הצמיחה של רוב המדינות המפותחות, בעיקר הודות למדיניות משופרת, בעיקר בהתייחס לעידוד שיעורים גבוהים יותר של השתתפות בשוק העבודה ומאבק בעוני באמצעות תעסוקה. כללית, התקציב של ישראל וגודל המגזר הציבורי שלה מצויים בתחום הנורמות העולמיות המתקדמות. התמ"ג לנפש בישראל בהשוואה לזה של ארה"ב עשוי להגיע ל-65 אחוזים עד 2030. החינוך ימשיך להוות סוגיית מדיניות מרכזית, עם סיכוי לשיפור כלשהו, אך לא דרמטי, ברמת החינוך היסודי והתיכון, וירידה לקראת בינוניות ברמת החינוך הגבוה. בעשרים השנים הבאות תמשיך ישראל בכללותה להיות מדורגת בין המדינות העשירות בעולם. ישראל תמשיך להיות דמוקרטיה מערבית מבודדת עם תמ"ג לנפש גבוה יחסית בהשוואה לארצות מוסלמיות לא מפותחות המתנהלות כחברות ריכוזיות ביותר כמצרים, ירדן, סוריה ושאר ארצות ערב. אם יימשכו המגמות הנוכחיות, הפער בין כלכלת ישראל לבין הכלכלה הפלסטינית צפוי להעמיק.

בתפוצות, התרחבות ההשכלה העולמית והאוריינות המלאה של כל העמים בכל הארצות המתקדמות עתידות לצמצם את היתרון היחסי שממנו נהנו עד כה היהודים מבחינת

האוריינות, העמדות החברתיות והידע הכללי שלהם. כיום כל בני האדם בסין, הודו, יפאן ובעולם המערבי כולו מכירים בחשיבות העצומה של השכלה וידע. היתרון היחסי שהיה ליהודים בכלכלות החדשות מבוססות-הידע עלול להישחק, כשכל הארצות מתחרות על "כרטיסי כניסה" למבנה הצמרת האקדמית והניהול המיומן של הכלכלות המובילות בעולם.

ברמת המיקרו, שאלת יוקר המחיה של קיום חיים יהודיים צוברת חשיבות. החיים היהודיים בתפוצות הולכים ומתייקרים. העלויות של מנוי לבית הכנסת, חגרות במרכזים קהילתיים יהודיים, שכר לימוד בבתי הספר היומיים, ואפילו קבורה יהודית, מכבידות על רבים. עלות הכניסה לקהילה היהודית מציבה מחסום בפני יהודים רבים שהיו רוצים להשתייך אך אינם יכולים להרשות זאת לעצמם. חברים רשומים בקהילה היהודית מתקשים לעמוד בלחצים הפיננסיים הכרוכים בכך.

באשר לחלוקת העושר וזרימתו למטרות יהודיות, אין בידינו מספיק נתונים, והעדויות הן בעיקר נקודתיות. נראה כי מחוץ לישראל, הנדבנות המיועדת למטרות יהודיות מהווה רק שבריר מכלל הנדבנות היהודית, אבל ייתכן שהגידול בעושר פירושו דווקא כי במונחים מוחלטים יש כיום יותר כספים זמינים למטרות יהודיות מאשר היו בעבר. נגיע לצומת דרכים חשובה כאשר הדור הנוכחי המבוגר יותר, של יהודים מחויבים, מעורבים ועשירים, יצטרך לקבל החלטה מה יעשה בעזבוונותיהם ואיך יחולק עושרם אחרי מותם. בנוסף, בהשפעת מגמות כלליות בנדבנות, נראה שיותר ויותר כספים מוזרמים כיום מחוץ למבני הנתניה היהודית המסורתית, ואלה מנוהלים על פי מודל שבו יש לתורמים עצמם אפשרות להחליט על ייזום התוכניות, ניהולן והפיקוח על תוצאותיהן. אחד המבנים הללו, שבכוחו להוביל לשינויים חשובים בדפוסי הנתניה, הוא נדבנות מבוססת-אינטרנט, המיועדת לאיסוף תרומות קטנות. הליכה בכיוון זה עשויה להשיב את ימי התרומות הקטנות של הקהילה היהודית, וגם לאפשר לתורמים להחליט בעצמם על הפרויקטים שבהם הם רוצים לתמוך.

שינויים אפשריים במגמות החזיות

הגורם העיקרי הנחוץ על מנת שישראל תחווה זינוק גדול במעמדה היחסי בעולם הוא שלום, ובמיוחד השינוי בסדרי העדיפות הפנימיים שיבוא כתוצאה מכך. למרות שישראל עדיין מסוגלת להתקדם מבחינה כלכלית גם בהיעדר שלום, זינוק מסיבי כזה בוודאי יחייב שינוי מהותי בסדר הקדימות הלאומי, מן הסוג שהשלום יביא עמו. בהינתן שישראל היא כלכלה פתוחה עם מוסדות חזקים, הדיבינדו שיביא השלום צפוי להביא תועלת עצומה לכלכלת ישראל. בהנחה שיושג שלום מלא, ישראל תוכל להשיג לפחות עוד אחוז אחד של צמיחה בכל שנה, ולהגיע ל-80 אחוזים מהתמ"ג לנפש בארה"ב במסגרת הזמן של 2030, בכפוף למועד בוא השלום. הטיית המשאבים תביא בוודאי להתמקדות פוליטית במדיניות הכלכלית, בהשקעות בחינוך, איכות החיים, החברה, התרבות, והסביבה, בצד המשך העיור והתכנון העירוני הדרוש. סביר שישראל תקיים קשרים הדוקים בהרבה עם האיחוד האירופי. גם המגזר הערבי יהיה עירוני ומפותח יותר. בארה"ב ובמערב אירופה, הקפיצה הגדולה נעשתה לאורך כל המאה ה-20, ותועלות הצמיחה וההשכלה כבר נקצרו ברובן.

התמונה החיובית שתוארה לעיל תדרוש תיקון קיצוני במקרה שיתחולל שפל כלכלי ממושך, שהיהודים רגישים במיוחד להשפעותיו, בגלל מעמדם המקצועי וצבירת ההון שלהם. בצירוף ירידה יחסית ארוכת טווח בכלכלת המערב, ייתכן שיוצע מצבם של חלקים משמעותיים בעם היהודי, כשהזקנים נתונים בסיכון גבוה במיוחד להתרוששות. גם כלכלת ישראל עלולה להיכנס לתקופת שקיעה תלולה וארוכה. עתיד שלילי לכלכלת ישראל יכול להיראות כמו שנות ה-80 של המאה ה-20, עם פופוליזם כלכלי והיעדר מדיניות כלכלית מוצקה, ובגלל שיקולי ביטחון – גם תקציב ביטחון מוגדל. שפל כלכלי עולמי עלול לדחוף את ישראל לדעיכה, גם אם תהיה לה מדיניות מוצקה. בקהילות התפוצות, המצב הכלכלי של היהודים קשור בקשר הדוק עם זה של הארצות שבהן הם חיים. המשבר הכלכלי או השפל הכלכלי העולמי במערב ישפיע במישרין על הדעיכה הכלכלית של היהודים ושל הקהילות היהודיות. כשל כלכלי וחוסר היציבות הפנימית הנובעת ממנו יפגעו בקהילות היהודיות ועלולים להוליד אנטישמיות גוברת.

בחינת החלוקה העתידית של העושר למטרות יהודיות תלויה בשאלה בידי מי נצטבר העושר ומהי מידת המחויבות של היהודים הנדבנים לקהילה היהודית. שאלה זו עולה מתוך העובדה שרוב העושר היהודי החדש נוצר במגזרי ההיי-טק, ויזמי ההיי-טק נוטים יותר לראות את העולם כולו במקום להגביל את נקודת המבט שלהם לארצות מוצאם בלבד. בארה"ב, כמה מיזמי ההיי-טק המצליחים ביותר ממוצא יהודי או יהודי-למחצה אינם מקיימים כל קשר עם קהילות יהודיות או עם נושאים יהודיים. בישראל הבעיות שונות, וקשורות יותר לשבריריותו בטווח הארוך של מגזר ההיי-טק הישראלי בשוק העולמי התחרותי. מומחים לטכנולוגיות מידע מעריכים שעד מחצית מכלל המשרות בהיי-טק בישראל יאבדו יום אחד לטובת מתחרים כמו הודו וסין. רק התחדשות מתמדת וחיפוש אחרי גומחות טכנולוגיות חדשות יוכלו להתמודד עם אתגרי התחרות. אחרת, ישראל עלולה לאבד רבים מעובדיה המיומנים ביותר באמצעות הגירה ("בריחת מוחות").

אבל בהתחשב במציאויות של המשבר הפיננסי-כלכלי העולמי, צפויים שינויים שליליים אף יותר במגמות הנוכחיות, הן בישראל והן בקהילות היהודיות ברחבי העולם. קיימת אפשרות מציאותית של ירידה תלולה בפעילויות הנדבנות ובגיוס משאבים למטרות יהודיות. לא ניתן לשלול משבר כלכלי חמור בעם היהודי, בעל תוצאות מזיקות ביותר, שהמנהיגים והמוסדות היהודיים אינם ערוכים כראוי לקראתו.

הערכת המגמות החזיות

עתיד הכלכלה היהודית תלוי במידה רבה בסביבה הכלכלית העולמית, מעל לכל. במסגרת התנאים הכלכליים הנתונים, הרבה מאוד תלוי במדיניות הכלכלית של ממשלת ישראל ובפעולות האישיות ובהשכלה של היהודים בכל מקום. שאלת התרומות למטרות יהודיות יכולה להפוך לשאלה של התנהגות עצמאית – כלומר, החמרה בתנאים הכלכליים לא בהכרח תביא להפסד גדול בתרומה היהודית, שכן דווקא תחושת סכנה ושאיפה לסולידריות עשויות להוביל את היהודים לתת נתח גדול יותר מעושרם – גם אם הוא מצומצם – למטרות יהודיות.

רקע

ממד המנהיגות משקף את ההבנה ההיסטורית של מנהיגות ולאליטות יצרניות יש חשיבות מכרעת לשגשוג של ציביליזציות וכי היעדרן הוא סיבה מרכזית לדעיכה. בנוסף, ההערכה ההיסטורית היא שהיהודים והמדינה היהודית תלויים הרבה יותר באיכות מנהיגיהם מאשר קבוצות ומדינות אחרות. היהודים וישראל – לנוכח האתגרים, לעיתים הקיומיים, שבפניהם הם ניצבים – אינם יכולים להרשות לעצמם מנהיגים באיכות בינונית ומטה. רעיון המנהיגות נחקר לעומקו, אך עדיין חסרה לו הגדרה והבנה מעמיקה. ברור עוד פחות כיצד יכול הקולקטיב לייצר מתוכו מנהיגים מצויינים, והאם התהליך הזה הוא אקראי לגמרי או שמא ניתן לשפר את איכות המנהיגות של הקולקטיב באורח שיטתי לאורך תקופה ארוכה.

מגמות כלליות

העם היהודי ניצב מול בעיה חמורה של מנהיגות באיכות גבוהה – רוחנית, פוליטית וארגונית – ללא מגמת שיפור ברורה. המנהיגות הנוכחית, הן בישראל והן במוסדות היהודיים, פרט לחריגים מעטים, מצטיירת כחסרת יכולת להיענות לאתגרים שמולם ניצב העם היהודי. כמו כן חסרה לה ההבנה העמוקה של מציאויות משתנות ושל רעיונות חדשים להתמודדות עמן, שבכוחם להבטיח ככל האפשר שגשוג בר-קיימא וארוך טווח של הקהילות היהודיות ברחבי העולם ושגשוג של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, אשר בשילוב סינרגטי ביניהם יובילו לשגשוגו של העם היהודי בכללותו. עמדות המנהיגות היהודית בישראל ובקהילות יהודיות אחרות אינן מושכות אליהן את הטובים והמבריקים ביותר – פרט לכמה חריגים בולטים. המאמצים למשיכת הטובים והמבריקים ביותר והכשרתם לתפקידי מנהיגות אינם מספיקים, ולמרות כמה התחלות בכיוון זה, ובכללן ברמת החברה האזרחית היהודית, כניסת הצעירים לעמדות מנהיגות איטית ביותר. כמו כן בולט מאוד היעדרם של מנהיגים רוחניים המקובלים ככאלה על חלקים גדולים של העם היהודי.

מאפיין מטריד נוסף הוא הקשרים הבלתי-הולמים בין הון לשלטון, בצד ביטויים נוספים של שימוש לרעה בכוח המנהיגים. אלה באים לידי ביטוי קיצוני ובחלקו פלילי בהליכים המשפטיים המתנהלים נגד כמה פוליטיקאים בכירים בישראל, וגם בנטיות פלוטוקרטיות המתבטאות בבחירת ההנהגה של הקהילות היהודיות, גם בארה"ב. מטרידים לא פחות הם ההסדרים המוסדיים המיושנים המונעים ממנהיגים בולטים לקבל החלטות מכרעות ולהנהיג מדיניות של חדשנות לעיצוב העתיד. מבנים אלה מקשים גם על המנהיגים הטובים ביותר להתמודד היטב עם סוגיות קשות ושנויות במחלוקת, מה שמביא להשתהות רבה דווקא כאשר דרושה החלטה נחרצת. תהליכי המינוי של המנהיגים בארגונים היהודיים הגדולים אינם בהכרח תורמים לקידום הטובים ביותר, בעודם מונעים גם מהמנהיגים הטובים לעשות את מה שצריך. יש גם מקום לדאגה מכך שעם הזדקנות הקהילה היהודית, וככל שהדור המבוגר נהנה מבריאות טובה יותר ומאריכות חיים משופרת, המנהיגים המבוגרים יותר מצטופפים בעמדות הבכירות ואינם מעניקים דריסת רגל לצעירים. האידיאלים, הערכים והמחויבויות של בני הדור המבוגר עלולים לפגום ביכולת הקהילה

המאורגנת להגיב לסביבה המשתנה, כפי שמגלמים אותה הצעירים. ריכוז הנכסים הפיננסיים של הקהילה בידי ההנהגה המבוגרת עלול להביא לתגובה דינמית פחות לאתגרים שעמם מתמודד העם היהודי.

שינויים אפשריים במגמות החזיות

לאור הבעיות העולמיות בסוגיית המנהיגות, לא צפוי שינוי במגמות החזיות, אלא אם כן יושקעו מאמצים נמרצים לשיפור המנהיגות של העם היהודי, ויוכנסו בהצלחה רפורמות מוסדיות מקיפות.

הערכת התחזיות לעתיד

איכות המנהיגות הרוחנית, הפוליטית והמקצועית של העם היהודי היא אחד המרכיבים החד-משמעיים המעטים בפרויקט זה. ברור לגמרי שמנהיגות טובה יותר תועיל לשגשוג העם היהודי, ושהיעדרה מציב את העם היהודי בסכנה של דעיכה מהירה, ואפילו אלימה.

הסביבה החיצונית

רקע

רשימת ההתפתחויות החיצוניות שבכוחן להשפיע על עתיד העם היהודי בטווח הארוך היא אינסופית, ברובה בלתי-ניתנת לידיעה, ואפילו לא ניתן להעלותה על הדעת. אבל בהינתן מסגרת הזמן של שנת 2030, ניתן לזהות מספר מנועי מפתח שיהיו כנראה רלוונטיים לתנאים החיצוניים שבהם סביר להניח שהעם היהודי יחיה בעתיד, כמובן בכפוף לשינויי מגמה מפתיעים. ביתוח הסביבה החיצונית, הדגש הוא במנועים ובמגמות שסביר כי תהיה להם השפעה ישירה יותר על עתיד העם היהודי.

הסביבה החיצונית:

גיאופוליטיקה - כולל:

- שחקנים עולמיים עיקריים והתפלגות הכוחות
- התפשטות הנשק להרג המונים
- טרור
- אנרגיה
- הסכסוך הישראלי-פלסטיני והמזרח התיכון

החברה העולמית (ובעיקר המערבית) - כולל:

- גלובליזציה
- דמוגרפיה גלובלית

- כלכלה גלובלית
- תרבויות גלובליות
- דת
- משילות גלובלית
- אנטישמיות
- מדע, טכנולוגיה, המרחב הממוחשב, אסונות טבע ומחלות

מגמות כלליות

בלב השינוי העידני הנוכחי עומדים הזינוקים האדירים ביכולתו של המין האנושי לעצב את עתידו באמצעות פעולה יזומה או היעדר פעולה. אלא שהיכולות האתיות, הקוגניטיביות והמוסדיות של האנושות גדלות רק במצטבר, וזאת במקרה הטוב, ולא בקפיצות מדרגה, והדבר פוער תהום ההולכת ומתרחבת בין מידת היכולת של האנושות להשפיע על עתידה, לבין איכות ההשפעות הללו. התמורות החזיוניות בטכנולוגיה ובעוצמה עתידות להיות מלוות במאפיינים הבסיסיים של ההתנהגות האנושית בענייני בטחון, כגון סכסוכים, עוינות וקנאה, נכונות מתרחבת לנקוט אלימות, ופערים גדולים ברמת התחכום של החשיבה. הציפיות של המאה ה-19, כי ההתקדמות הטכנולוגיות והמדעית תוביל באופן בלתי-נמנע לעולם שלו יותר, התנפצו במאה ה-20. בידע מדעי וטכנולוגי גדל, תוחלת חיים ארוכה יותר, ורמת חיים גבוהה יותר, אין דבר המבטיח במישרין רגיעה עולמית בהסכמה בעתיד הנראה לעין, בשונה מן העתיד הרחוק מאוד.

גיאופוליטיקה

השחקנים העיקריים בעולם והתפלגות הכוח: מפת הכוח העולמית תמשיך לנוע לקראת מערכת עולמית רב-קוטבית ורב-רובדית. ארצות הברית תמשיך כנראה להיות המדינה החזקה ביותר, לפחות במשך החלק הראשון של המאה ה-21, אבל כוחה היחסי יתמעט. ארה"ב תמצא את עצמה כאחת מבין מספר שחקנים בתפקידים חשובים. קטבי כוח נוספים יכללו את סין – העתידה להגיע למעמד קרוב לזה של מעצמת-על, הודו, האיחוד האירופי, ורוסיה, עם כמה ארצות איסלאמיות שימלאו תפקיד הולך וגדל, כשחלקן מצוידות בנשק גרעיני ואולי אף עוסקות בהפצתו. הגידול בכוחה של רוסיה צפוי להימשך, ולהציג לעולם תמונה רודנית, ריכוזית ואנטי-מערבית למדי. שחקנים בעלי חשיבות גוברת בעניינים גיאופוליטיים יהיו כנראה שחקנים לא-מדינתיים, החל בתנועות עולמיות וארגונים לא ממשלתיים (NGOs), דרך תפוצות וארגונים דתיים, וכלה ברשתות טרור ופשיעה. העולם ייראה כמקום "מבולגן" יותר ובו שחקנים רבים הנלחמים ביניהם על עמדות כוח, כאשר מדינות הלאום המסורתיות יהיו רק אחד מסוגי השחקנים המשתתפים. סכסוכים על משאבים – מים, אנרגיה ומזון – וגם על נתיבים ימיים חדשים שייפתחו בעקבות המסת הקרחונים, עלולים ליצור מקורות חדשים ליריבויות, מתחים וסכסוכים עולמיים.

התפשטות נשק קוטל המונים וטרור: התפתחות חדשה וקיצונית בעידן זה היא יכולתם הגוברת של מעטים להרוג רבים ביתר קלות, כולל חזון הבלהות של נשק היום הדין בידיהם של קנאים רצחניים המוכנים להתאבד. לכך מתקשרת נקודת המפנה המתקרבת בהפצת הנשק הגרעיני, ובעתיד הנראה לעין, גם הפצת מערכות נשק אחרות לקטל המונים (WMD – weapons of mass destruction). או – וזו האפשרות הנראית כיום סבירה יותר – שהתפשטות הנשק הגרעיני תקרה באיראן ובעקבותיה במדינות אחרות שירגישו מאוימות, או שייכפה משטר נוקשה של מניעת הפצה. אירועים נקודתיים של סכסוכים בעצימות נמוכה וטרור שיתרחשו תחת מטריה גרעינית עלולים להביא להסלמה בלתי-מתוכננת ולהרחבת הסכסוך. ייתכנו צורות חדשות של תוקפנות, כגון מתקפות מידע, שלרובן יש היכולת לשתק פעילות ברמה העולמית, כולל התקפות הבאות "משום מקום", שאינן מותירות שום עקבות למבצעהין.

אנרגיה: האנרגיה תמשיך להוות כוח מניע מרכזי בחלוקת העוצמה, כשמחירי נפט גבוהים תומכים במשטרים אוטוקרטיים עם מדיניות תוקפנית, ומחירי נפט נמוכים תורמים להחלשת משטרים אלה. עתודות הנפט ימשיכו להתרכז במזרח התיכון, ככל שהמדינות יצרניות הנפט האחרות מגיעות לשיא הניצולת. שש מדינות בלבד – ערב הסעודית, איראן, כוויית, איחוד האמירויות, עיראק ורוסיה – יהיו אחראיות לכמעט מחצית מתפוקת הנפט העולמית בשנת 2030. ההשקעות במקורות אנרגיה מתחדשים וחלופיים יהפכו לעניין גיאופוליטי מרכזי ככל שהמערב יעשה מאמץ מרוכז יותר לצמצם את תלותו בנפט המזרח-תיכוני. בתחום האנרגיה, העולם יחווה מהפך של התרחקות מנפט וגז – בעזרת שיפור הניצולת, פחם נקי ואנרגיה מתחדשת, אבל עדיין לא ברור עד היכן תרחיק התקדמות זו במסגרת הזמן של שנת 2030. ייתכן שעד 2030 תושג פריצת דרך טכנולוגית שתספק אנרגיה חלופית, אבל מימושו של שינוי כולל יפגר אחרי התגלית. להתרחקות מהנפט תהיה השפעה מערערת-יציבות בעיקר על ערב הסעודית, איראן, ואולי גם על רוסיה ו-ונצואלה. השינוי – במידה שיתמקד בשימוש במשאבים מרכזיים כמו קרקע ומים ויתבסס על דלקים ביולוגיים – עלול גם להעלות תביעות מתחרות ואולי אף ניגודי אינטרסים בין צרכי האנרגיה לבטיחות המזון.

הסכסוך הישראלי-פלסטיני והמזרח התיכון: הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים, וכן העולם הערבי בכללותו, הוא הסוגיה הגיאופוליטית המרכזית שבה יש לעם היהודי, דרך מדינת ישראל וממשלת ישראל, אפשרות להשפיע במישרין על התוצאות. אף שמוגזם לגמרי לטעון שפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני ישנה לחלוטין את הסביבה הגיאופוליטית, ברור שהוא יסיר מהשולחן גורם מפתח התורם להחרפת המתחים העולמיים – גגם אם רק באמצעות השימוש בו לרעה. יחד עם זאת, אף שלממשלת ישראל ומנהיגותה יש תפקיד חשוב בניתוב הסכסוך, אם בכיוון של פתרון ואם בכיוון של החמרה, אין להגזים בחשיבות התפקיד. בדיוק כפי שהיה בעבר, הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים ימשיך להיצבע בצבעי הסביבה הגיאופוליטית העולמית, וטווח האפשרויות הפתוח בפני המנהיגות הישראלית והפלסטינית ימשיך להיקבע על-ידי מגמות עולמיות רחבות יותר. סביבה חיצונית שלווה יותר, כזו שמצליחה לרסן את הכוחות הרדיקליים בעולם – כפי

שהיתה בשנות ה-90 של המאה ה-20 – עשויה ליצור הזדמנויות לפתרון הסכסוך, בעוד שסביבה מוקצנת יותר – כזו האופיינית לעשור הראשון של המאה ה-21 – עלולה להקשות על פתרון הסכסוך, אם לא להפוכו לבלתי-אפשרי.

לשאלת הדמוקרטיזציה של עיראק יכולות להיות השלכות מרחיקות-לכת על האזור כולו, הפותחות את האפשרות לגל של דמוקרטיזציה במזרח התיכון – שיכול להביא לאי-יציבות רבה במסגרת הזמן של 2030, אבל עם השפעות חיוביות יותר בטווח הארוך יותר. עתידן של רוב ארצות המזרח התיכון יהיה תלוי ביכולתן להתמודד עם צירוף הלחצים הדמוגרפיים והפוליטיים. צמיחה כלכלית שתנוהל בתבונה תוכל להוביל לנתיב פרודוקטיבי לקליטת האוכלוסייה החדשה והתפחת של אזרחים בגיל העבודה, ולמיתון הכוחות הקיצוניים. לחלופין, המנהיגים עלולים להמשיך להתנגד ללחצי השינוי, כך שהמשטרים יגבירו את מידת הדיכוי, והאוכלוסיות שאינן עובדות יהיו מרדניות יותר ויותר.

גלובליזציה: שאלת ההפיכות של מגמת הגלובליזציה עתידה להיות השאלה החשובה ביותר שתכריע את גורל החברה, הכלכלה והגיאופוליטיקה העולמית בעתיד. אם תימשך הגלובליזציה, סביר להניח שהיא תכפה שיתוף פעולה עולמי גדול יותר, ככל שחוסר ההתאמה בין השווקים העולמיים ומבני קבלת ההחלטה המקומיים יעשה בולט יותר והגיוני פחות. פניה של הגלובליזציה יהיו פחות ופחות מערביים, והלחץ על ההסדרים והמוסדות הבינלאומיים ישקף שינוי זה. למרות שמשבר עולמי יכול להוביל להיפוך מגמת הגלובליזציה, להתפתחות כזו עלולות להיות השלכות קטסטרופליות, בהיקף שלא יקטן מזה של שתי מלחמות העולם שפרצו בעקבות התפרקותו של גל הגלובליזציה הראשון.

דמוגרפיה גלובלית: עד שנת 2030 העולם צפוי להכיל עוד 1.5 מיליארד איש, שכמעט אף אחד מהם לא יהיה מערבי. האוכלוסיות במערב, ובמיוחד באיחוד האירופי וביפאן, ימשיכו להזדקן במהירות, ככל שתוחלת החיים ממשיכה לעלות ורמות הפריור נמוכות. גם ארצות לא-מערביות, כגון רוסיה וסין, צפויות לחוות מגמה זו, כאשר האוכלוסייה ברוסיה וביפאן אפילו קטנה בפועל. בינתיים, העולם השלישי לשעבר והעולם המוסלמי במיוחד, ימשיכו לחוות גידול מהיר באוכלוסייתם. מגמות אלו כבר מובילות להגירה בהיקפים נרחבים של לא-מערביים אל המערב, המשנה את הדמוגרפיה של אירופה ושל צפון אמריקה. מהגרים בני הדור הראשון, השני והשלישי משנים את פני הפוליטיקה באירופה ובצפון אמריקה, ויש לכך השפעות מנוגדות, גם בכיוון של השתלבות מסוימת וגם בכיוון של הקצנה ושנאת זרים גוברת. שירותי בריאות משופרים ויתר השקעה בחינוך לַבְנוֹת צפויים להגביר את רמת הפרודוקטיביות גם בחברות המסורתיות, שבהן מספר הארצות עם אוכלוסיות צעירות גדולות, בעיקר במזרח התיכון, עתיד לקטון. עד 2030, מספר בני ה-14-29 צפוי לרדת אל מתחת ל-40 אחוזים מכלל האוכלוסייה, כמעט בכל מדינות המזרח התיכון. אבל האוכלוסיות של מספר ארצות בעלות "תפיחת צעירים" גדולה, כמו אפגניסטן, קונגו, ניגריה, פקיסטן ותימן, ימשיכו לגדול במהירות, מה שיתרום לאי שקט ומרירות.

הכלכלה הגלובלית: העברת העושר העולמי והכוח הכלכלי מן המערב אל המזרח צפויה להימשך. תתרחס התכנסות גדולה של צמיחה כלכלית באסיה ובארצות מרכז ומזרח

אירופה, לקראת השגת העושר הכלכלי (במונחי תמ"ג לנפש) והמבנים החברתיים של ארה"ב ואירופה. העולם המוסלמי, אפריקה ודרום-אמריקה יישארו מאחור, עם כמה חריגים אפשריים. בין החריגים אפשר למנות כמה מדינות מוסלמיות בצפון אפריקה, כמו אלג'יריה ומרוקו, וכן טורקיה, צ'ילה, ברזיל ואינדונזיה, מדינות בעלות פוטנציאל צמיחה, שאולי אף יאמצו מבנים חברתיים מערביים. ארה"ב תמשיך להיות ארץ מובילה מבחינה כלכלית, שתשתף פעולה עם האיחוד האירופי במסגרת מבנה כלכלי עולמי משולב המבוסס על סחר חופשי, מבנים כלכליים וערכים חברתיים משותפים. ניתן לצפות לתיאום כלכלי גדול יותר בין ארה"ב, האיחוד האירופי, קנדה, אוסטרליה, יפן, רוסיה, סין והודו. האיחוד האירופי יתרחב ומדינות רבות נוספות ממרכז ומזרח אירופה יצטרפו לאיחוד האירופי ולמסגרות הקשורות בו.

תהליך זה גורם ליציאתם של מיליוני אנשים ממעגל העוני ולהופעתו של מעמד בינוני גדול מאוד במזרח, בעיקר בסין ובהודו. עלייתו של מעמד ביניים עולמי חדש מתרחשת בדיוק בזמן שהפערים הקיצוניים בין האנשים והארצות העניים ביותר לבין האנשים והארצות העשירים ביותר ממשיכים להתרחב ביתר שאת.

המשבר הכלכלי העולמי מושך את העולם בשני כיוונים מנוגדים שבכוחם להכריע את קווי המתאר העתידיים של המשק העולמי. אם המשבר יוביל לשינוי יסודי במבני המשילות הכלכלית העולמיים, ויקטין את הפער בין השווקים העולמיים ומערכות הפיקוח של כל מדינה, המשק העולמי עתיד לצאת מן המשבר כשהוא מחוזק, ואפילו ערוך טוב יותר לניצול הזדמנויות הצמיחה שמציעה הגלובליזציה. אם הממשלות ייכנעו לפיתוי הפרוטקציוניזם, העולם עלול לחוות שפל כלכלי, ויידרשו עשרות שנים לחידוש הצמיחה. בצורה קיצונית פחות, העולם עשוי לחוות תקופה ממושכת שבה יותר ויותר מהעושר העולמי והמערכות הפיננסיות העיקריות יועברו לצורה כלשהי של שליטת המדינה ובעלותה.

תרבויות גלובליות: התהליך של השתלבות תרבות גלובלית צפוי להימשך, גם אם בדרך של התקדמות ואחריה נסיגה. הירידה הנמשכת בעלויות התעבורה והתקשורת צפויה להמשיך לחבר בין חלקים גדלים של אוכלוסיית העולם ולחשוף יותר ויותר אנשים בעולם לתרבויות אחרות. אבל חשיפה כזו יכולה לתרום גם ליתר השתלבות וגם ליתר הקצנה, שכן נראה כי המגע הישיר והמידי עם האחר מייצר השפעות סותרות. האליטה הגלובלית צפויה לגדול, כשלצמיחת מעמד הביניים בסין ובהודו יש פוטנציאל להשפעה מהפכנית על תרבויות העולם. שאלת הערכים האוניברסליים לעומת הפרטיקולריזם של תרבויות ומסורות מקומיות צפויה להעסיק את כל החברות, ותיתכן התפצלות בין פונדמנטליזם קיצוני לבין מודרניזציה אוניברסלית. המורכבות הגוברת של המערכת הבינלאומית צפויה להוביל להתפשטות ולריבוי של זהויות פוליטיות ושל נאמנויות קבוצתיות, כשהזהות הלאומית מהווה רק אחת מבין זהויות רבות. הפמיניזם צפוי להמשיך להיות אחד הכוחות הרדיקליים ביותר לשינוי תרבותי ברחבי העולם, ולהגיע להישגים בעיקר בחברות מסורתיות שבעבר הצליחו להתחמק מהשפעתו או להתנגד לה.

דתי: הרלוונטיות והכוח של זהויות ורשתות המבוססות על השתייכות דתית צפויים לגדול, בשעה שמבנים וזהויות אחרות מצויים בניסגה. האיסלאם ימשיך להיות כוח חזק בזירה העולמית, והתפתחויות תוך-תרבותיות כמו שסעים אתניים ועימותים בין מסורת למודרניות יתפסו מקום בתודעה הגלובלית. האיסלאם הקיצוני צפוי להפוך גלובלי ומתוחכם יותר, ולהתאפיין בתכונות וביכולות תוקפניות, אבל צפויות מגמות-נגד בתוך האיסלאם, ככל שהכוחות המתונים יצברו יותר ביטחון. הנשים עתידות למלא תפקיד מכריע בקביעת נתיב האיסלאם בעתיד. הנצרות צפויה להתחזק בעיקר בחצי הכדור הדרומי, עם גידול בכוחם של הפלגים הפרוטסטנטיים, כמו אוונגליסטים, פנטקוסטליסטים וזרמים פונדמנטליסטים אחרים. חוסר היציבות העולמי צפוי להגביר את כוחה של הדת, כשאנשים נכספים לוודאות כלשהי בעולם חסר-ודאות. יחד עם זאת, פונדמנטליזם דתי גובר עלול להביא לתגובת נגד חריפה לקראת אתאיזם מיליטנטי יותר.

משילות גלובלית: הפער הגדל בין טבעם הגלובלי של האתגרים וההזדמנויות בתחומי הכלכלה, הסביבה והבטחון יגביר את הלחץ על מבני המשילות העולמיים שנוצרו להסדרת העולם שאחרי מלחמת העולם השנייה. תגדל חשיבותם של גופי משילות והסדרים עולמיים, וצפויה הופעתן של מסגרות חדשות, מעבר לאו"ם, במאמץ להגיב ביעילות ובמהירות להופעת איומים או הזדמנויות. המסגרות הקיימות צפויות לעבור שינוי מערכות ניכר – בעיקר לקראת פתיחת שורותיהן – אם ברצונן לשמור על מרכזיותן ועל הרלוונטיות שלהן. צפויה הופעה של שלל מסגרות ומערכות שונות לתיאום ושיתוף פעולה עולמי, אזורי ונושאי, בעולם מתפתח של רשתות שיתוף פעולה שיש ביניהן חפיפה ואף יריבות. גם הטכנולוגיות החדשות תומכות בהרחבת האפשרויות להקמת רשתות חוצות-מדינות של שיתוף פעולה אזרחי, ותיתכן הופעתו של סוג חדש של 'דעת קהל' גלובלית. המדינות, הצפויות להמשיך להיות שחקנים דומיננטיים בזירה הבינלאומית, יחתרו למצוא איזון חדש בין לחצים פוליטיים ומנגנוני תמרוץ לאומיים לבין הלחצים הגלובליים לשיתוף פעולה עולמי.

אנטישמיות: האנטישמיות תמשיך להוות כלי אידיאולוגי חזק לחברות נחשלות המחפשות דרך פשוטה, קלה ומוכחת לגיוס דעת הקהל ו/או להסחתה. האנטישמיות, במיוחד במסווה של התנגדות אידיאולוגית כוללת לישראל, תמשיך לשרת את צרכיהם של מנהיגים בעולם הערבי והמוסלמי, השואפים להטות את תשומת הלב, בעיקר של צעירים חסרי מנוח. היא צפויה להמשיך להועיל למוסלמים באירופה בהבעת תסכול, שאיפות לא מציאותיות ושנאה, וגם לשמש כדגל לשמאל החדש, שאיבד את הבסיס האידיאולוגי הישן שלו. דה-לגיטימציה של ישראל במסווה של אידיאולוגיות פוסט-לאומיות צפויה להתמיד. המשבר הכלכלי, במיוחד כשהוא מתרכז בפעולותיהם המפוקפקות ובמעשי ההונאה של בנקאים מניו יורק, עלול להביא להתפשטותן של צורות מסורתיות של אנטישמיות ברחבי המערב ואולי אף בעולם כולו, בקרב הכלכלות שנפגעו.

מדע, טכנולוגיה והמרחב הווירטואלי, אסונות טבע ומחלות: המדע והטכנולוגיה מהווים כיום את המנועים החשובים ביותר של העתיד ומקור עיקרי לעוצמה אינטלקטואלית, כלכלית וצבאית בטווח הארוך. יותר מִקִּסְבִּיר להניח שבמהלך שלושים השנים הבאות,

טכנולוגיות מבוססות-מדע ימשיכו להתפתח ברחבי המשק העולמי, כשסין והודו מגיעות להישגים בפיתוח הון מדעי ואנושי ובעידוד החדשנות. התנופה המדעית שיחוללו תגליות חדשות תהיה אדירה, וגם הביקושים אינם צפויים לרדת, בעיקר בשוקי הביטחון ובריאות האדם. מדענים מודאגים טוענים כי בדור או שניים הבאים, המדע יתחיל להשפיע על המנטליות והאמונות שלנו יותר מתמיד. מדעי החיים יפתחו אפשרויות חדשות ויעוררו שאלות יסודיות לגבי טבעו של המין האנושי, הזכות לעצב את חיינו ואת חיי ילדינו, טבעה של האהבה, המשפחה, והאוטונומיה של האדם.

טכנולוגיות בעלות פוטנציאל שינוי דרמטי, הצפויות להתפתח ולהשתכלל עד 2030, כוללות מחשוב בכל התחומים, שיאפשר התרשתות נרחבת של מספר גדול והולך של מוצרים והתקנים, טכנולוגיות מים נקיים שיתרמו להגדלת הזמינות והנגישות של מים נקיים, מגוון רחב של טכנולוגיות בתחום האנרגיה, החל באחסון וכלה בפחם נקי ודלקים ביולוגיים, טכנולוגיות המאריכות את תוחלת החיים וגם משפרות את איכות החיים בגיל מבוגר, טכנולוגיות השפחה המשפרות את היכולות הגופניות והשכליות של בני אדם, עם פוטנציאל ליישומים צבאיים, והתקדמות ושכלולים בתחום הרובוטיקה, העשויים גם הם לשנות את פני שדה הקרב העתידי. מהפכת המידע תמשיך לפלס את דרכה בחברה העולמית תוך הרחבת טווח ההגעה שלה והעמקת חדירתה לחיי האדם באשר הוא.

שינויי האקלים יכולים להפוך לכוח משפיע בגיאופוליטיקה, ולתרום לגידול בתכיפות ובהיקף של אסונות טבע, ואולי אף לייצר או להחריף מחסור במזון ובמים. הימסות הקרחונים עלולה לעורר מחדש סכסוכים אזוריים בסגנון המאה ה-19 בין המעצמות הגדולות על הנתבים הימיים החדשים וזכויות השיט בהם.

הופעתה של מחלה חדשה, מידבקת מאוד ואלימה של דרכי הנשימה, שאין אמצעי-נגד לבלימתה, עלולה לגרום למגיפה עולמית. אם תפרוץ מגיפה עד 2030, צפויים יותר מתחום וסכסוכים פנימיים ובין מדינות, בשעה שמדינות שונות יאבקו - ביכולות מופחתות - על השליטה בתנועת אוכלוסיות המבקשות להימנע מהדבקה או להבטיח גישה למשאבים.

שינויים אפשריים במגמות החזויות

בשנים האחרונות הועלו מספר עתידים אפשריים הנוגעים לסביבה החיצונית:

ההיסטוריון ניל פרגוסון טוען שהלקח העיקרי שאפשר ללמוד מהמאה ה-20 הוא שארצות יכולות לספק לאזרחיהן עושר, אריכות ימים, אוריינות, ואפילו דמוקרטיה, ובכל זאת להיקלע לסכסוכים קטלניים. הוא מציין שלושה גורמים המסבירים את התזמון והמיקום של האלימות הקיצונית שידעה המאה ה-20: התפוררות אתנית, פגיעות כלכלית, ואימפריות בתהליכי שקיעה. על סמך ניתוח שתי מלחמות העולם וסכסוכים נוספים בתוך הקשר זה, הוא טוען שכיום, המזרח התיכון מציג לראווה את כל המאפיינים של אזור הסכסוך הגרועים ביותר במאה ה-20. ראשית, הפגיעות הכלכלית נותרה בולטת באזור זה גם כאשר שָׁכָה בשאר העולם. שנית, האימפריה האמריקנית (למרות שאינה מעזה להגדיר כך את עצמה) מאבדת את אחיזתה באזור, ושלישית, גרוע מכל, ההתפוררות

האתנית כבר החלה. מסקנתו היא שייתכן ש"מלחמת עולם" חדשה כבר מתבשלת באזור שעוד לא השביע את תאבוננו לאלימות. פרגוסון מציין שכמו במלחמות עולם קודמות – שבהן אזור הבלקן ומרכז אירופה מילאו תפקיד זה – ההסתעפויות של תבערה מזרח-תיכונית יהיו כלל-עולמיות. מבחינה כלכלית, העולם ייאץ להתמודד עם מחיר של יותר מ-350 דולר לחבית נפט. פוליטית, ארצות מערב אירופה שיש בהן אוכלוסיות מוסלמיות גדולות עלולות למצוא את עצמן נפגעות כשהמתחים הכיתתיים יתחילו לחלחל החוצה. הוא מסכם כי למרות שתוצאה כזו נראית אולי כתרחיש סיזמי בסבירות נמוכה, כבר עתה היא מצטיירת כתרחיש סביר יותר מהתרחיש של שלום בר-קיימא באזור (Niall Ferguson, *The War of the World: Twentieth-Century Conflict and the Descent of the West*, Penguin Press, 2006).

באותה רוח, ועל פני תקופה היסטורית ארוכה עוד יותר, טוען ההיסטוריון ברנרד לואיס שייתכן שאנחנו נכנסים לעידן של התקפת נגד שלישית מצד האיסלאם על הנצרות, התקפת-נגד המבוססת על פריסה דמוגרפית וטרור. לואיס טוען שהנצרות והאיסלאם הן שתי הדתות היחידות שטוענות כי הן המחזיקות באמת האוניברסלית האחת, וגם בהשקפה בלעדית, שבמסגרתה חלה על המאמינים החובה להביא אמת זו "לשאר האנושות, תוך הסרת כל מכשול מדרכן". במסגרת "מאבק קוסמי זה לשליטה עולמית בין שתי האמונות", לואיס מזהה בשני האלפים האחרונים חמש תקופות של שלוש התקפות/השתלטויות נוצריות ושתי התקפות-נגד/השתלטויות איסלאמיות, ולדעתו ההתקפה השלישית מצויה בשלביה המוקדמים. התקופה הראשונה כוללת את התפשטות הנצרות מן המאה הראשונה ועד המאה השביעית לספירה. התקפת הנגד האיסלאמית גרפה את כל המזרח התיכון וחלקים מאירופה, מן המאה השביעית ועד המאה האחת-עשרה לספירה, והביאה את המוסלמים לספרד, פורטוגל, דרום איטליה וחלקים מצרפת. העולם הנוצרי הגיב בסדרת התקפות-נגד בין המאה ה-11 למאה ה-15, ובכללן מסעות הצלב וה"רקונקוויסטות" (כיבוש מחדש), שהסתיימו בהצלחה חלקית. בהנהגת הטורקים השיק העולם האיסלאמי מתקפת-נגד שנייה במהלך המאה ה-15 עד המאה ה-17, והגיע לשערי וינה. הפעם העולם הנוצרי הצליח יותר במתקפת-הנגד שלו, וסימן את תחילת התקופה האימפריאלית והקולוניאליסטית שנמשכה עד ימינו. לואיס טוען ש"העידן שפתחו נפוליאון ונלסון הובא אל קיצו בידי רייגן וגורבצ'וב". הוא שואל "האם בפעם השלישית זה יצליח" לעולם האיסלאמי? ועונה כי "זה אינו בלתי-אפשרי", ולו רק משום שחלק גדול מהעולם הנוצרי איבד את הלהט שלו לניהול המאבק הקוסמי, בעוד שהלהט הזה עדיין חי ובווער בעולם האיסלאמי (מתוך הרצאה של ברנרד לואיס על אירופה והאיסלאם: Published Lecture by Bernard Lewis titled "Europe and Islam" at the American Enterprise Institute, March 2007).

פול קנדי (Paul Kennedy, *LA Times*, February 18, 2007) מתנגד לגל הנוסטלגיה הנוכחי ליציבות שאפיינה, כביכול, את תקופת המלחמה הקרה, המשתמעת מתיאורים אפוקליפטיים שכאלה. הוא טוען שלא חשוב כמה מורכבים יחסיה של אמריקה כיום עם רוסיה של פוטין ועם הו ג'ינטאו, נשיא סין, הסיכויים לכניסתה לסכסוך מסיבי, הרה אסון

לשני הצדדים, עם מי מהן, קלושים ביותר. הוא מזכיר לקוראים כי המלחמה הקרה היתה תקופה מפחידה מאוד, מסוכנת הרבה יותר מן הנסיבות הנוכחיות, הנזק הפוטנציאלי שאפשר היה להנחית במקרה של תבערה עולמית בין המזרח למערב היה גדול לאין שיעור מכל נזק ש"אל קאעדה" מסוגל לגרום כיום. הוא סוקר את השנים 1945–1990 ומוכיח שאלו היו שנים נוראות, שכן הן הכילו את "הקפיצה הגדולה קדימה" של מאו צה-דון בסין, שהביאה למותם של כ-30 מיליון בני אדם, אובדן החיים הגדול ביותר מאז המגיפה השחורה, לכליאתם בגולאגים של אלפים בברית המועצות וברחבי ברית וארשה, מלחמות הדמים בין הודו ופקיסטן, והסכסוכים החוזרים ונשנים בין ישראל לשכנותיה, בצד המיליונים שנטבחו באנגולה, ניגריה, קונגו, וייטנאם וקמבודיה. הוא מציין שבאותה תקופה רוב מדינות העולם היו "לא חופשיות", ושמדינות "נחמדות" כמו יוון, ספרד, פורטוגל, צ'ילה, ברזיל, דרום אפריקה, פולין וצ'כוסלובקיה נשלטו באותם ימים בידי גנרלים פשיסטים, גזענים מוצהרים או משטרים רודניים חד-מפלגתיים. קנדי מסכם ואומר שהמין האנושי, בכללותו, הוא כיום משגשג בהרבה, חופשי ודמוקרטי לאין ערוך, ורחוק יותר מהשמדה גרעינית משהיה בזמן המלחמה הקרה.

דו"ח המועצה למודיעין לאומי של ארה"ב על שנת 2025 טוען ש"עד 2025 המערכת הבינלאומית – כפי שנבנתה בעקבות מלחמת העולם השנייה – תשתנה לבלי הכר עקב עלייתן של מעצמות מתעוררות, כלכלת גלובליזציה, מעבר היסטורי של עושר יחסי ועוצמה כלכלית מן המערב אל המזרח, והשפעתם הגדולה של שחקנים לא-מדינתיים. עד 2025, המערכת הבינלאומית תהיה מערכת רב-קוטבית גלובלית שבה פערי העוצמה בין מדינות מפותחות ומתפתחות ימשיכו להצטמצם. במקביל לתזוזה הכוח בקרב מדינות הלאום, יגדל כוחם היחסי של שחקנים לא-מדינתיים שונים – ביניהם עסקים, שבטים, ארגונים דתיים, ורשתות פשיעה. השחקנים משתנים, אבל כך גם התחולה והעומק של סוגיות חוצות-מדינות בעלות חשיבות להמשך השגשוג הגלובלי. אוכלוסיות מזדקנות בעולם המפותח; אילוצים גדלים באספקת אנרגיה, מזון ומים; ודאגות השינוי האקלימי, יגבילו ויצמצמו את היקפו של מה שעדיין יהיה עידן שפע חסר תקדים היסטורי. עשרים השנים הבאות של מעבר למערכת אחרת יהיו עתירות סיכונים. יריבויות אסטרטגיות צפויות לעלות בעיקר על רקע של סחר, השקעות, חדשנות טכנולוגית ורכישות, אבל לא נוכל לשלול גם תרחיש בסגנון המאה ה-19, של מרוץ חימוש, הרחבת טריטוריות, ויריבויות צבאיות" (National Intelligence Council, 2025 Global Trends Report, 2008).

בהתייחסו לסיפור "שאין לו תוצאה ברורה", הדו"ח משנת 2008 מציע ארבעה עתידים חלופיים לשנת 2025:

- בעתיד הקרוי "עולם ללא המערב", המעצמות החדשות מחליפות את המערב כמובילות בזירה העולמית.
- בעתיד הקרוי "הפתעה באוקטובר", מתוארת ההשפעה של חוסר התייחסות לשינוי האקלים העולמי, כאשר פגיעות קשות ובלתי-צפויות מצמצמות את טווח האופציות של העולם.

- בעתיד של "עומות BRIC" (ברזיל, רוסיה, הודו, סין), מריבות על משאבים חיוניים מסתמנות כמקור לחיכוכים בין המעצמות הגדולות – במקרה זה שתי מעצמות עולות – הודו וסין.
- בעתיד של "פוליטיקה היא לא תמיד מקומית", רשתות לא-מדינתיות מופיעות וקובעות את סדר היום הבינלאומי בענייני הסביבה, תוך עקיפת הממשלות.

הערכת התחזיות לעתיד (בהקשר של העם היהודי)

מגמות חיצוניות מובילות במקרים רבים למצבים מעורבים. עליה בתלות העולמית בנפט של המזרח התיכון צפויה להתניע הגדלת השקעות באנרגיה חלופית. איום ההפצה המואצת של נשק קוטל המונים עשוי לזרז את התגבשותם של מנגנוני פעולה קולקטיבית יעילים בידי כוחות היציבות והחירות. ארסיונה הגוברת של האנטישמיות המוסלמית עשויה להיבלם הודות להגדלת המחויבות של ארה"ב ואירופה לעקירת האנטישמיות ולשימור זכרון השואה. התקדמות לקראת יתר משילות גלובלית עשויה לעזור לישראל ולעם היהודי אם היא תקבל צורה חוקתית יותר, המושתתת על ערכים, אך היא עשויה להיות מזיקה ביותר אם תבוסס על עקרונות פשטניים של הכרעת הרוב. לפיכך כמעט בלתי אפשרי לקבוע אם מגמות אלו יולידו סביבה חיובית פחות או יותר ליהודים ולביטוי יהודי קהילתי. כשם שהמודרניות והלאומיות העניקו ליהודים כמה מההזדמנויות הגדולות ביותר שלהם, כך הן הגיעו לשיאן דווקא בהשמדתם, ומאוחר יותר בתחייתם. באופן דומה, הגלובליזציה והתרחבות הכלכלות מבוססות הידע מביאות לעם היהודי חירות, עושר, ניידות ועוצמה ללא תקדים, אך בד בבד גם מעצימות ומפיצות רעיונות של שנאה, בעזרת אמצעים טכנולוגיים המאיימים על קיומו.

גיאופוליטיקה:

עליית מדינות אסיה, ובמיוחד סין והודו, יכולה להיות משמעותית ביותר מנקודת מבט יהודית, שכן ארצות אסיה אינן שותפות לדתות ולמסורות התנ"ך, ולפיכך יש להן ראייה שונה לחלוטין של היהדות ושל העם היהודי, לעומת ארצות הנצרות והאיסלאם. בנוסף, אין בהן קהילות יהודיות גדולות. זה פותח הזדמנויות חסרות תקדים לאסטרטגיה רבתי יהודית גלובלית, כפי שהוצעה במסמך של המכון לתכנון מדיניות עם יהודי שעסק בשדרוג היחסים בין העם היהודי לבין סין.

אם ייכשלו פריצות הדרך הטכנולוגיות, ומקורות האנרגיה יהיו דלים ויקרים יותר, תגבר התלות בנפט המזרח-תיכוני ועמה התחרות על מקורות אנרגיה אחרים, כגון גז טבעי. כתוצאה מכך עלולים להתפתח משברים בכלכלה העולמית, אבל יש להביא בחשבון גם תרחישים מאיימים אף יותר, בעיקר אם תופר יציבותן של ספקיות הנפט העיקריות במזרח התיכון. לכך השלכות כוללות על המצב הכלכלי של העם היהודי ועל בטחון ישראל.

בחינת המגמות הגיאופוליטיות בהקשר של ישראל מולידה כמה הערכות. ישראל היא

אזור סְפָר מבחינה תרבותית, פוליטית וביטחונית. לא רק שהיא שוכנת בלב המזרח התיכון הערבי, בעודה מהווה חלק מהמערב מבחינה תרבותית, אלא שגם ביטחונה תלוי בתמיכה מערבית, ובעיקר בתמיכת ארה"ב. בנוסף, רובן המכריע של קהילות יהדות התפוצות, שישראל משמשת עבורן מדינת ליבה, שוכנות במערב. בד בבד, יכולתה של ישראל לשגשג בטווח הארוך, ואולי אפילו עצם הישרדותה, תלויות בהשגת "מודוס ויונדי" עם האיסלאם ועם שחקנים איסלאמיים. בניית יחסים בני-קיימא לטווח ארוך עם האיסלאם ועם שחקנים איסלאמיים היא משימה קשה מאוד, גם מכיוון שאלה צפויים להישאר מפולגים וחסרי-יציבות בעתיד הנראה לעין. על פי האיסלאם, היהודים נחשבים כנחותים, כך שקשה מאוד לקבל את הצלחותיה של ישראל. הטריטוריה של ישראל בכללותה נתפסת כחלק מ"ארץ האיסלאם", והשליטה הישראלית באתרים המקודשים לאיסלאם בירושלים נתפסת כשיקוץ בעיני האיסלאם. ישראל נתפסת כמקורבת מאוד לארה"ב ולמערב בכלל, ולפיכך כמטרה לרגשות ולמעשים אנטי-מערביים, הצפויים להימשך ואולי גם להסלים.

ישוב הסכסוך עם הפלסטינים יקל על הבעיה אך לא יחסל אותה, אבל להמשך ה'איסלאמיזציה' של הסכסוך עלולות להיות תוצאות קשות. יחד עם זאת, שורשי הסכסוך הישראלי עם האיסלאם עמוקים בהרבה מהסוגיה הפלסטינית, ולכן הוא צפוי להימשך, בצורות וברמות עצימות שונות, לפחות לאורך רוב המאה ה-21. לכך מתקשרת בעיית האי-יציבות האינהרנטית של ארצות ערב ושל ארצות איסלאמיות אחרות. יש לצפות לתערובות שונות של דתיות איסלאמית ומודרניות, שילוו בשטעים עמוקים בעולם האיסלאם וגם בגלים של רגשות ומדיניות אנטי-מערביים ואנטי-ישראליים עזים. ההשלכות מבחינת ישראל חמורות. שום הסכם שלום לא יכול להוות ערובה לשלום יציב. בד בבד, חוסר היציבות עשוי לספק לישראל הזדמנויות לשיפור עמדתה האסטרטגית, כגון כריתת בריתות עם מדינות ערביות הזקוקות לתמיכת ישראל, או סיוע למערב בשמירת הגישה למשאבי נפט חיוניים. שינויים אפשריים במדיניות המערב מוסיפים גם הם לאתגרים. וכך, מעורבות ארה"ב במזרח התיכון והתמיכה הכוללת בישראל עלולה להתמעט, במקביל לשינויים במעמדה של ארה"ב בעולם. חרף עמדותיהן החיוביות ביסודן כלפי העם היהודי וישראל בתוכו, סין והודו עלולות לאמץ עמדות אנטי-ישראליות עקב תלותן בנפט המזרח-תיכוני.

אי-יציבויות אלו קריטיות עוד יותר לישראל בגלל נקודות התורפה שלה. חרף עוצמתה הצבאית, ישראל היא מדינה קטנה ורוב אוכלוסייתה מרוכז באזורי החוף. יש בה מיעוט גדול שעלול להפוך בחלקו לאנטי-ישראלי באופן פעיל. והבסיס הכלכלי שלה, מוצלח ככל שיהיה, הוא מוגבל. התמיכה מהעם היהודי בעולם כולו משפרת את מצבה הפוליטי-ביטחוני, אבל אם תמיכת המערב תתמעט בשעה שארצות ערב עוברות מודרניזציה טכנולוגית, נשק קוטל המונים מתפשט באזור, וקבוצות טרור עולמיות משדרגות את יכולותיהן תוך התמקדות בישראל, הרי שעצם קיומה של ישראל עלול לעמוד בסכנה. כל אלה, ואתגרים פוליטיים-ביטחוניים יסודיים נוספים, מקבלים כיום צורה חדשה לגמרי בגלל הגידול בשחקנים פנאטיים לא-מדינתיים, המאוגדים ברשתות גלובליות רופפות, בצירוף התפשטות מערכות נשק קוטל המונים, כולל גרעיניות, ובעתיד הנראה לעין, גם ביולוגיות. כתוצאה מכך, ישראל עלולה למצוא עצמה מול מדינות ושחקנים לא-מדינתיים פנאטיים

הרוצים ומסוגלים לגרום למדינה נזק חמור ואולי לסכן את שרידותה. גם אם הסבירות להתקפות קטסטרופליות היא נמוכה, עצם האפשרות מציבה לישראל את האתגר הקיומי הפוליטי-ביטחוני החשוב ביותר. למרות שנכון לומר שהעם היהודי מעולם לא היה חזק כפי שהוא כיום, בהתחשב בעוצמה הקשה של ישראל ובהשפעה הפוליטית והכלכלית של הקהילה היהודית באמריקה, אין מקום לשאנונות למול שלל הסכנות, האיומים והאתגרים והיקפם האדיר.

החברה הגלובלית

לתרבויות העולמיות יש חשיבות עצומה לעם היהודי. אם העולם ייהפך יותר ויותר "שטוח" מבחינה תרבותית, אם להשתמש במונח הבעייתי של תומאס פרידמן, או שיעלו ערכים תרבותיים חדשים, הרי שהזהות היהודית תהיה נתונה בתחרות גוברת, שתביא להתגברות ההתבוללות בתפוצות וליתר 'נורמליות' בישראל. לעומת זאת, אם תהיה תנועה לקראת פוסט-פוסט-מודרניזם, היהדות תתחזק וההתבוללות תיחלש. בכל מקרה, היצירתיות היהודית יכולה להשפיע רבות על התרבות העולמית, אם תגיע לאיכות שיא.

ההפיכה לחלק קטן בהרבה מאוכלוסיית העולם, על רקע התמעטות אוכלוסיות המערב, מעלה שאלות קשות לגבי קיום ומשמעות לטווח ארוך, כגון האם השתייכות לעם היהודי נתפסת בעיני מספר גדול והולך של יהודים כחסרת חשיבות. מצב הקהילות היהודיות קשור בקשר הדוק למצב ארצותיהן, כשכל הצורות של חוסר יציבות פוליטי ושינויים קיצוניים מאיימות עליהן. יש גם כמה עתידים אפשריים בפוליטיקה המקומית שיכולים לצמצם את התמיכה בישראל ולהגדיל את הלחצים עליה. גם האנטישמיות עלולה להתגבר כתוצאה משינויי כיוון בפוליטיקה המקומית.

ברמה העקרונית, משטר עולמי חזק יותר, שימנע מלחמות וירסן את הטרור, עונה על אמות המידה המוסריות של היהדות ועל צרכי ה'ריאל-פוליטיק' של העם היהודי, אבל אם משטר כזה יהיה מוטא על-ידי רוב אנטי-ישראלי, דווקא חיזוק האו"ם עלול להציב בעיות חמורות, עקב יכולתו לאכוף צעדים שיפגעו בביטחון ישראל ובאופיה כמדינה יהודית.

מדע וטכנולוגיה:

מדע וטכנולוגיה ממלאים תפקידים חיוניים בשגשוג היהודי ואולי אף בהישרדות היהודים, גם אם במקביל הם מחרפים את האיומים והאתגרים הניצבים מול העם היהודי. מדע וטכנולוגיה מהווים כלים יעילים בשירות העוצמה הקשה והרכה. זה כולל את היוקרה המתלווה להישגים אינטלקטואליים גדולים, ומכאן גם את היכולת להשפיע על מהלך ההיסטוריה לטווח ארוך. יהודים רבים מעוניינים שהיהדות וישראל ייתפסו כתורמים ל'תיקון עולם'. המעמד הבינלאומי שיהודים עשויים להגיע אליו הודות לתרומותיהם למדע ולטכנולוגיה יכול לעזור להם ביוזמות רבות החורגות ממדע, ובכלל זה יוזמות פוליטיות, ולכן יכולה להיות לתרומות אלה השפעה חיובית על ההיסטוריה היהודית בעתיד. בהתייחס לעוצמה קשה וכלכלית, ייתכן שהעם היהודי יתקשה לשגשג, ובמקרה של ישראל – לשרוד, אם היהודים יאבדו את יתרונם במדע ובטכנולוגיה. אם העניין שיש

ליהודים במדע ובטכנולוגיה לא ירד לשפל עמוק יותר, ואם ההזדמנויות הכספיות במגזר ההיי-טק ימשיכו לקרוץ, אין סיבה להניח שהתפקיד העתידי שימלאו היהודים במגזרים אלה יהיה קטן יותר מזה הנוכחי. הכלכלה מבוססת-הידע תמשיך לספק ליהודים הזדמנויות גדולות להתקדמות מקצועית וליצירת עושר.

המרחב הממוחשב

בשלושים השנים האחרונות חדרו טכנולוגיות מידע ותקשורת חדשות לכל מגזר במשק ובחברה. זוהי מהפכת התקשורת הגדולה ביותר מאז המצאת הדפוס המודרני על ידי הגרמני יוהנס גוטנברג בשנת 1455. מהפכת המידע נמשכת ללא הפוגה ועתידה לחולל בחיינו תמורות אדירות שעדיין לא ניתן לשערן. בשביל יהודים רבים, טכנולוגיות המידע הפכו לחיוניות לניהול חיייהם הפרטיים ולביצוע תפקידיהם המקצועיים והחברתיים. מקובל לחשוב שטכנולוגיות אלו הרחיבו את התקשורת בתוך ובין ארגונים יהודים וענפים שונים של העם היהודי (כגון בין ישראל לבין התפוצות). הן מאפשרות לחברים, בני משפחה ומכרים עסקיים לשמור על קשר יומיומי בין יבשות שונות, דבר שלא ניתן היה לדמיין בעבר. כמו כן הן עוררו היווצרות מספר עצום של ארגונים חדשים (חיפוש ב'גוגל' מעלה יותר מ-500,000 "ארגונים יהודיים" ברחבי העולם). המרחב הממוחשב שינה באופן קיצוני את משמעות המרחק והחיפוש אחר ידע, בהציגו אפשרויות לחיפוש מרחוק וללמידה מרחוק. אם הרדיפה אחר הידע נתפסת כמאפיין יהודי, הרי שיש מאפיין אחד שהוא אף יותר יהודי – אינדיבידואליזם. אין שום ספק שהמחשב מעודד ומתגמל אינדיבידואליזם, גם בחיים האישיים וגם בחיים המקצועיים, יותר מכל טכנולוגיה אחרת. המחשב מאפשר לרבים – ומספרם הולך וגדל – לעבוד ולתקשר ביניהם בזמנים ובמקומות שהם בוחרים. במקביל, המחשב יכול גם לחזק לכידות חברתית. למעשה, למרחב הממוחשב יש הפוטנציאל להתמודד בהצלחה עם נקודת התורפה הברורה ביותר של היהודים בעולם המודרני: מספרם הקטן והיעדר מסה קריטית. המרחב הממוחשב יכול לעזור ליהודים מבודדים רבים ולקהילות קטנות או נידחות להתחבר עם העולם היהודי הרחב ולהפוך לחלק ממנו. המרחב הממוחשב יוצר אפשרות לתקשורת מיידית ולפעולה משותפת מהירה בקרב מרכיבים פזורים ונפרדים של העם היהודי.

חיזוי התפתחויות לטווח ארוך בטכנולוגיות המידע ובהשפעתן על היהודים קשה אפילו יותר מהנסיון לנבא מגמות רבתי דמוגרפיות, גיאופוליטיות, צבאיות או כלכליות. ראשית, הטכנולוגיות הללו מצויות בכל מקום ומשנות בהתמדה כל פעילות אנושית שאפשר להעלות על הדעת. שנית, הן מתקדמות כה מהר ובכיוונים רבים כל-כך עד שאי אפשר לנבא איך ייראה המרחב הממוחשב בעוד שלושים שנה, ושלישית, מעט מאוד ידוע לנו על השימוש הנוכחי של יהודים במרחב הממוחשב. קשה להעריך האם המרחב הממוחשב מעורר יותר אחדות או יותר פירוד בקרב היהודים, בהשוואה לעבר או בהשוואה ללא-יהודים, והאם המרחב הממוחשב אכן הכפיל או שילש את התקשורת ואת פעילות-הגומלין בין יהודי ישראל והתפוצות, יותר ממה שהיה אפשרי לפני חצי מאה, כשהמגעים התבססו על נסיעות, מכתבים בדואר ושיחות טלפון. ברור שכמות התקשורת גדלה בכמה סדרי גודל. אבל מה באשר לאיכות? כאן המקום לכמה הערות אזהרה:

1) היהודים ישמרו על יתרון תחרותי בהשגת ובהעברת מידע במהלך שלושים השנים הבאות רק אם ההשכלה והידע שלהם יהיו מתקדמים יותר מאלה של אחרים, ורק אם ימשיכו להשתפר כל הזמן. כיום, היהודים – בתור שכאלה – רחוקים מאוד מניצול הפוטנציאל המלא של המרחב הממוחשב.

2) בעקרון, המצאת טכנולוגיות חדשות כשלעצמה לא תביא ליתר לכידות בין היהודים או להידוק הקשרים בין ישראל לבין התפוצות, אם היהודים לא ירצו בכך. אם יהיה רצון, המרחב הממוחשב יתווה את הדרך. אפשר לחשוב על קשר דינמי בין פוטנציאל המרחב הממוחשב לבין הרצון לפעילות-גומלין – אולי הם מעוררים זה את זה במידה מסוימת, אבל שוב, איננו יודעים מספיק על הקשר הזה.

3) פריצות דרך עתידיות בטכנולוגיות מידע יוכלו לחולל שינוי קיצוני רק בקרב יהודים שצריכים או רוצים להשתמש במרחב הממוחשב. לדוגמה, אם המחשבים יוכלו לתרגם ביעילות משפה לשפה, ייעלם בבת-אחת אחד המכשולים הגדולים ביותר לתקשורת מחשבים בין יהודים בארצות שונות. יהודים אלה, למשל אלה הגרים בצרפת, ברוסיה, או בארה"ב, אינם מתקשרים בקלות אלא בשפתם הלאומית.

פרק 4: ניתוח מורפולוגי, עתידים חלופיים

ניתוח מורפולוגי מספק כלי פשוט יחסית לעיון באלפי עתידים אפשריים בצורה קומפקטית. הוא פועל בעזרת מטריצה שבה השורות משקפות את הממדים והטורים משקפים מגוון של מצבים אפשריים בכל ממד. כל עתיד אפשרי נוצר על-ידי שרטוט נתיב מלמעלה למטה. מספר העתידים החלופיים הוא נוסחה צירופית המבוססת על מספר הממדים הנבחרים ומספר המצבים האפשריים בכל ממד. היתרון שבניתוח כזה בהשוואה לבניית מספר קטן של עתידים אפשריים הוא שהוא מאפשר בדיקת מגוון צירופים גדול בהרבה. הניתוח מותיר את הצירופים פתוחים, כך שאפשר בקלות להכניס בהם שינויים בהתאם להתפתחויות.

להלן שתי מטריצות מורפולוגיות. הראשונה היא מטריצה מקוצרת, בסיסית, המאפשרת ניתוח רחב במבט חטוף. השנייה מפורטת מאוד וכוללת מגוון רחב יותר של רעיונות ואפשרויות שעלו במהלך הפרויקט ו/או מופיעים בספרות. בשתי המטריצות, הטורים בכל ממד כוללים אפשרות ניטרלית (בדרך כלל, המצב יישאר כמו עכשיו), אפשרות שלילית, אפשרות חיובית, ושתי אפשרויות "ג'וקר", של מצבים פוטנציאליים שליליים ביותר או חיוביים ביותר, שנכללים כאן בעיקר כדי לעורר מחשבה ולהרחיב את גבולות המעטפת, במטרה לצמצם ככל האפשר את הסיכוי ל"כשל דמיון".

ניתוח מורפולוגי מקוצר*

ממד	ניטרלי	שלילי	חיובי	ג'וקר (+)	ג'וקר (-)
דמוגרפיה: מספרים	14 מיליון	12 מיליון	15 מיליון	20 מיליון	6 מיליון
דמוגרפיה: הרכב	50% בישראל	80% בישראל	2/3 בישראל	מרכזים חדשים	השמדת ישראל
זהות	מעורבת	חלשה	חזקה	חדשה: רעיון מושך	דחיה מסיבית
עוצמה קשה ורכה	כמו עכשיו	ירידה בכוח	עליה בכוח	מאה יהודית חדשה	מלחמה גרעינית
ישראל-התפוצות	כמו עכשיו	התרחקות	קשר חזק, עמוק ושוויוני	רעיון מוביל חדש	עוינות ודחיה
כלכלה יהודית	שיפור קל	קיפאון כלכלי	גידול רב בישראל	זינוק "אירי" בישראל	משבר כלכלי עולמי
מדע וטכנולוגיה	כמו עכשיו	ירידה בהישגים	פריצות דרך גדולות		
מנהיגות	כמה מנהיגים טובים אך לא כולם	מנהיגות בינונית	מנהיגות חדשנית	"מלך/משיח" חדש	
שחקנים עולמיים עיקריים	אסיה עולה, אין חוסר יציבות	האיסלאם הקיצוני עולה	אמריקה חזקה	שלום עולמי ממושך	קריסת הבטחון הגלובלי
הפצת נשק להשמדת המונים		לקבוצות טרור	תחת שליטה	בלמת ההפצה	מלחמה גרעינית עולמית
טרור	מזדמן, לא מחולל שינוי מהותי	השפעה גוברת	מטרד שולי	מחוסל	שיבושים עולמיים
אנרגיה	הנפט הוא גורם, אבל לא המכריע	הנפט תומך בטרור	הנפט פחות חשוב	הנפט יוצא מהמשוואה	כוח הנפט
הפלסטינים והמזרח התיכון	סכסוך ניתן לניהול	סכסוך מסלים	יחסי שלום	ישראל/פלסטינים לקראת הצטרפות לאיחוד האירופי	השמדה הדדית
דמוגרפיה גלובלית	מובלעות אתניות	האיסלאם משנה את אירופה	השתלבות המהגרים	מהפך דמוגרפי	תבערה עולמית על רקע אתני
כלכלה גלובלית	מגמות מעורבות	אי יציבות חוסר שוויון	גידול בעושר; שוויון	חיסול העוני	קריסת הסדר העולמי
תרבויות גלובליות	התמזגות מערבית-אסיאתית	מתחים תרבותיים	חילופי תרבויות	כת חדשה של שלום	התנגשויות עולמיות בין תרבויות
דת	מגמות מעורבות	מעמיקה סכסוכים	אישית, לא גיאופוליטית	מקור לשלום	התנגשויות עולמיות על רקע דתי
משילות גלובלית	מדינות חזקות; רשתות גלובליות	לא יציבה, מבוססת על הכרעת הרוב	יציבה; מגוננת על מיעוטים	סדר עולמי שָלוֹ	קריסת הסדר העולמי
אנטישמיות	מגמות מעורבות	עוינות ליהודים ולישראל	תופעה שולית	פילושמיות	ישראל והיהודים מצורעים
המרחב הממוחשב		מכשיר לשנאה ולטרור	מכשיר לחילופי תרבויות		
אסונות טבע ומחלות	ניתנים לניהול	משבשים מרכזים יהודיים	זניחים; בשליטה		

* ניתוח מורחב ודוגמאות נוספות מופיעים בנספח.

עתידים חלופיים – מבוא:

להלן הצגה של ארבעה אבטיפוסים חלופיים של עתידים "טהורים". העתידים נוצרו על בסיס ההצלבה של שני צירים: הציר הראשון, הכולל את הממד היהודי הפנימי, והציר השני, הכולל את הממדים החיצוניים. העתידים החלופיים מתוארים בהמשך ביתר פירוט.

הציר הראשון נבנה על סמך הרעיון של מומנטום יהודי, שאותו הצגנו קודם. הציר השני נבנה על פי הרעיון הוותיק של "טוב ליהודים או רע ליהודים". תנאים חיצוניים חיוביים פירושים שהיהודים מסוגלים לשרוד ולשגשג הן כיחידים והן כקהילה פתוחה בעולם, בעוד שתנאים שליליים פירושים שהיהודים מצויים בסכנה כיחידים וכקהילה. ארבעת העתידים החלופיים העולים מתוך הצלבת שני הצירים הללו הם:

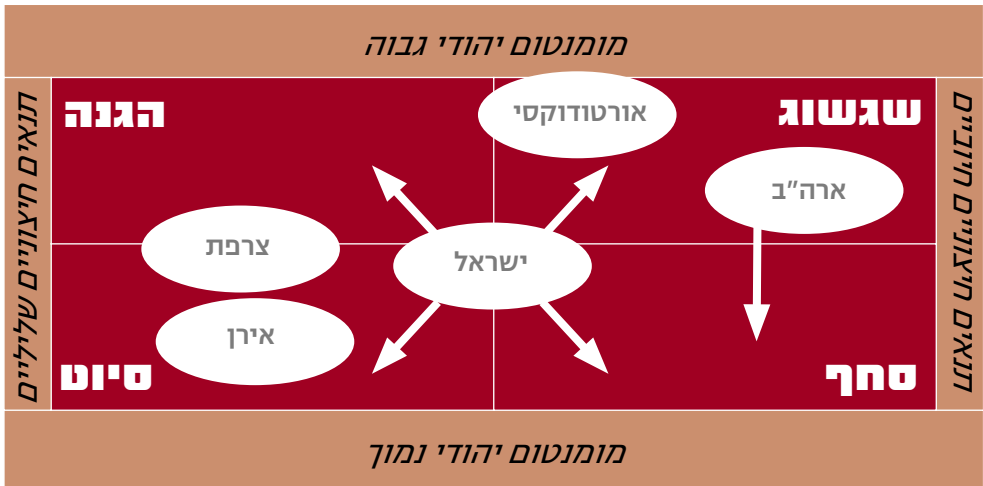
- **מומנטום יהודי – גבוה**; תנאים חיצוניים – חיוביים: זהו העתיד האידיאלי הרצוי – והוא מכונה "שגשוג".
- **מומנטום יהודי – נמוך**; תנאים חיצוניים – חיוביים: מנקודת מבט ערכית, זהו עתיד בעייתי, המכונה "סחף".
- **מומנטום יהודי – גבוה**; תנאים חיצוניים – שליליים: מנקודת מבט ערכית, זהו עתיד בעייתי, המכונה "הגנה".
- **מומנטום יהודי – נמוך**; תנאים חיצוניים – שליליים: זהו עתיד בלתי-רצוי בעליל, המכונה "סיוט".

סוגי עתידים אלה הם גם – במובנים רבים – ה"עֲבָרִים" של העם היהודי, כשההיסטוריה היהודית היא בעיקרה סִיפּוֹר (נרטיב) שעובר בין ארבעת השלבים, עם תקופות של שגשוג, סחף, הגנה וסיוט. ההיסטוריה של העם היהודי גם מוכיחה שהמעבר משלב אחד לאחר יכול לפעמים להיות מהיר מאוד, כשהעם היהודי עובר משגשוג לסיוט ולהפך בתוך שנים ספורות. ניתן להחיל עתידים אלה גם על תת-קבוצות בתוך העם היהודי, כגון הקהילה היהודית באמריקה, או הקהילה החרדית, ואנו מביאים דוגמאות נוספות לשימוש במטריצה על קהילות. מטריצת הקהילות מוצגת כאן למטרות הדגמה, אבל פרויקט זה לא יתמקד בקהילות ספציפיות.

העם היהודי: ארבעה עתידים חלופיים

קהילות: ארבעה עתידים חלופיים

תיאור העתידים החלופיים

כל אחד מארבעת העתידים החלופיים המוצגים בטבלת 22X המוצגת לעיל מתוארים בהמשך ביתר פירוט. הפרטים נועדו לגרות את הדמיון על-ידי הענקת תחושה איך ייראה העתיד. בנוסף לתיאורים, כל עתיד חלופי כולל דוגמאות למדיניות, החלטות והתפתחויות חיצוניות שבכוחן להוביל מן ההווה אל העתיד החלופי המתואר.

תיאור עתיד חלופי א': שגשוג

דמוגרפיה יהודית:

- 41 מיליון יהודים; 06 אחוזים מתוכם חיים בישראל ומהווים בה רוב של 90 אחוזים; ירידה משמעותית בשיעור נישואי החוץ; גידול בהזדהות; ילדים מנישואי חוץ בוחרים להזדהות כיהודים.

זהות יהודית:

- יצירתיות יהודית בתרבות, בדת ובאמונה מספקת משמעויות חדשות ורלוונטיות להיות יהודי; היהודים פעילים במיוחד במאמצי תיקון עולם ותורמים תרומות חדשות לאנושות.
- עוצמה יהודית קשה ורכה: יש התקדמות אמיתית לקראת סדר עולמי חדש, הכולל הסכם שלום כולל במזרח התיכון בתמיכת רוב מדינות ערב והאיסלאם ורוב המעצמות, וכן האו"ם. איראן נוטשת את תוכניות הגרעין שלה. ישראל שומרת על עליונות צבאית כוללת, אבל אין איומים ביטחוניים רציניים; האנטישמיות והאנטי-ישראליות בירידה. המעמד הכולל של העם היהודי – עוצמתו הרכה – בעלייה.

ישראל – תפוצות:

- ישראל היא מדינה יהודית, שיהודיותה מתבטאת בדרכים שונות, ציבוריות ופרטיות; מעמדה הביטחוני של ישראל יציב; החברה הישראלית קוסמת ליהודים מבחינה כלכלית ואיכותית; היצירתיות היהודית פורחת בישראל ובתפוצות.
- צמיחה תרבותית וכלכלית של הקהילות הגדולות; ילדים יהודים, גם מנישואי חוץ, מקבלים חינוך יהודי; רבים לומדים ומדברים עברית.
- העם היהודי נהנה מאחדות תוך גיוון עם יכולת מוגדלת לפעולה קולקטיבית; הקשר בין ישראל והתפוצות מתהדק באמצעות רשתות ואינטרנט.

כלכלה יהודית ומדע:

- הכלכלה הישראלית בצמיחה רבה – מגיעה ל-08 אחוזים מהתמ"ג לנפש של ארה"ב; גידול במשאבים הפיננסיים הזמינים למטרות יהודיות והשקעות גדולות מוקצות לעתיד היהודי.
- ישראל מזנקת לצמרת המדדים העולמיים של התמ"ג לנפש ואיכות החיים הודות להשקעות בתשתית, חינוך, סביבה ותרבות.

- השקעות ממוקדות במדע וטכנולוגיה על ידי יהודים מביאות להישגים שמגבירים את ביטחון היהודים, עושרם וכבודם בזירה הבינלאומית
- פרויקט אנרגיה יהודי מוציא את הנפט מהמשוואה העולמית; מדענים יהודים הם חברים בולטים בצוותים שמוצאים תרופה לאיידס, למלריה ולמחלות אחרות.

מנהיגות:

- המנהיגות היהודית ברמה אישית ומקצועית גבוהה מאוד.

הסביבה החיצונית

- העולם נהנה ממאזן כוחות שבו התחרות נערכת בעיקר בתחום הכלכלה והפיתוח; אמריקה ממשיכה ליהנות מדומיננטיות אבל היא משולבת בקהילה הבינלאומית.
- עליית מקורות אנרגיה חלופיים מתחילה תהליך איטי לקראת דחיקת הנפט לשוליים כגורם במזרח התיכון ומובילה לירידה יחסית של מדינות ערב.
- התפתחות כלכלית איתנה במדינות האיסלאם ואפריקה ממתנת את שיעורי הגידול הדמוגרפי ומפחיתה את ההגירה למערב.
- האיסלאם מתמתן הודות לגלובליזציה ומאמץ ערכים של פלורליזם, סובלנות וריסון האלימות.
- מתחוללת פריחה ביחסי יהודים-נוצרים עם עניין גלובלי חיובי בישראל וביהדות; ירושלים הופכת למרכז ליצירתיות דתית ולדיאלוג בין-דתי הכולל דיאלוג יהודי-מוסלמי.
- שלום יציב בין ישראל, מדינה פלסטינית וסוריה, רוב מדינות המזרח התיכון שומרות על יחסים נורמליים למדי עם ישראל. פלסטין וישראל מפתחות קשרים כלכליים הדוקים וביחד עם ירדן מפתחות קשרים עמוקים יותר עם האיחוד האירופי. עיראק מתייצבת כמשטר דמוקרטי, והדמוקרטיה מתפשטת באזור מבלי להפר את יציבותו. איראן עוברת מהפך שלטוני ומוותרת על תוכניתיה לפיתוח נשק גרעיני.
- ירידה ניכרת בעוינות כלפי יהודים כתוצאה מהשגת שלום אזורי וחיסול הטרור הגלובלי – עלייה בהשפעתן של סין והודו גורמת להפצת רעיונות של רב-אתניות ופלורליזם דתי
- ארגונים יהודיים עיקריים, ממשלת ישראל ומספר גדול של מנהיגים וארגונים איסלאמיים מסכימים לשתף פעולה במאבק נגד האנטישמיות והאנטי-איסלאמיות ומקימים ליגה משותפת למניעת שנאה דתית ותרבותית, ההופכת לשחקן עולמי מרכזי ויעיל.
- פעולה מערבית וגלובלית נחושה בולמת את הפצת הנשק הגרעיני, מקפיאה את תוכניות ההתגרענות של איראן ומאיטה הפצת ידע מסוכן.
- הטרור האיסלאמי פוחת משמעותית הודות לשילוב של אמצעי נגד נוקשים מצד המערב ותגובה נחושה נגד הטרור מצד מנהיגי האיסלאם ומדינות מוסלמיות.

דוגמאות לכיווני מדיניות והתפתחויות הצפויות להוביל לעתיד חלופי של "שגשוג":

כיווני מדיניות:

דמוגרפיה:

- מדיניות ברורות לעידוד משפחות גדולות יותר וגם אופנה חדשה של משפחות גדולות יותר מובילות למשפחות גדולות יותר בקרב זוגות בעלי השכלה גבוהה.
- שינוי בהגדרות ובחשיבה מוביל לגישות חדשות המקבלות יהודי שוליים אל חיק העם היהודי.

זהות:

- הזרמת כספים למגוון רחב של תוכניות ומוסדות מובילה להופעת מספר רב של נתיבים קורצים להזדהות כיהודים, כך שגם הורים בנישואי חוץ מחליטים לשלב את משפחותיהם בקהילה יהודית תוססת ומרתקת.
- עוצמה יהודית קשה ורכה: הסכם שלום ושינויים בסביבה הגיאופוליטית מרחיקים מהמשוואה את האיומים הפיסיים העיקריים על קיומה של ישראל.
- הקהילה היהודית בארה"ב מצליחה לגייס קבוצות חדשות וחשובות בארה"ב לחיזוק התמיכה הפוליטית בישראל.
- ישראל משיקה שלושה מפעלים לאומיים בשותפות עם העם היהודי: הראשון חותר למציאת תשובות יהודיות ייחודיות לשאלות של צדק חברתי בעידן המידע; השני חותר לתרום לפיתוח אנרגיה חלופית, והשלישי לקראת מהפכה ירוקה באפריקה. המסורת היהודית נתפסת בעולם כמקור להדרכה מוסרית; ישראל הופכת למרכז עולמי של מצויינות וחדשנות בפיתוח אנרגיה וחקלאות חלופית.

ישראל – תפוצות:

- רפורמות חינוכיות בישראל מובילות למהפך בחינוך בישראל והיא מטפסת במעלה טבלאות ההשוואה הבינלאומיות; מספר גדל של יהודים בוחרים לעלות לישראל או לשלוח את ילדיהם לתקופות לימוד בישראל.
- פיתוח תוכניות חדשות לעלייה רב-מקומית וקשר עם ישראל לכל החיים מגדיל את מספר היהודים התורמים מכשרונם באופן פעיל להצלחת ישראל.
- פרויקטים של עוצמה רכה מאפשרים ליהודים בישראל וברחבי העולם לגלות דרכים חדשות לעבודה משותפת. הפרויקטים משפרים את תדמיתה של ישראל בעולם ומלהיבים צעירים יהודים ברחבי העולם לעבודת "תיקון עולם".
- פורום העולם היהודי מוקם והופך למרכז חדש של שיח ורעיונות חדשניים ומשביעים לגבי מקום היהדות במרחב הציבורי בישראל, ובכלל זה מקומם בישראל של הזרמים השונים ביהדות. הצלחת הפורום מייצרת תחושה מחודשת של 'עמ'יות' (peoplehood) עולמית, ומציעה למנהיגים יהודיים הזדמנות מובנית לדיון ולגיבוש מדיניות.

כלכלה:

- ישראל עושה שימוש נבון במשבר הכלכלי לשינוי סדר הקדימות מבית ולהנהגת גל חדש של רפורמות והשקעות המאפשרות לישראל לפעול במלוא פוטנציאל הצמיחה שלה בתום המשבר.
- ישראל משדרגת את מעמדה מול האיחוד האירופי כשהיא הופכת ל"נורבגיה" מבחינת יחסיה עם האיחוד האירופי ונהנית מהיתרונות של המשך צמיחה ומדיניות חברתית משופרת.

הישראלים מנצלים את הצמיחה של הודו וסין;

- פרויקט "עצמאות באנרגיה 2030" הופך את ישראל למרכז עולמי של חדשנות מדעית וטכנולוגית בתחום האנרגיה.
- הגידול בתרומות קטנות דרך האינטרנט מחדש את מסורת הקהילה היהודית של תרומה קטנה אך משמעותית ומגלה מקור חדש חזק ובר-קיימא של משאבים כספיים למטרות ליכוד הקהילה היהודית.

מנהיגות:

- בעקבות משבר עמוק במנהיגות, צעירים יהודים בישראל ובעולם מתגייסים ומצטרפים למפלגות פוליטיות ולארגונים יהודיים, ולפעמים "משתלטים" על ארגונים מאובנים. הסוכנות היהודית, הקונגרס היהודי העולמי, והקונפדרציה היהודית המאוחדת, עוברים רפורמות יסודיות והופכים למוסדות המובילים בקהילה היהודית עולמית חזקה; המנהיגים והארגונים החדשים יוצרים פורומים גלובליים משותפים לניהול שיח בונה על עתיד העם היהודי.
- מושקת תוכנית פיתוח לפוליטיקאים, היוצרת קאדר איכותי של מנהיגים צעירים בישראל ובחו"ל בעלי מחויבות לעם היהודי.

התפתחויות חיצוניות:

- בעקבות תהליך מתמיד של התפתחויות כלכליות בעלות בסיס רחב, ההתמתנות הופכת למגמה השלטת בעולם הערבי. מוסלמים אירופים רבים חוזרים לצפון אפריקה (המודל האירי), מה שמוביל למודל מקובל יותר של שיתוף פעולה בין אירופה לבין האיסלאם;
- עליית הכוחות המוסלמיים המתונים פותחת הזדמנות חדשה לעשיית שלום במזרח התיכון. כשהפרמטרים לשלום כבר נקבעו, נחתם במקרה הסכם שלום כולל וסופי.

תיאור עתיד חלופי ב': סחף

דמוגרפיה יהודית:

- 12 מיליון יהודים; גידול במספר נישואי החוץ; ילדים מנישואי חוץ בוחרים שלא להזדהות כיהודים;
- 50 אחוזים או יותר מהיהודים גרים בישראל.

זהות יהודית:

- שקיעתן של אידיאולוגיות מסוימות, בצד הגלובליזציה התרבותית, שוחקות את הזהות היהודית;
- ירידה במספר הילדים המקבלים חינוך יהודי;
- העם היהודי אינו ממלא שום תפקיד חשוב במציאות פתוונות לבעיות האנושות;
- המאפיינים היהודיים של ישראל מדוללים לטובת נורמליזציה ושיתוף פעולה אזורי – אין בישראל שום יצירתיות יהודית משמעותית, למרות שישראל חווה הצלחה בתחומים כלליים;
- ירידה משמעותית בידע ובחינוך היהודי.

עוצמה יהודית קשה ורכה:

- הצבא הישראלי נכנס לתהליך ירידה יחסית;
- הקהילה היהודית בארה"ב חווה ירידה יחסית בהשפעתה הפוליטית;
- ישראל היא מדינה נורמלית ככל המדינות, ללא שום מאפיינים מיוחדים.

ישראל – תפוצות:

- אדישות בקרב הדור הצעיר בתפוצות ביחס לישראל ולקהילה היהודית ולהפך;
- ירידה באחדות הלאומית וביכולת לפעילות מתואמת.

כלכלה יהודית ומדע:

- יהודים כיחידים מצליחים היטב, אבל עיקר העושר היהודי מצוי בידי יהודים שאין להם עניין במטרות יהודיות;
- הישראלים משתלבים בכלכלה העולמית וחווים שחיקה בקשרים שמחברים אותם לישראל ולעם היהודי;
- ירידה בעניין במדע ובטכנולוגיה בקרב יהודים וצמצום השקעות בישראל גוזלים מהיהודים מקור חשוב לביטחון, עושר וכבוד בזירה הבינלאומית.

מנהיגות:

- המנהיגות היהודית בינונית.

הסביבה החיצונית:

- העולם נהנה ממאזן כוחות יציב שבו התחרות נערכת בעיקר בשדה הכלכלה והפיתוח; אמריקה ממשיכה ליהנות מדומיננטיות אך היא משולבת יותר בקהילה בינלאומית;
- עליית מקורות אנרגיה חלופיים מתניעה תהליך איטי של דחיקת הנפט לשוליים כגורם במזרח התיכון ומובילה לירידה יחסית של ארצות ערב;
- התפתחות כלכלית יציבה במדינות האיסלאם ואפריקה ממתנת את שיעורי הגידול הדמוגרפי ומפחיתה את ההגירה למערב;
- האיסלאם מתמתן הודות לגלובליזציה ומאמץ ערכים של פלורליזם, סובלנות ובלimit האלימות;
- תהליך שלום יציב בין ישראל, מדינה פלסטינית וסוריה; רוב מדינות המזרח התיכון מקיימות יחסים נורמליים למדי עם ישראל. פלסטין וישראל מפתחות יחסים כלכליים הדוקים וביחד עם ירדן מפתחות קשרים עמוקים יותר עם האיחוד האירופי. עיראק מתייצבת כמשטר פרוטו-דמוקרטי. הדמוקרטיה מתפשטת באזור מבלי להפר את יציבותו. איראן עוברת שינוי במשטר ומוותרת על תוכניותיה הגרעיניות;
- ירידה ניכרת בעוינות כלפי יהודים כתוצאה מהשגת שלום אזורי וחסול הטרור העולמי – עלייה בהשפעתן של סין והודו מפיצה רב-אתניות ופלורליזם דתי בעולם;
- פעולה נחושה של המערב והעולם חוסמת את הפצת הנשק הגרעיני, מקפיאה את תוכניות הגרעין של איראן ומאיטה הפצת ידע מסוכן; יחד עם זאת, במסגרת המאמץ הנחוש לעצירת הפצת הנשק הגרעיני, הולך וגובר הלחץ על ישראל להצטרף לאמנה עולמית מחודשת, המחייבת אותה לחשוף את היכולות המיוחסות לה בתחומי נשק גרעיני, ביולוגי וכימי, ולוותר עליהן;
- הטרור האיסלאמי נחלש מאוד הודות לשילוב של אמצעי נגד חריפים מצד המערב ותגובה אנטי-טרוריסטית מצד מנהיגי האיסלאם ומדינות מוסלמיות;
- שיתוף הפעולה העולמי מעמיק ויוצר תחושה של עולם אחד המתייצב מול אתגרים משותפים;
- השינויים הדמוגרפיים כוללים התבוללות מואצת של הקהילה היהודית בארה"ב, ושקיעתה באופן יחסי לקבוצות אחרות בארה"ב מובילה לירידה בכוחה הפוליטי.

דוגמאות לכיווני מדיניות והתפתחויות הצפויות להוביל לעתיד חלופי של "סחף":

כיווני מדיניות

כללית, עתיד חלופי של סחף מאופיין בהיעדר מדיניות וב"יתור", או במדיניות שגויה – עתיד חלופי של סחף הוא התולדה של צירוף של תנאים חיצוניים חיוביים שאינם פוגשים מדיניות יהודית המיועדת להבטיח את כוח המשיכה של החיים היהודיים בתקופה של פתיחות וקבלה מבחוץ; או גרוע מזה – תנאים חיצוניים חיוביים המלווים במדיניות שדוחקת ומרחיקה עוד את היהודים, בדיוק בתקופה שבה הם נהנים מחופש הבחירה הגדול ביותר.

זהות/דמוגרפיה:

- התוכן היהודי מדולל, והדבר מוביל להתרחקות מכל מחויבות יהודית – בעיקר כלפי הקולקטיב;
- בעקבות לחצים פוליטיים פנימיים, ישראל מאמצת פרשנות דתית מחמירה להגדרת "מיהו יהודי?" ובכך גורמת ליהודים לא דתיים מחוץ לישראל לחוש דחויים ומנוכרים;
- עוצמה יהודית קשה ורכה: הרצון לנורמליות בעקבות השיפור במצב הגיאופוליטי וחתירת הסכם השלום מובילים לצמצום ההשקעות בעוצמה הצבאית של ישראל;
- הנורמליזציה מובילה גם לירידת תחושת הסולידריות היהודית ולמיעוט תרומות למטרות קהילתיות יהודיות.

התפתחויות:

זהות:

- רעיונות של בחירה חופשית והגשמה אישית ממשיכים לשחוק את ההשתייכות היהודית, שיעור נישואי החוץ גדל וכחות אנשים מתחתנים בכלל;
- הכשל של היהודים ליצור צורות הזדהות חדשות ומגוונות מוביל יהודים לבחור זהויות אחרות ולהעדיף אותן על פני זהותם היהודית.

עוצמה יהודית קשה ורכה:

- בעקבות הסכם השלום, ישראל מפגרת בהשקעות בצבא וחווה הידרדרות ביתרון העוצמה הקשה שלה;
- כשישראל שוב אינה ניצבת מול איום קיומי, הקהילות היהודיות מאבדות את יכולתן לגייס תמיכה פוליטית, וחווות ירידה בהשפעתן;
- כשהסכסוך שוב אינו שולט בסדר היום, הישראלים משתוקקים לנורמליות וישראל הופכת ל"סתם עוד מדינה", ששום דבר אינו מייחד אותה ממדינות אחרות.

ישראל – תפוצות:

- המשך הגלובליזציה וניידות היהודים חותרים תחת הרעיון של מדינת הלאום ומפחיתים את התמיכה בישראל;
- בקרב יהודי ארה"ב עולה תנועה חזקה הקוראת להתנתק מישראל "שאיננה יהודית מספיק".
- שני עשורים של צמיחה כלכלית בישראל ותחושת ביטחון גוברת מובילים את היהודים בישראל לראות את יהודי התפוצות כבלתי-חיוניים לעתיד ישראל.

כלכלת ישראל:

- גידול בפער בין נדבנים גדולים לבין תורמים קטנים גורם לריכוז התרומה היהודית בקרב מספר קטן של תורמים גדולים; רוב התורמים מתרחקים מתרומה לישראל ולקהילה היהודית.

תיאור עתיד חלופי ג': הגנה

דמוגרפיה יהודית:

- 14 מיליון יהודים; 55 אחוזים חיים בישראל ומהווים בה רוב של 80 אחוזים; ירידה משמעותית בנישואי חוץ; עלייה בהזדהות; ילדים מנישואי חוץ בוחרים להזדהות כיהודים; העלייה מארצות המערב לישראל מגיעה ל-50,000 נפש בשנה עקב החמרה בתנאים החיצוניים.

זהות יהודית:

- יצירתיות יהודית בתרבות, בדת ובאמונה, מספקת משמעות חדשה ורלוונטיות של להיות יהודי.

עוצמה יהודית קשה ורכה:

- כוחה הצבאי של ישראל גָּל בהתאם להתגברות האיומים, והיתרון האיכותי של צה"ל משתפר באופן ממשי;
- הקהילה היהודית בארה"ב וקהילות יהודיות אחרות מתארגנות היטב ומסוגלות להבטיח תמיכה פוליטית לישראל בצמתים מכריעים;
- עמדתה הנחושה של ישראל כנגד איומים קיומיים מעוררת יחס של כבוד מהול בטינה מצד מדינות מובילות.

ישראל – תפוצות:

- ישראל היא מדינה יהודית, שיהודיותה מתבטאת בדרכים שונות, ציבוריות ופרטיות גם יחד; החברה הישראלית קוסמת ליהודים מבחינה כלכלית ואיכותית; היצירתיות היהודית פורחת בישראל ובתפוצות;

- צמיחה תרבותית וכלכלית של הקהילות הגדולות; ילדים יהודים, גם בנישואי חוץ, מקבלים חינוך יהודי;
- העם היהודי נהנה מאחדות מתוך גיוון ויכולות מורחבות לפעילות קולקטיבית; ישראל והתפוצות מקושרות ביניהן יותר באמצעות רשתות והאינטרנט.

כלכלה יהודית ומדע:

- כלכלת ישראל בצמיחה מתמדת, הניזונה בעיקר ממחקר ופיתוח היי-טק;
- מונעות על-ידי תחושת דאגה לעתיד, הקהילות היהודיות חוות גידול במשאבים הכספיים הזמינים למטרות יהודיות; נעשות השקעות גדולות בעתיד היהודי, בעיקר בחינוך יהודי;
- השקעות ממוקדות במדע ובטכנולוגיה על-ידי יהודים מביאות להישגים המגדילים את ביטחון היהודים ועושרם.

מנהיגות:

- המנהיגות היהודית ברמה גבוהה מאוד מבחינה אישית ומקצועית;
- המנהיגים היהודיים מצליחים לקבל החלטות מכריעות לעתיד העם היהודי;
- מנהיגי ישראל מסוגלים לממש מדיניות חשובות החיוניות להשרדותה העתידית של ישראל.

הסביבה החיצונית:

- שיתוף פעולה גדל בין מדינות איסלאמיות ההופכות יותר ויותר איסלאמיות ומתקדמות מבחינה טכנולוגית; לשלוש מדינות איסלאמיות יש נשק גרעיני; טורקיה מחוץ לאיחוד האירופי והופכת קיצונית יותר; המערב נוטה פחות להיכנס למלחמות;
- הגירה בהיקף גדול מארצות האיסלאם לאירופה ומאמריקה הלטינית לארה"ב משנה את אופיין הדמוגרפי של המדינות, ובכלל זה אוכלוסיות מצביעות; המאמצים לבלום את ההגירה נכשלים;
- משבר כלכלי עולמי מוביל לתגובת נגד כלפי הגלובליזציה ולאי שקט מבית;
- האיסלאם והנצרות על מסלול התנגשות המוביל לעימותים, כשהיהודים לכודים בתווך; אלימות מוסלמית כלפי יהודים וישראל במגמת עלייה;
- ביקוש גובר לאנגריה מצד מדינות אסיה הגורם לעליית מחירי הנפט לסביבות 350 דולר לחבית, בצד תחרות גוברת על הנפט, מביאים להאטה בכלכלה העולמית.
- עימות מתמיד בין ישראל לבין הפלסטינים; חוסר יציבות במדינות רבות במזרח התיכון; האזור נתון בקיפאון כלכלי.
- עוינות נרחבת כלפי יהודים, ובמיוחד כלפי ישראל;

- עלייה עולמית בטרור, כולל מספר מגה-התקפות על מרכזי אוכלוסיה; גידול בהתקפות על מטרות ישראליות ויהודיות; תביעות כלפי ישראל לוותר על הרעיון של היותה מדינת העם היהודי;
- התנגשות גוברת בין תרבויות, שעדיין איננה אלימה בצורתה אבל בעלת השלכות מעמיקות על השיח העולמי;
- ניצול לרעה של המרחב הממוחשב להפצת שנאה, טרור המונים ושיבושים נרחבים ברשת העולמית על-ידי האקרים, מוביל לפיקוח עולמי על המרחב הממוחשב; יש מדינות שמתמשות במרחב הממוחשב לשטיפת מוח, עם פיקוח הדוק על הגישה והתכנים בעזרת טכנולוגיות חדשות לשליטה במרחב הממוחשב.

דוגמאות לכיווני מדיניות והתפתחויות הצפויות להוביל לעתיד חלופי של "הגנה":

כיווני מדיניות:

זהות:

- יזמים יהודיים מפתחים מודל חדש, מקורי וכלכלי, ללמידה מרחוק, המאפשר ליותר יהודים נגישות לחינוך יהודי איכותי, מושך ובהישג יד.

ישראל – תפוצות:

- שירותי הביטחון והחוץ של ישראל מקיימים שיתוף פעולה הדוק עם ארגונים יהודיים וממשלות מקומיות להגנת יהודים מפני איומים גוברים ותקריות אנטישמיות ומאפשרים לחיים היהודיים ברמה האישית והקהילתית להימשך בביטחון יחסי;
- תחושת סכנה משותפת מחברת בין היהודים בישראל ומסביב לעולם; מספר גדל של יהודים מהגרים לישראל ורבים אחרים מבלים תקופות בישראל ותורמים מכישוריהם לחברה הישראלית.

עוצמה יהודית רכה וקשה:

- עקב לחצים קיומיים, ישראל משקיעה רבות בפיתוח צבאי ובעיקר בטכנולוגיות פורצות דרך, ומאפשרת לצה"ל לפתוח פער גדול מול יריביו;
- ישראל יוזמת מספר מבצעים צבאיים חדשניים ומוצלחים המעוררים תחושת גאווה בקרב היהודים וכבוד מהול בטינה מצד מדינות מובילות.

כלכלה:

- הרפורמות בכלכלת ישראל מובילות לתקופת צמיחה ממושכת, למרות המשבר הכלכלי העולמי והמשך האי-יציבות הגיאופוליטית;
- תורמים וארגונים יהודיים נענים לתחושת האיום הגוברת ומשקיעים רבות בביטחון ישראל, חינוך יהודי ומוסדות יהודיים; כספי התורמים עוזרים במיוחד בתמיכה לדור חדש של מנהיגים יזמים חברתיים היוצרים דרכים חדשים ומפתות להזדהות יהודית.

מנהיגות:

- ייסוד אקדמיה עולמית למנהיגות יהודית יוצר קאדר של מנהיגים באיכות גבוהה, המצויידיים היטב להובלת העולם היהודי בעתות משבר;
- ארגונים יהודיים מאמצים את הנוסחה כי 35 אחוזים מכלל ההנהגה והסגל צריכים להיות בני פחות מ-35 שנים, ומממשים אותה בשיטתיות, מה שמביא להתחדשות מוסדות ולפיתוח דור חדש של מנהיגים מחויבים.

הסביבה החיצונית:

- מנהיגי ישראל משדרגים בזירות את הקשרים הביטחוניים, הכלכליים ואסטרטגיים עם ארה"ב, ובונים חומת מגן חזקה לישראל וליהודים, כשישראל מוזמנת להצטרף לנאט"ו.

התפתחויות:

מנהיגות:

- דור חדש של מנהיגים בעלי שיעור קומה מוסרי משכנעים את היהודים בישראל ובתפוצות כי שגשוגם העתידי תלוי ביכולתם לפעול כקולקטיב ומתוך סולידריות.

תיאור עתיד חלופי ד': סיוט

דמוגרפיה יהודית:

- 6 מיליון יהודים; התקפת מגה-טרור/אירוע קטסטרופלי משמיד/ה את ריכוזי האוכלוסיה היהודית בישראל.

זהות יהודית:

- הזהות היהודית נתפסת כמסוכנת ולא מושכת;
- ירידה במספר הילדים המקבלים חינוך יהודי;
- העם היהודי אינו ממלא שום תפקיד משמעותי במציאת פתרונות לבעיות האנושות;
- ירידה משמעותית בידע ובחינוך היהודי.

עוצמה יהודית קשה ורכה:

- הצבא הישראלי חווה ירידה יחסית;
- הקהילה היהודית בארה"ב חווה ירידה יחסית בהשפעתה הפוליטית;
- ישראל נתפסת כאיום גדול מדי, הן לאזרחיה והן ליהודים ברחבי העולם;
- ישראל היא "מדינה מצורעת".

ישראל – תפוצות:

- ירידה באחדות הלאומית וביכולת לפעילות קולקטיבית;
- יהודים ניצולי ההתקפות הגרעיניות נמלטים מישראל;

כלכלה יהודית ומדע:

- משבר כלכלי עולמי מוביל לירידה משמעותית בעושר היהודי, וגם לאלימות המופנית כלפי נכסים יהודיים;
- גל של פופוליזם כלכלי מוביל לשפל כלכלי בישראל;
- הגירה המונית של משאבי אנוש באיכות גבוהה ("בריחת מוחות") מישראל מתרחשת ללא מעצור;
- ירידה בעניין במדע ובטכנולוגיה בקרב יהודים וצמצום השקעות בישראל גוזלים מהיהודים מקור חשוב לביטחון, עושר, וכבוד בזירה הבינלאומית.

מנהיגות:

- המנהיגות היהודית בינונית, מושחתת ומנותקת.

הסביבה החיצונית:

- שיתוף פעולה גָּדֵל בין מדינות איסלאמיות ההופכות יותר ויותר איסלאמיות ומתקדמות מבחינה טכנולוגית; לשלוש מדינות איסלאמיות יש נשק גרעיני; טורקיה מחוץ לאיחוד האירופי והופכת קיצונית יותר; המערב נוטה פחות להיכנס למלחמות;
- ערים אירופיות מרכזיות הופכות איסלאמיות;
- הגירה בהיקף גדול מארצות האיסלאם לאירופה ומאמריקה הלטינית לארה"ב משנה את אופיין הדמוגרפי של המדינות, ובכלל זה אוכלוסיות מצביעות; המאמצים לבלום את ההגירה נכשלים;
- עלויות האנרגיה הגבוהות גורמות לסטגנציה במשק העולמי; התפרקות מוסדות ארגון הסחר העולמי.
- הגילוי כי עתודות הנפט קטנות בהרבה ממה שהוערך בעבר גורם להאטה מסיבית בכלכלה העולמית; ארה"ב מתרחקת בהדרגה מישראל, במאמץ נואש להבטיח לעצמה נפט;
- נטישת הדמוקרטיה באמריקה הלטינית, במזרח אירופה ובאסיה;
- מדינות ערב המתונות ניצבות מול איום על יציבותן;
- מתפתח סוג חדש של לוחמה נגד היהודים, המקבל צורה של התקפות אלימות נגד יהודים ומטרות יהודיות בישראל וברחבי העולם; התקפות אלו מסלימות לאירועי מגה-טרור המביאים להרג המונים, וכן לקיחת בני ערובה במספרים גדולים; מדינות המערב מאמצות מדיניות אנטי-ישראלית;

- הפצת נשק קוטל המונים נמשכת ללא הפרעה, כולל במדינות לא יציבות ופנאטיות ובידי שחקנים לא-מדינתיים; גם במזרח התיכון;
- הטרור מחסל אוכלוסיות יהודיות מרכזיות; הטרור מחזיר את העולם לימי הכאוס של חשכת ימי הביניים;
- קריסת הסדר העולמי.

דוגמאות לכיווני מדיניות והתפתחויות הצפויים להוביל לעתיד חלופי של "סיוט" העתיד החלופי של סיוט הוא תולדה של צירוף בין תנאים חיצוניים ההולכים ומידרדרים לבין הכשל להגיב כקולקטיב כיחידים.

פרק 5: נקודות התערבות עיקריות ופעולות אפשריות

פרק זה מבליט כמה מהכוחות המניעים שמאחורי המגמות שהודגשו בפרק הפותח. זיהוי המנועים עוזר באיתור פעולות אפשריות, אשר באמצעות השפעה על המנוע עצמו, יוכלו לשנות את המגמה ובמשך הזמן ליצור מצב עניינים שונה מזה שהיה נוצר ללא פעולת ההתערבות.

דמוגרפיה:

גודל האוכלוסיה היהודית והרכבה הם תוצאה של ארבעה משתנים אופרטיביים:

- הגירה בינלאומית;
 - בריאות ושרידה, המשפיעים על שיעור המיתות;
 - רמות פריון, המשפיעות על שיעורי הילודה;
 - המאזן בין הצטרפויות לקבוצה לבין פרישות מהקבוצה.
- משתנים אלה מושפעים בתורם מן המנועים העיקריים הבאים:
- אי-שוויון במערכת העולמית – משפיע בעיקר על הגירה בינלאומית ועל בריאות ושרידה;
 - הקשרים חברתיים ברמת מדינת הלאום – משפיע בעיקר על הגירה בינלאומית ועל בריאות ושרידה;
 - התערבויות מוסדיות יהודיות (הקובעות מי בפנים ומי בחוץ) – משפיע בעיקר על הצטרפות ופרישה;
 - מאפיינים אישיים חברתיים-כלכליים והזדהות/השתייכות.
- כמה מן המנועים האלה אינם ניתנים לשינוי יעיל באמצעות פעולה קולקטיבית של העם היהודי. ברובם הגדול הם תולדה של בחירה אישית של יהודים לנוע לעבר ארצות וחברות שפע, שבהן ייהנו מבריאות טובה יותר, תוחלת חיים ארוכה יותר ושיעורי פריון נמוכים יותר. התערבויות של מדיניות יהודית בישראל ובחו"ל אמורות להתקדם בתחומים הבאים, שבהן הן עשויות להועיל:

זהות: הגדרת הקבוצה; סוגיות של הכלה והדרה והעברת תכנים;

משפחה: נישואין, ילדים וחברות;

חברה וכלכלה: הגירה, קליטה ורווחה;

פוליטי: רוב יהודי בישראל.

במסגרת תחומים אלה ישנם שלושה מנופי מדיניות עיקריים, שאותם ניתן להפעיל כדי להגדיל את מספר היהודים בעולם:

- הגדרה מחודשת של מי בפנים ומי בחוץ ואיך מצטרפים, כך שיותר "יהודים-למחצה" ייחשבו כחברים מלאים בקהילה היהודית. לדוגמה, הכנסת ילדים של זוגות מעורבים לחיק הזרם המרכזי של החברה היהודית, בעיקר בישראל. דבר זה דורש שדרוג של מדיניות הגיור הנוכחית ושל המוסדות המסדירים גיורים;
- פיתוח זהות יהודית מושכת ועמידה, בעיקר בקרב הדור הצעיר, כך שיותר יהודים יבחרו מרצונם להשתייך לעם היהודי. זה דורש רפורמות עמוקות במערכת החינוך היהודי, בראש ובראשונה במערכת החינוך של מדינת ישראל;
- הגדלת שיעורי הילודה: מכשירי מדיניות יכולים אולי להשפיע על שווה-ערך סטטיסטי של חצי-ילד למשפחה, וכשמכפילים זאת במיליוני משפחות על פני עשרות שנים, זה מסתכם בכמה מיליוני אנשים. דבר זה דורש פיתוח תשתיות הולמות וכלכליות לטיפול בילדים רכים, מדיניות גמישה כלפי נשים עובדות, הטבות בדיוור ופטור ממס למשפחות שבהן שני בני הזוג עובדים;
- בנוסף, בהתייחס להרכב האוכלוסיה בישראל, קובעי המדיניות צריכים לייחס משקל רב לשמירת רוב יהודי בר-קיימא במדינת ישראל, בבואם לקבוע את גבולות הקבע של ישראל, וכן בשיפור מעמדה היחסי של ישראל במונחי פיתוח אנושי, על מנת לעודד עלייה מבחירה – זה עשוי להשפיע במשהו על המספר הכולל של היהודים, שכן ליהודים הגרים בישראל יש יותר סיכוי להתחתן עם יהודים ולהביא לעולם יותר ילדים מאשר יהודים הגרים מחוץ לישראל;
- בהתייחס לעלייה, על המדינה לנקוט מדיניות ידידותית כלפי "עולים-למחצה" – מהגרים שגרים בישראל אבל אינם עולים רשמית, וכן עולים רב-מקומיים, שממשיכים לעבוד או לחיות בארצות אחרות בעודם מתגוררים בישראל, למשל באמצעות מתן זכויות עולה והטבות גם לעולים שממשיכים לגור באופן חלקי מחוץ לישראל.

זהות

הזהות היא התולדה המיידית של שלושה מנגנוני התערבות:

- מידת ההערכה העצמית הקשורה בהזדהות עם הקבוצה היהודית;
- היות האדם חלק מנישואים בתוך הקהילה היהודית או חלק מנישואי-חוץ;
- כמות החשיפה לחברות יהודי ולמסגרות תמיכה יהודיות.

שלושה מנגנוני התערבות אלה משקפים ארבעה מנועים עיקריים:

- האיכות והעצימות של ההזדהות היהודית בבית ההורים;
- המעמד החברתי-כלכלי של משפחת המוצא;

- המודל השולט בפעילות-הגומלין של החברה הכללית עם האוכלוסייה היהודית בכל ארץ נתונה;
- אירועים היסטוריים רלוונטיים; השואה, מלחמת ששת הימים, נפילת חומת ברלין או 11/9, מהווים דוגמאות מוחשיות.
- אפשר להבין טוב יותר את תהליך ההבְּנִיָה, השמירה וההעברה של זהות והזדהות יהודית כשבוחנים איך הוא מתפרש על פני מחזור החיים. מנקודת המבט של העם היהודי, ארבעת יעדי ההזדהות צריכים להיות:
 - מחזור חיים יהודי מתמיד;
 - זהות אישית יהודית;
 - זהות יהודית שיש לה ביטוי פומבי;
 - תמיכה בישראל ובקהילות יהודיות אחרות.

השגת יעדים אלה דורשת את השגתם המוצלחת של ארבעה יעדים אינסטרומנטליים:

- ידיעה טובה של המורשת התרבותית היהודית;
 - טיפוח עמדות חיוביות כלפי העם היהודי;
 - תרגול ואימון תכוף בהתנהגויות נורמטיביות ייחודיות ליהודים;
 - פיתוח רשתות חברתיות שיש בהן בעיקר יהודים.
- יעדים אלה מושגים באמצעות חשיפה גבוהה למגוון מסגרת חִברות שיש ביניהן חפיפה. מסגרות החברות כוללות בעיקר הורים יהודים, חינוך יהודי פורמלי ולא פורמלי, חיים בישראל או קשר עם ישראל, תוכניות לימודי יהדות במכללה, נישואים עם יהודים והולדת ילדים יהודים. נראה כי ישראל ממלאת תפקיד בטיפוח הזדהות גדולה יותר, אבל עדיין לא ברור איך. למשל, האם ישראל מושכת יותר תשומת לב וקשר רגשי כשהיא חזקה או כשהיא חלשה? ניתן להביא ראיות לכאן או לכאן או לשני הכיוונים גם יחד. כמו כן ייתכן שהשאלה איננה האם ישראל חזקה או חלשה, אלא האם היא "מנצחת" או "מפסידה" – ישראל חזקה הנתפסת כ"מפסידה" צפויה לעורר הרבה פחות קשר מאשר ישראל חלשה הנתפסת כ"מנצחת". ההשפעה הכוללת על ההזדהות היהודית נוטה לשקף את הצטברות החשיפות והחפיפה ביניהן לאורך מחזור החיים.

בעוד שהשפעות הגלובליזציה על החיים היהודיים מצויות מחוץ ליכולת ההתערבות של המוסדות היהודיים, התהליכים הפנימיים של חברות והעברת ערכים יהודיים וזהות בין הדורות מאפשרים התערבות של הקהילה היהודית. אין גישה התערבותית אחת מוצלחת, ואין תרופות פלא, ואין גם הסכמה בשאלה אם הדגש באסטרטגיה הקהילתית צריך להיות בכמות או באיכות, בהתרכזות פנימה או בקירוב אלה שבחוץ. הקיטוב הגובר בין יהודים חברי הקהילה לבין יהודים בלתי-מזדהים הוביל לדיון נרחב במדיניות ההתערבות ומיקוד המאמצים. אחד הטיעונים הרווחים ביותר הוא שמשאבים המושקעים בקירוב הרחוקים

יורדים לטמיון ברובם, ושהמדיניות היהודית צריכה להעדיף "איכות" על פני "כמות", ולהשקיע בשיפור יכולת הפעולה הקולקטיבית של היהודים חברי הקהילה. תת-טיעון שמועלה לאחרונה קורא לעם היהודי "לוותר" על המנותקים ולהתמקד בהעמקת הקשר של "המרכז", שעדיין "ניתן להצילו". אחרים טוענים שאיכות וכמות אינן מטרות מתחרות, וכי על מנת להגיע לאחת מהן, נחוצה גם השנייה – אין איכות יהודית ללא סף מסויים של כמות, ואין כמות יהודית ללא איכות של מנהיגות, רעיונות ומוסדות. הרעיונות הספציפיים כוללים:

- חיפוש צורות חדשות לשימור ולהצגת זכרון השואה באופנים המתאימים להשקפת העולם ולמסגרות החיים של דורות שאינם שותפים לחוויות הרגשיות של "לחיות את השואה" באופן אישי או דרך קשרי משפחה קרובים;
- הכללת תוכנית לימודי ליבה של "תרבות יהודית" בכל אוניברסיטה בישראל;
- הפיכת המרחב הממוחשב למכשיר חשוב בשירות הלכידות והשגשוג של העם היהודי.

עוצמה יהודית קשה ורכה, והשפעה

עוצמתו של העם היהודי בכללותו במחצית הראשונה של המאה ה-21 היא חסרת תקדים בתולדות היהודים. ישראל היא מעצמה מזרח-תיכונית מרכזית בעלת יכולות צבאיות העולות על אלו של כל צירוף של מדינות ערב, הנתמכות בידי מודיעין מעולה ויכולת גרעינית המיוחסת לה ברחבי האזור. היחסים המיוחדים בין ארה"ב לבין ישראל תורמים מרכיב מכריע נוסף לעוצמת ישראל, והקהילה היהודית בארה"ב מפעילה השפעה רבה, במונחי כוח פוליטי ועוצמה רכה. יחד עם זאת, כמה מגמות מפתח מעלות תהיות לגבי עתידה של עוצמה זו:

- עוצמה היא מושג יחסי: האפשרות של איראן גרעינית והפצת נשק קוטל המונים בקרב אויבים פוטנציאליים של ישראל עלולה להפחית משמעותית את יתרון העוצמה הקשה נטו של ישראל. צורות עימות חדשות, המקבלות צורה של סכסוך א-סימטרי בעצימות בינונית, כפי שהציגו החיזבאללה והחמאס, מציבות אתגרים חדשים. צורות חדשות של אנטישמיות ואנטי-ישראליות עלולות לחזק את הדה-לגיטימציה של ישראל, והתפתחויות מקומיות בארה"ב עלולות לצמצם את יכולת ההשפעה והעוצמה הרכה של היהודים שם;
- מעמד ארה"ב בעולם עלול להיחלש, מעורבותה במזרח התיכון עלולה להתמעט ורמת הקשרים המיוחדים שלה עם ישראל עלולה לרדת;
- המשבר הכלכלי עלול לגרום נזק ארוך-טווח לישראל ולהחליש את הקהילות היהודיות, מה שיצמצם את יכולות הפעולה שלהן;
- סכסוכים מתמשכים עלולים לגרום לדמורליזציה בקרב חלקים מהאוכלוסיה בישראל ולהוריד את כושר העמידה שלהם.

בד בבד, מגמות אחרות מצביעות על עלייה בעוצמה הקשה והרכה של העם היהודי:

- התקדמות לקראת הסכם שלום במזרח התיכון יכולה לשפר משמעותית את מעמד ישראל בעולם ולהפחית את הסכנה הביטחונית;
- יחסים טובים עם המעצמות העולמות, כגון סין והודו, יכולים לשדרג את העוצמה הרכה של העם היהודי;
- התמדה ביצירתיות מדעית וטכנולוגית, וגם הומאניסטית, יכולה לחזק את העוצמה הרכה של העם היהודי;
- תכנון מדיניות משופר וחשיבה אסטרטגית, יחד עם סוג חדש של מנהיגות יהודית, עשויים לשפר משמעותית את השימוש בעוצמה וכך לנצלה ביתר יעילות.

אף שהרבה מאוד תלוי בהתפתחויות גלובליות, אזוריות ומקומיות, שעליהן אין לעם היהודי השפעה רבה, נראה שהעוצמה היהודית בכללותה תלויה בעיקר בעם היהודי עצמו. על-ידי השקעה מוגדלת במנועים לצבירת עוצמה ופעולה להחלשת מנועים מפחיתי-עוצמה, אפשר להשיג שדרוג ממשי וניצול משופר של העוצמה. לכן ראוי לשקול ולממש את המלצות המדיניות הבאות, בנוסף להפעלת המנועים שנמנו קודם:

- שיפור החשיבה האסטרטגית והמנהיגות;
- קידום הסכם שלום כולל במזרח התיכון, בתמיכת ארצות האיסלאם, ארה"ב ורוב מעצמות העולם;
- שיפור בארגון פעולה פוליטית בארה"ב ובניית יכולות לפעולה פוליטית יהודית בארצות אחרות ובאיחוד האירופי;
- ייזום מפעלי "תיקון עולם" של העם היהודי – פרויקטים אשר בין היתר משדרגים את המעמד העולמי והעוצמה הרכה של העם היהודי.

יחסי ישראל – תפוצות:

ליחסים בין יהודים בישראל ומחוץ לישראל יש מספר מנועים:

- איומים חיצוניים על ישראל: כשישראל מאויימת, הקשרים נוטים להעמיק ולהיכנס ל"מצב התגייסות" הבדוק והמנוסה לשעת חירום;
- ישראל כמקור לחוזק/חולשה ליהודי התפוצות: כשהמדיניות וההישגים של ישראל נתפסים כמקור לגאווה וחוזק ליהודים מחוץ לישראל, היחסים נוטים להעמיק, ולהפך;
- התפוצה כמקור לחוזק/חולשה לישראל: כשהקהילות היהודיות נתפסות כקריטיות לחזקה ולביטחונה של ישראל, הישראלים נוטים להשקיע יותר בשמירה על היחסים, והיהודים מחוץ לישראל מוצאים יותר ערך ביחסים;

- היהודיות של ישראל: ככל שישראל נתפסת כ"יהודית" יותר, כך היהודים מחוץ לישראל רואים בה את ארצם;

מידת הדמיון בין יהודי ישראל ליהודי התפוצות: ככל שהם דומים יותר, כך היחסים צפויים להיות חזקים יותר;

- היקף פעילות-הגומלין וטבעה, התייעצות ושיתוף פעולה: ככל שיש יותר הזדמנויות לאינטראקציה ושיתוף פעולה המבוססים על תוכן אמיתי ועל התייעצות אמיתית, כך היחסים עמוקים יותר;

- שיפוטים וערכים משותפים: שיפוטים שליליים על ישראל והשקפות שליליות של ישראלים על החיים מחוץ לישראל נוטים לפגום ביחסים;

- זהות המקור: ככל שהיהודי מזהה יותר א-פרירי כיהודי, כך גדולה הזדהותו עם ישראל;

- מדיניות ישראל לגבי הזרמים הדתיים;

- דעות מנהיגים רוחניים ופוליטיים;

- קיומם של בני משפחה בישראל;

- בישראל - דימויים של התפוצות בחינוך ובתקשורת ההמונים.

המדיניות שיכולות להרחיב ולהעמיק את היחסים כוללות:

- השקעה בשיפור מעמד היחסי של ישראל בעולם בשאיפה להפוך אותה למדינה לדוגמה;

- יתר פעילות-גומלין בעזרת הגלובליזציה וטכנולוגיות מידע;

- צורות חדשות של שיתוף פעולה בין ישראל לבין הקהילות היהודיות, שיתבססו על שותפויות ומיזמים משותפים;

- חילופים מתמידים ותנועה מתמדת בין היהודים בישראל וברחבי העולם;

- פיתוח חזון חדש ליחסים שיתבסס על שיתוף פעולה הדדי וקשרי גומלין.

רעיונות ספציפיים כוללים:

- הקמת "פורום התייעצות" יהודי;

- שיפור בישראל בהבנת העם היהודי והקהילות העיקריות שלו, תוך הקדשת יותר זמן בכנסת ובממשלה לסוגיות של העם היהודי, כיסוי משופר בכלי התקשורת, ושדרוג הנושאים הרלוונטיים בתוכניות הלימודים בבתי הספר ובאוניברסיטאות וכן בכלי תקשורת ההמונים;

- עוד תוכניות להבאת צעירים לישראל לפחות למשך שנה, כגון דרך תוכנית "מסע" מורחבת. במקביל, יש ליזום תוכניות להבאת צעירים ישראלים נבחרים לחיים ועבודה במשך שנה בקהילות יהודיות בחו"ל;

- פיתוח דחוף של צורות חדשות ל"עלייה רב-מקומית", עבור מי שמעוניינים להחזיק ביותר ממקום מגורים אחד בישראל ובמקומות אחרים;
- התחשבות בצרכי העם היהודי בכללותו והתייעצות עם מנהיגיו בעת קבלת החלטות ישראליות שיש להן השפעה משמעותית על עתיד העם היהודי בעולם כולו;
- חיפוש מיזמים ופורומים חדשים משותפים;
- הקמת מטה ליבה במשרד ראש הממשלה שיהיה אחראי לניהול דיאלוג אסטרטגי עם ראשי ארגונים יהודיים גדולים ועם השר לענייני התפוצות;
- חשיבה משותפת של אינטלקטואלים, מנהיגים ומעצבי דעה יהודיים בתפוצות לצורך הגדרה מחדש של ערכים ועקרונות יהודיים וציוניים במטרה להתאימם למצבים משתנים, תוך שמירה על מהות הליבה שלהם;
- מיזמים ציוניים חדשים שיבואו מקום מיזמים שנזנחו יפעלו כמיזמים של העם היהודי באופן שיציב אתגרים חדשים וימריץ עליית נוסחה מחדשת של ציונות. פיתוח הנגב והגליל וחיזוק מעמד ירושלים כבירתו התרבותית של העם היהודי הן כמה אפשרויות לדוגמה.

כלכלה יהודית

כמה מנועים עיקריים משפיעים על המצב הכלכלי של העם היהודי:

- מגמות כלכליות עולמיות;
- המצב הביטחוני בישראל;
- מגמות כלכליות ומדיניות כלכלית לאומית בארצות שיש בהן קהילות יהודיות גדולות;
- מדיניות כלכלית בישראל;
- גישת יהודים למקורות יצירת עושר;
- נדבנות למטרות יהודיות, בעיקר בהשוואה לנתינה למטרות כלליות;
- העברת כספים בין-דורית;
- העלויות הכרוכות באורח חיים יהודי, חֲבֵרוֹת בקהילה וחינוך יהודי.

המלצות ספציפיות למדיניות כוללות:

- נקיטת אמצעי חירום ליציאה מן המשבר הכלכלי ללא נזק לטווח ארוך;
- חיפוש מקורות פיננסיים חדשים לפעילויות העם היהודי, כולל אופציות שאולי נדחו בעבר בקהילות שונות, כגון מימון ממשלתי לחינוך דתי, ומכאן גם יהודי (מחוץ לישראל);
- המדיניות החינוכית בישראל ובתפוצות אמורה לעזור להשפיע על בחירות הקריירה של הצעירים כך שיוכלו להשתלב בקלות בכלכלה מבוססת ידע. הדבר דחוף במיוחד במגזרים הנחשלים כלכלית של העם היהודי – בעיקר האוכלוסיה החרדית בישראל.

מנהיגות:

איכות המנהיגות היהודית – הפוליטית, הדתית והרוחנית – היא תנאי מפתח לשגשוגו העתידי של העם היהודי. מנועי המנהיגות כוללים:

- זמינות של אנשים המוכנים להקדיש את עצמם להובלת העם היהודי;
 - גישה לתפקידי הנהגה;
 - מגוון נתיבים לעמדות הנהגה;
 - עמדות הנהגה רשמיות;
 - תמיכה חינוכית וכספית למי ששואפים להיות מנהיגים.
- מצב המנהיגות בישראל ובחלקים מן התפוצות כיום מהווה מקור לדאגה. צריכה להיות מדיניות יהודית שתכליתה לשפר מצב זה, על-ידי שינוי במנגנוני בחירת הקריירה, טיפוח שיתוף פעולה בין מנהיגים, קידום מנהיגים צעירים ועידוד מנהיגים פוטנציאליים לפרוש לזמן מה מהמעגל החברתי ומהפעילות הציבורית שלהם כדי לשוב מאוחר יותר בצורה חדשה ולמצב חדש. בארגונים היהודיים חייב להיות ייצוג גדול יותר לדור הצעיר. הארגונים היהודיים חייבים לתת לדור הצעיר תפקיד גדול יותר. יש לעודד ולתמוך ביוזמות מן השטח של מנהיגות צעירה. יש להקדיש יותר תשומת לב לפיתוח רבנים אשר בנוסף לידע דתי יהודי נרחב באיכות גבוהה, גם מכירים את המחשבה המודרנית ומבינים את העולם. את הרעיון המונותיאיסטי ואת ערכי המוסר של היהדות יש ליישם ולהפוך לרלוונטיים לבעיות המעיקות על האנושות, כגון צדק חברתי והנדסה גנטית. מטרתה של מדיניות יסודית לטווח הארוך היא לחזק את היכולת של העם היהודי להיענות לאתגרים חדשים.

כיווני המדיניות הספציפיים כוללים:

- הקמת אקדמיה למנהיגות העם היהודי, שבה מקבלי החלטות ומנהיגים צעירים יהודים מישראל ומהתפוצות יחקרו לעומק את הסוגיות המכריעות של העם היהודי מתוך נקודת מבט כוללנית וארוכת טווח;
- עידוד תנועה ותחלופה בין המגזר הציבורי, האקדמיה, מכוני החשיבה והמגזר הפרטי;
- מתן קדימות ליוזמות של קבוצות צעירים והושטת תמיכה פיננסית ואחרת;
- הקמת זרועות ייעוץ למתן הדרכה ותמיכה ליוזמות שטח בראשית דרכן ואספקת הדרכה ליוזמים בהתהוות;
- שיפור חילופי ידע, תיאום ושיתוף פעולה בין מוסדות יהודיים לבין מקבלי ההחלטות;
- חיזוק פיתוחם של אנשי מקצוע בתחום מדיניות עם יהודי שימשו כיועצי מדיניות;
- האצת ההזרמה של "חשיבה רעננה" לגופים העיקריים של קבלת ההחלטות, בהתאם לעיקרון של 35-35, כלומר שכ-35 אחוזים מהחברים בגופים מקבלי החלטות עיקריים צריכים להיות בני פחות מ-35, ושיוגדל הגיוון של הגופים העיקריים המקבלים

החלטות כך שיכללו יותר נשים ויותר נציגים של רבדים חברתיים שונים;

- קיום מפגשי הארחה סגורים (retreat) בני שלושה עד שישה ימים למנהיגים, שבהם ייערך דיון מעמיק בסוגיות אסטרטגיות חשובות, על בסיס ניירות עמדה הסוקרים התנסויות רלוונטיות ומציגים אופציות חדשות. חשוב שבמפגשים אלה ישתתפו גם אנשים שוברי מוסכמות והוגים בעלי מחשבה עצמאית ושהדיונים יהיו חופשיים וללא פרסום באמצעי התקשורת;
- הארגונים היהודיים צריכים להתמקד בעידוד יצירתיות וחדשנות, למשל על-ידי הקמת יחידות מטה "אסטרטגיות" המוגנות מלחצים שוטפים ופוליטיקה ביורוקרטית, אך מעורות היטב במציאות הארגונית.

התפתחויות חיצוניות

העם היהודי שונה ממדינה או מצירוף של מדינות. למרות זאת יש לו כמה מאפיינים של גוף פוליטי, אם כי כזה שנדרש להיות קשוב מאוד לקולות השונים ולקבוצות הרבות שבתוכו. במובן זה, יש הצדקה לחשוב, לתכנן ולפעול במונחים של "קשרי החוץ" של העם היהודי.

כיווני מדיניות ספציפיים כוללים:

- גיבוש אסטרטגיה לטווח ארוך מול השחקנים האיסלאמיים, בחמש רמות:
- כלפי האיסלאם כציביליזציה עולמית עם התייחסות רצינית לזרמים, קבוצות, מנהיגים ומדינות שאינם פנאטיים;
- כלפי הקהילות האיסלאמיות הגדולות, למשל בצרפת;
- כלפי קבוצות טרור ורשתות קיצונים איסלאמיים;
- כלפי שחקנים ואירועים ספציפיים כגון איראן ומדיניות הגרעין שלה וכלפי חמאס;
- כלפי מדינות ומנהיגים איסלאמיים;
- הקדשת תשומת לב רבה יותר למעצמות העולמיות העולות, ובעיקר לסין ולהודו;
- טיפוח יחסי ידידות עם שחקנים חשובים בגודל בינוני כגון דרום קוריאה וברזיל;
- שדרוג היחסים עם האיחוד האירופי;
- ניהול קשרים סדירים ומתמידים עם הכנסיה הקתולית;
- פיתוח הבנה טובה יותר של המגמות בזרמים הפרוטסטנטיים של הנצרות והכשרת הקרקע ליחסים הדוקים יותר עם קבוצות רלוונטיות;
- בניית גשרים אל קבוצות אתניות שחשיבותן גדלה, כגון יוצאי אסיה והיספנים בארה"ב;
- חיזוק הפעילויות מול ארגונים עולמיים כולל גופים של האו"ם וארגונים לא ממשלתיים בינלאומיים שבהם מאמצים עקשניים עשויים להניב תוצאות חיוביות.

פרויקט "העם היהודי בשנת 2030 – עתידים חלופיים" נערך במטרה לספק תובנות לעתידים אפשריים של העם היהודי ולמשתנים הצפויים לעצב אותם. הפרויקט חתר לזהות מגוון כלי מדיניות שיוכלו לשמש מגוון רחב של מקבלי החלטות בעולם היהודי, השואפים להגדיל את הסבירות של עתיד משגשג לעם היהודי ולהפחית את הסבירות של עתידים שליליים. הפרויקט – שהוא הראשון מסוגו ולפיכך גישושי מטבעו – נועד לשמש כבסיס לחשיבה על העתיד, לדמיון אפשרויותיו, ולניסוח מדיניות שיעצבו אותו.

כמו בכל הפרויקטים שהמכון לתכנון מדיניות עם יהודי נטל על עצמו, יש כאן הכרה במגוון הדעות והיעדים בקרב העם היהודי, ויחד עם זאת הפרויקט אינו חף מערכים. יש בו קביעה ברורה של עמדה ערכית יסודית, והיא שעתיד משגשג לעם היהודי בכללותו הוא עתיד שבו העם היהודי ישגשג במונחי תרבות, איכות חיים ותחושת לכידות, **בהתבסס על ערכים יהודיים פלורליסטיים, כשמדינת ישראל מהווה את מדינת הליבה של העם היהודי**. הניתוח של העתידים החלופיים ובעיקר של כיווני המדיניות מציב את ערך היסוד הזה כנקודת המוצא שלו.

כשהרעיון של עתיד משגשג לעם היהודי מאיר את נתיבו, העמיק הפרויקט לחקור את השורשים העמוקים ביותר של תיאוריות של עלייה ושקיעה, כדי להשיג הבנה מעמיקה יותר, השאובה מכתביהם של 22 הוגים מרכזיים בתחום, לגבי המנועים השונים האחראים לעלייתו ולנפילתו של ציביליזציות גדולות. אף שחלק מהגורמים הם חיצוניים ואינם נתונים לשליטת הציביליזציה, ראוי לציין שרבים מן הגורמים התורמים לשגשוג או לשקיעה נוגעים לדינמיקה הפנימית של הציביליזציה עצמה – ולפיכך חדירים להשפעה בידי מנהיגים בעלי מעוף ושחקנים יצירתיים מרכזיים. הניתוח גם מבליט את החשיבות שבטיפוח הנכסים החשובים של העם היהודי, כגון מסורות מסוימות, תחושת הקהילה, והשקעה בחינוך, מדע וטכנולוגיה.

על בסיס תובנות אלו זיהה הפרויקט כמה מדדים או מסגרות שדרך אפשר לחשוב באופן מקיף וכולל על עתיד העם היהודי. מתוך הכרה בחשיבות הרבה של התפתחויות חיצוניות לעיצוב עתידו של עם קטן מאוד, הפרויקט בחן במידה שווה את הממדים החיצוניים והפנימיים. הממדים החיצוניים כללו קטגוריות רחבות כמו מפת הכוח העולמית, דמוגרפיה וכלכלה עולמית, תוך הבלטת ממדים הקשורים במישרין לעם היהודי, כגון הסכסוך במזרח התיכון והפצת נשק קוטל המונים. הממדים הפנימיים היו אלה שזוהו במפורש בתיאוריות של עליה ושקיעה כגורמים קריטיים לשגשוג של ציביליזציות, ובכללם דמוגרפיה, זהות, עוצמה, כלכלה, לכידות קהילתית כפי שהיא באה לידי ביטוי ביחסי ישראל – תפוצות, והמנהיגות הנוחצה כדי לנתב את הציביליזציה לקראת שגשוג נמשך ולהרחיקה משקיעה. בתוך כל ממד כזה הביאו עמיתי המכון ומומחים חיצוניים את תובנותיהם בהתייחס למגמות המפתח, בצד תחזיות לעתיד ולשינויים האפשריים בתחזיות אלו.

אחרי הקמת בסיס איתן לסקירה נרחבת של המגמות העיקריות הצפויות להשפיע על עתיד העם היהודי, פנה הפרויקט להפעלת שתי שיטות בדוקות לבניית העתיד: ניתוח

מורפולוגי, ועתידים חלופיים. הניתוח המורפולוגי, המורחב עוד בנספח, מאפשר שימוש חופשי יותר בכוח הדמיון, ומזכיר משחק בקוביות לגו. לכל ממד, הטבלה מציעה כמה אפשרויות, והקורא חופשי "לערבב ולשלב" ביניהן כדי לבנות עתיד אפשרי כרצונו. הצירופים אינסופיים ומאפשרים בחינה של מגוון רחב של עתידים חלופיים. הניתוח המורפולוגי נועד בעיקרו לשמש כתרגיל בחשיבה על העתיד, המאפשר למשתמש להתנסות בצירופים מקוריים ומעוררי מחשבה של מצבים עתידיים.

מכאן ממשיך הפרויקט להתוות ולתאר ארבעה עתידים חלופיים מובחנים: שגשוג, סחף, הגנה וסיוט. ארבעת העתידים סודרו על פני שני צירים מצטלבים – תנאים חיצוניים ופנימיים. העתיד המשגשג הוא העתיד הרצוי לעם היהודי, ובו הסביבה החיצונית בטוחה וחיונית כלפי החיים היהודיים כיחידים וכקולקטיב, בעוד שהתנאים הפנימיים של החיים היהודיים מצביעים בכיוון של חוזק. הגשמת עתיד זה דורשת הובלה פעילה ויוזמת של מנהיגים ויזמים יהודיים כדי לחמוק מעתיד של סחף, שבו היהודים מתרחקים מהקהילה היהודית, ומתבוללים בסביבה חיצונית תומכת ומזמינה. אך שעתיד הסחף עשוי להיות נעים מאוד וחיוני ליהודים כיחידים, הוא משקף שקיעה כוללת של העם היהודי בכללותו. מול העתידים החלופיים של שגשוג ושל סחף, ניצבים העתידים של הגנה ושל סיוט. גם צמד זה נועד להדגים את חשיבות הפעולה, היוזמה והמנהיגות. למרות ששני העתידים האלה משקפים תנאים חיצוניים שליליים, שבהם היהודים מוצאים את עצמם תחת איום, כיחידים וכקולקטיב, העתיד החלופי של הגנה ממחיש כי אפילו בתנאים חיצוניים קשים, העם היהודי יכול להתחזק. למרות שזה איננו עתיד רצוי בזכות עצמו – ברור שעתיד השגשוג הוא הבחירה העדיפה – זהו העתיד המועדף שאליו על העם היהודי לחתור כאשר הסביבה החיצונית הופכת למסוכנת. עתיד חלופי של סיוט הוא זה שבו חוסר הפעולה, האדישות והכשל המערכתי של העם היהודי מצטרפים לתנאים חיצוניים מחמירים וגורמים נזק משמעותי לחיים היהודיים כקולקטיב וגם ליהודים כיחידים.

כל ארבעת העתידים החלופיים נחשבים אפשריים במסגרת הזמן של שנת 2030, אם כי מידת הסבירות היחסית שלהם נותרת שאלה פתוחה. פרק העתידים החלופיים מספק תיאור מפורט יותר איך יכול להיראות כל אחד מהעתידים החלופיים, המיועד לגרות את הדמיון ולהכריח את מקבלי ההחלטות היהודיים לשקול חלופות שאולי התעלמו מהן בעבר. כדי להדגיש את החשיבות שבדמיון עתידיים חלופיים, הפרק מסכם באמירה שארבעת סוגי העתידים החלופיים הם גם – במובנים רבים – "עֲבָרִים" של העם היהודי, כשההיסטוריה היהודית מהווה למעשה נרטיב הנע לסירוגין בין ארבעת השלבים הללו, עם תקופות של שגשוג, סחף, הגנה וסיוט. ההיסטוריה של העם היהודי גם הוכיחה שהמעבר משלב אחד לאחר יכול לפעמים להיות מהיר מאוד, כשעם היהודי עובר משגשוג לסיוט בתוך שנים ספורות, ולהפך.

דמיון עתידיים כה שונים וההכרה בחשיבות הפעולה האנושית לניתוב העם היהודי לקראת עתידים של שגשוג והגנה והרחקתו מעתידים של סחף וסיוט (בכפוף לסביבה החיצונית) מעלים את השאלה: מה עלינו לעשות כדי למנוע את העתידים השליליים ולהביא את העתידים החיוביים? מכיוון שהמכון לתכנון מדיניות עם יהודי הוא מכון לתכנון מדיניות,

ופרויקט העתידים החלופיים נועד לשמש ככלי לסיוע בתכנון מדיניות, הפרק האחרון בפרויקט מציע ניתוח של המנועים המשפיעים על המצב היהודי בכל אחד מהממדים, ומבליט נקודות מרכזיות להתערבות, שבהן ניתן לקבל החלטות מודעות ולנקוט פעולות ממשיות להשפעה על מגמות, כך שהעם היהודי יתפתח לקראת עתיד רצוי ויתרחק מעתיד לא רצוי. מדובר בהצעות ובכיוונים למחשבה, אבל כל מנהיג, פעיל ויזם יהודי השואף לעצב את העתיד היהודי בכיוונים המותווים בפרויקט זה, ייטיב לעשות אם יסתייע פרויקט זה כדי לגבש את תשובתו הוא לאתגר של עיצוב העתיד הרצוי לעם היהודי.

נספח: ניתוח מורפולוגי מורחב

"מומנטום" יהודי - הציר הפנימי

ממד	ניטרלי	שלילי	חיובי	אחר	ג'וקר (+)	ג'וקר (-)
דמוגרפיה: מספרים	41 מיליון יהודים - המגמות הנוכחיות נמשכות כצפוי.	21 מיליון יהודים עקב גידול במספר נישואי חוץ.	51 מיליון יהודים עקב ירידה משמעותית בנישואי חוץ, גידול בהזדהות ובמספר הילדים.		רעיונות חדשים בהובלת דמות של נביא כריזמטי הופכים את היהדות לדת פופולרית מתוך בחירה; קבוצות חדשות כמו בני המנשה נכללות בעם היהודי ומביאות את המספר הכולל ל-6 מיליון.	מגה-טרור/אירוע קטסטרופלי משמיד ריכוזי אוכלוסיה יהודית בישראל, ו/או בניו יורק ובלוס אנג'לס, ומביא את מספר היהודים הכולל ל-6 מיליון.
דמוגרפיה: הרכב	05 אחוזים מהיהודים גרים בישראל.	08 אחוזים מהיהודים גרים בישראל עקב התמעטות יהדות התפוצות; היהודים מהווים רק 56 אחוזים מכלל הישראלים; יהדות אירופה ואמריקה הלטינית נעלמות כקהילות פעילות.	שפע כלכלי מוביל להגברת העליה, כששני שלישים מן היהודים גרים בישראל.		מרכזים יהודיים חדשים מופיעים בהודו ובסין עקב השפע הכלכלי; תנאים חיוביים ביותר וגל התגיירות מקומי.	מגה-טרור/אירוע קטסטרופלי מקטין באופן דרסטי את ריכוזי האוכלוסיה היהודית בישראל ובארה"ב.
זהות	מגמות מעורבות נמשכות כמו עכשיו עם יתר קיטוב בין היהודים המזדהים ביותר לבין הבלתי-מזדהים.	הגלובליזציה שוחקת את הזהות היהודית; העם היהודי אינו ממלא כל תפקיד חשוב במציאת פתרונות לבעיות האנושות.	יצירתיות יהודית בתרבות, בדת ובאמונה מספקת משמעות חדשה ורלוונטיות להיות יהודי; העם היהודי פעיל במיוחד במפעלי תיקון עולם.		מנהיגות רוחנית חדשה מקדמת צורות ורעיונות חדשים מהו להיות יהודי הקוסמים ליהודים בלתי-מזדהים מבלי ליצור שסע מול היהודים המסורתיים.	היהדות הופכת מאובנת יותר, רלוונטיות פחות, יותר ויותר יהודים דוחים באופן פעיל את זהותם היהודית.

עוצמה קשה	ישראל מנהלת את הסכוך שלה עם אויביה תוך עליות ומורדות, אבל ללא אלימות בהיקף גדול וללא שלום.	ישראל ניצבת מול אימים קיומיים וחווה שחיקה מסוכנת של יתרונותיה האיכותיים.	הודות להשקעות נבונות ישראל מסוגלת להגדיל באופן ממשי את יתרונה האיכותי הצבאי, תוך השגת שלום קר עם סוריה.		שלום כולל במזרח התיכון נותן בטחון לישראל ואיראן זונחת את תוכניות הגרעין שלה. ישראל שומרת על עליונותה הצבאית גם בהיעדר אימים מידיים.	צבא ישראל חווה מכה גרעינית קטלנית בצירוף ירידה מסיבית במעמד היחסי של ישראל, עם מגבלות קשות ביכולת הגישה למערכות נשק.
ממד	ניטרלי	שלילי	חיובי	אחר	ג'וקר (+)	ג'וקר (-)
עוצמה רכה והשפעה	הקהילות היהודיות שומרות על רמת ההשפעה הפוליטית הנוכחית שלהן; ישראל והעם היהודי זוכים ליחס מעורב של בוז והערצה.	הקהילות היהודיות חוות ירידה בהשפעתן כתוצאה משינויים דמוגרפיים; ישראל נתפסת בעולם כנטל והופכת למדינה מצרעת.	קהילות וארגונים יהודיים משפרים את יכולות ההתגייסות ברמה המקומית והעולמית להשגת יתר השפעה; ישראל והיהודים תורמים תרומה גדולה אף יותר לתרבות ולמדע.		ישראל שלווה מתקבלת בברכה על-ידי כל העמים; תקופה ממושכת של יצירה תרבותית ומדעית משפרת את מעמד העם היהודי וישראל בעולם.	ישראל והעם היהודי מוחרמים על-ידי העולם, אנטישמיות ארסית נפוצה ברחבי העולם ומהווה תופעה מקובלת, וישראל מגורשת מהא"ם.
ישראל- התפוצות (ישראל)		המאפיינים היהודיים של ישראל מדוללים לטובת נורמליזציה והשתלבות במרחב; מצבה הבטחוני של ישראל חמור; אין שום יצירתיות יהודית משמעותית בישראל.	ישראל היא מדינה יהודית, שיהודיות מתבטאת בדרכים שונות, ציבוריות ופרטיות גם יחד; מצבה הבטחוני של ישראל יציב; החברה הישראלית אטרקטיבית ליהודים מבחינה כלכלית ואיכותית; היצירתיות היהודית פורחת בישראל ובתפוצות.			

	דמות חדשה של "מלך/משיח" יהודי מופיעה ומביאה לראשיתו של "תור זהב" יהודי חדש.		המנהיגות היהודית ברמה גבוהה מאוד, מקצועית ואישית, ומקבלת החלטות מכריעות לקראת שגשוג יהודי.	המנהיגות היהודית מושחתת ובינונית, ואינה מעלה שום רעיונות ופעולות חדשים.	המנהיגות היא ברובה "דמויית-הנהלה", ומציעה ניהול סביר, אבל לא הרבה יותר מכך.	מנהיגות
--	---	--	--	---	---	---------

הסביבה החיצונית/הציר החיצוני

ג'וקר (-)	ג'וקר (+)	אחר	חיובי	שלילי	ניטרלי	תת-ממד
המערכת הגלובלית קורסת ומידרדרת לתקופה ממושכת של כאוס ואלימות קיצונית.	מלחמה הופכת לנחלת העבר, כשמעצמות העולם והמערכות העולמיות מסוגלות לאתר ולמנוע משברים לפני שהם מתפרצים למלחמות גדולות.	סין והודו הן מעצמות עולמיות; האירופי מצרף את טורקיה וקורא תגר על עוצמת ארה"ב; ארה"ב מתכנסת פנימה.	העולם נהנה מ"שלום אמריקני" המיטיב עם כולם.	שיתוף פעולה גובר בין מדינות איסלאמיות ההופכות יותר איסלאמיות ויותר מתקדמות מבחינה טכנולוגית; שלוש ארצות מוסלמיות מחזיקות בנשק גרעיני; טורקיה מחוץ לאיחוד האירופי, הופכת פונדמנטליסטית יותר, המערב פחות נוטה לנהל מלחמות.	מפת הכוח העולמית נותרת כפי היא עכשיו, פחות או יותר, פרט לכך שסין הופכת לחזקה יותר אך אינה מערערת על הדומיננטיות של ארה"ב.	שחקנים עיקריים עולמיים
ג'וקר (-)	ג'וקר (+)	אחר	חיובי	שלילי	ניטרלי	תת-ממד

<p>העולם חווה שימוש מסיבי בנשק גרעיני במלחמות.</p>	<p>העולם מצליח להפעיל מניעת הפצה קפדנית ולפתוח בתהליך נחוש להקטנת עתודות הגרעין הקיימות בהצלחה ממשית.</p>	<p>במסגרת המאמצים הנחויים לעצירת הפצת הנשק הגרעיני, גדל הלחץ על ישראל להצטרף לאמנה עולמית מחודשת המחייבת אותה לחשוף את יכולותיה בנשק גרעיני, ביולוגי וכימי ולוותר עליהן.</p>	<p>פעולה נחושה של המערב והעולם בולמת את הפצת הנשק הגרעיני, מקפיאה את תוכניות הגרעין של איראן ומאיטה התפשטות ידע מסוכן.</p>	<p>הפצת נשק להשמדת המונים נמשכת ללא הפרעה כולל למדינות ולשחקנים לא יציבים ופנאטיים במזרח התיכון.</p>		<p>הפצת נשק להשמדת המונים</p>
<p>הטרור מחזיר את העולם לזמנים הכאוטיים של חשכת ימי הביניים; מגה-התקפות טרור מחסלות ריכוזי אוכלוסיה יהודית גדולים.</p>	<p>הטרור מחוסל והופך לנחלת העבר - בדיוק כמו גל הטרור האנרכיסטי של ראשית המאה העשרים.</p>		<p>הטרור האיסלאמי בירידה משמעותית הודות לצירוף של אמצעי נגד נוקשים מצד המערב ותגובה אנטי-טרוריסטית של ארצות ומנהיגים איסלאמיים.</p>	<p>גידול עולמי בהיקף הטרור כולל מספר מגה-התקפות על מרכזי אוכלוסיה. עליה בהתקפות על יעדים ישראלים ויהודיים.</p>	<p>התקפות טרור מתרחשות מצליחות לשנות את המערכת הגיאופוליטית.</p>	<p>טרורזים</p>
<p>גילוי פתאומי שתודות הנפט קטנות בהרבה מן ההערכות מביא לעצירת הפעילות הכלכלית בעולם; ארה"ב מפנה עורף לישראל בניסיון נואש להבטיח לעצמה נפט.</p>	<p>מקורות אנרגיה חלופיים דוחקים את הנפט ואת הכלכלות מייצרות הנפט לשוליים.</p>	<p>הפרת היציבות בקרב יצרניות נפט גדולות במזרח התיכון מובילה להתערבות מערבית בתמיכת סין והודו עם כיבוש צבאי של שדות הנפט על מנת להבטיח את יציבות האספקה. מדינות האיסלאם מפרשות זאת כהכרזת מלחמה על האיסלאם.</p>	<p>בעקבות גילוי שדות נפט נוספים והישענות על מקורות אנרגיה חלופיים, מחירי הנפט מתייצבים ברמה נמוכה ומספקים את הביקוש הגדל מארצות אסיה.</p>	<p>גידול רב בביקוש לאנרגיה מצד ארצות אסיה מעלה את מחירי הנפט, המלווה בתחרות גוברת על הנפט ומביא להאטה במשק העולמי; כספי הנפט תומכים במשטרים קיצוניים ורודניים.</p>	<p>הנפט ממשיך להוות גורם ביחסים בין מדינות, אבל כללית, שום יצרניות או קונות נפט אינן משבשות את השיטה הקיימת.</p>	<p>אנרגיה</p>
<p>ג'וקר (-)</p>	<p>ג'וקר (+)</p>	<p>אחר</p>	<p>חיובי</p>	<p>שלילי</p>	<p>ניטרלי</p>	<p>תת-ממד</p>

